नं० ६-९३-घ

प्रायश्चित्तमञ्जरी (धर्मशास्त्रम्)

नं० ६९२-घ (संपूर्णम्)

अथ प्राश्नित्रमंजरी

प्र०मं०
१
।

श्रीगणेशाय नमः अथ प्रायश्चित्तमंजरी प्रारंभः नत्वा श्रीतुंडिकास्यं सर्वपापहरं हरिं प्रयोगपारिजातादीन्निबंधा
न्धर्मसूत्रकं १ मदनरत्नादिग्रहे मार्त्रं प्रायश्चित्तं तु शिवोऽहं प्रतिसंक्षेपतः कुर्वे प्रायश्चित्तमंजरीं २ अथ धर्म
शास्त्रोक्तानि कानिचित्प्रायश्चित्तान्युच्यंते तत्र शास्त्रोपदिष्टं प्रायश्चित्तं विप्रस्यैव क्षत्रियविट्शूद्राणां पा
दपादह्रासतः तदाह विष्णुः विप्रे तु सकलं देयं पादोनं क्षत्रिये स्मृतं वैश्येऽर्धं पादः शूद्रेषु जातिषु शस्यते इति त
त्र धर्मेस्त्रीणां वृद्धानां रोगिणां च तत्तद्वर्णोक्तप्रायश्चित्तार्धं स्त्रीणामर्धं प्रदातव्यं वृद्धानां रोगिणां तथेति तेनैवोक्तेः
तथैव बालस्योपनात्प्राक् पादमात्रं प्रायश्चित्तं बालेषु दातव्यं सर्वपापेषु पर्वविधिरिति वचनात् उपनयनोत्तरं षो
डशवर्षात्प्राक् अर्धं तदाह हारीतः अशीतिर्यस्य वर्षाणि बालो वाप्यूनषोडशः प्रायश्चित्तार्धमर्हति स्त्रियो रोगिण
एव च चेति बालस्य पंचवर्षात्प्राक् नैव किंचित् दंडानां प्रवासीनां चाधर्मसंततिं समवपत्नीम वं आत्मनिंदितं विश्र
पउक्तं नैच ग्रहस्यात्तानि पापानि कुर्वतां स्वामिनी यदि स्यो चवस्त्र भनं प्रोक्तं अवभिति लव्रलति दर्शना दि

प्र०मं०
१

तिपपाशोचेग्रहस्याधिगुणंब्रह्मचारिणांत्रिगुणंवानप्रस्थानांचतुर्गुणंपतीनांतथैवप्रायश्चित्तमितिस्म
र्यः गृहस्थधर्मः स्नातकश्चिद्धुर्याणांनामप्युपलक्षकः ब्रह्मचारिणोधिगुरूपोक्तिः षोडशवर्षोर्ध्वेतत्संबंधचालोकचतत्
ब्रह्मनिर्दिष्टेनतत्वज्ञानेज्ञानोत्पन्नेनतां तत्सर्वंपापंज्ञानेनैवनश्यति ज्ञानाग्निःसर्वकर्माणिभस्मसात्कुरुतेऽर्जु
नेतिभगवदुक्तेःसर्वत्रपदयोक्तंप्रायश्चित्तंतत्सर्वंज्ञानात्पापकर्मणोवेदितव्यंज्ञानतःकर्मणिद्विगुणमापश्चित्तं
अभ्यासेचतुर्गुणंअत्यभ्यासेषड्गुणंअसंतताभ्यासेषोडशगुणंगुरुपातकेनिरंतरचिरकालाभ्यासेपातित्यंतत्रपतित
तत्वस्यप्रायश्चित्तंपापकर्तुश्चप्रायश्चित्तापत्तिनिनैवप्रायश्चित्ताधिकारःकर्मणोपिपापनाशाभावात्बालानांपञ्चाज्ञा
नाभावेपितस्यप्रायश्चित्तंपित्रादिभिर्णचार्णीयंउक्तंचशंखेनऊनेकादशवर्षस्यापंचवर्षात्परस्यचप्रायश्चित्तंचरेत्तंचरे
द्गुरुःपितावान्यःसुहृज्जनः अतोबालनस्यास्यनापराधोनपातकंराजदंडोनहातव्यः प्रायश्चित्तंनविद्यतेमलमूत्रप्र
तिपाणंमक्षणेनास्तिकिंचनदोषःपत्न्यापंचमाद्वर्षादूर्ध्वंपित्रासुहृत्कृतोतिबालत्वेपिमद्यपानेप्रायश्चित्तंउक्तं गो

प्रमं: तमेन अनघेत त्सुपो चालोमयं मो हालि वे घादि कृच्छ्रत्रयं गुरुः कुर्यात् माता भ्राता पिता पितेति अज्ञानि नामुन्मत्ता हीना
२ पश्चात्तापा मा चेत् ज्ञाकेन चित्तस्मृत्या चा विशेषं चलात्कारेण कर्म च हारणं तेन प्रायश्चित्ता चरणीयो जनीयाः अल्प
२ दोषे स्वल्पमेव धर्मशास्त्रोक्तप्रकारेण धर्मशास्त्रज्ञा विप्रमुखो द्वा ज्ञात्वा प्रायश्चित्तमाचरणीयं धर्मशास्त्र विदापि गु
रूणि यापि लघुप्रायश्चित्तं लघूनि गुरूणि च न वाच्यं यथोक्तमेव कथनीयं न तु स्नेह लोभादिना नुग्रहः कार्यः तथा सति पाप
च कर्तारं कर्मतद्दोषाधिके तु पूर्वं दन्तमस्यैव प्रायश्चित्ताचरणं वाचित्तदर्शनमेव स्वल्पमाचरणीयं द्विगुणं प्रायश्चित्तं प्रा
प्नोति पदेशे यथोक्तमेव प्रायश्चित्तं दोषादि याधिक्येन सचैलस्नानपूर्वकं प्रायश्चित्ताचरणं चगाव्यव्यवस्थानं च गु
रुदोषेषु नः संस्कारेणाधिक दोषतार तम्यं तु प्रायश्चित्ततारतम्येन बोध्यं विशेषतस्तु ततत्स्थकारणो वक्ष्यते पापिनः प्रा
यश्चित्ताचरणं येचित्तदर्शनम नंपापप्रत्यापनं पर्षद्गुमसा प्रायश्चित्तोपदेशाविधानं राजद्वारे डोवल्लदंडः कृच्छ्राणा एम:
चारणे विधिः कृच्छ्रस्वरूपमित्यादि सर्वमिता क्षराणि ग्रन्थो चगतच्छगोचे मया न्ते होच्यते अपव क्ष्यमाणे कर्मोप २

योगित्वेन व्यवह्रियमाणमुच्यते तत्र सुवर्णमानमुक्तं याज्ञवल्क्येन जालसूर्यमरीचिस्थं त्रसरेणू रजः स्मृतं तेऽष्टौ लिक्षा तु ता
स्तिस्रो राजसर्षप उच्यते गौरस्तु ते त्रयः षट् ते यवो मध्यस्तु ते त्रयः कृष्णलः पंच ते माषः ते सुवर्णास्तु षोडश पलं सुवर्णाश्च
त्वारः पलानि धरणं दशेति निष्कः सुवर्णाश्चत्वारः इति हेमाद्रिः अथ रूप्यमानं द्वे कृष्णले रूप्यमाषो धरणं षोडशैव ते शतमा
नं तु दशभिर्धरणैः पलमेवेति धान्यमानं भविष्ये पलद्वयं तु प्रसृतं द्विगुणं कुडवं मतं चतुर्भिः कुडवैः प्रस्थः प्रस्थाश्चत्वार आ
ढकः आढकैस्तैश्चतुर्भिश्च द्रोणस्तु कथितो बुधैः द्रोणैः षोडशभिः खारी विंशत्या कुम्भ उच्यते कुम्भैस्तु दशभिर्वाहो धान्यमा
नं प्रकीर्तितमिति विंशत्या कुम्भ इति विंशत्या द्रोणैरित्यर्थः अत्र धान्यमानमितं पलं स्वतं अत एव वृद्धव्यासविषयेऽप्येतदेव वे
दितव्यं अन्यत्र तु पलाभ्यां प्रसृतिर्ज्ञेया प्रसृतश्च निगद्यते प्रसृतिभ्यामञ्जलिः स्यात्कुडवोऽर्धशरावकः अष्टमानं तु विज्ञे
यः कुडवाभ्यां च माणिका शरावोऽष्टपलं तद्वज्ज्ञेयमत्र विचक्षणैः शरावाभ्यां भवेत्प्रस्थश्चतुःप्रस्थैस्तथाढकः भाजनं कां
स्यपात्रं च चतुःषष्टिपलं च तत् चतुर्भिराढकैर्द्रोणः कलशो नल्वणोऽर्मणोऽन्मानं च घटो राशिर्द्रोणपर्यायसंज्ञकाः

प्रमं: द्विशाणाभ्यां स्यात्कर्षो मोन्वचतुःषष्टिशाणवकौ स्यात्पलाभ्यां च मध्ये द्रोणीवाहो गोणी च खारी स्मृता द्रोणीचतुष्पंचाशिका मिता मुष्टि
३ बुद्धिभिः चतुःसहस्रपलिका षाणावसंधिका मृता पलानां द्विसहस्रं तु भारकः प्रकीर्तितः तुला शतपला प्रोक्ता सर्वतन्त्रे वै
३ पनिश्चय पूतितपाचपवोधाद्दशभिर्गोमिर्णपैः प्रोच्यते बुधैः एवद्धपेन गुंजास्याद्विगुंजो च वल्ल उच्यते माषो गुंजाभि
रष्टाभिः सप्तभिर्वा भवेत्क्वचित् स्याच्चतुर्माषकैः शाणः स निष्कः टंक एव च गद्याणो माषकैः षड्भिः कर्षः स्याद्दशमाषकः चतुःकर्षैः
पलं प्रोक्तं दशशाणोन्मितं बुधैः चतुःपलैश्च कुडवः प्रस्थाद्यापूर्वं च न्मताः इति महार्तो चैवात्र हेपलदपं तु प्रसृतं मुष्टिरेकेव
लं स्मृतं अष्टमुष्टि भवेत् किंचित्किंचित्पुष्कलं पुष्कलानि च चत्वारि आढकः परिकीर्तितः चतुर्भिराढकैर्द्रोणः इत्येत
न्मानलक्षणं मितितपाचपलं च कुडवः प्रस्थ आढको द्रोणश्च च धान्यमानेषु बोद्धव्याः क्रमशो मी चतुर्गुणाः इतितपा
च माषटंकाक्षबिल्वानि कुडवः प्रस्थ आढकः राशिर्गोणी खारीति च यथोत्तरं चतुर्गुणाः इति अत्र मानमेवेशाचारश्च एम
चस्या उदीच्यात्तुलया धान्यमानं कुर्वन्तिहा क्षिप्यापात्रे गोपिड कमत्ति च शार्ङ्गधरो मध्यस्थ चैतत्तुलोहादेः मांडयत्र ३

तुरंगुलं विस्तीर्णं च तथोच्चं च तन्मानं कुण्डं वं चेद्दृशं इति प्राप्तोपं कुण्ड वो पिप्पल चतुष्पत्र लित धान्यपद्मं कोमवति आम्रा
कुण्ड वाम्यां शाएचः चतुर्भिः कुण्डैः प्रस्थः षोडशाभिः कुण्डवेण८ कः चतुर्भाविकुण्डवे द्रोणाद् इति पोज्यं अपेपम मिमानं महा
णा कंडप भुणालोप माणेपानंस क्ष्मंत्रसणेन्मही जः वालाग्रं चापि लिक्षा च यूका चापि यवो ऽङ्गुलं क्रमान्म पगणान्याऽ
प वा न ष्ठोत तो ऽङ्गुलं षडङ्गुलं पदं प्राउ चितास्तिर्द्धि गुणा हस्त ता द्विगो चितास्तित तो हा हस्तो व्रलतीर्थं द्विवेष नात चतुर्हस्तो धनु
दण्डो नालिका तद्युगेन तुक्रोशो धनुः सहस्रे द्वे गव्यूति स्याच्चतुर्गुणा द्विगुणं योजनं पस्मो स्त्रोतं सख्यान कोविदैरितिम
स्वयुगोत्तो दण्डेन सहस्रेन त्रिंशद्दण्डैर्विवर्तनं त्रिभागहीनं गोचर्ममान माहयहयम नापतिरिते वासिष्ठो पि द्रा दह स्तेन
चंशेन त्रिंशद्दण्डै निवर्तनं दशाता न्येच गोचर्मं बालणाप दशाति परति अथ पपपो लक्ष छाद्धमा पाश्च्वेता चलणो सं
म वेत दशाको वा ग्राप शि तस्य प्रमा ना पो न ष्ठ पः ते च प्र स्ताम्नापा प्रदर्शं तेन नके गजाद्ध पपरि मितं जतरानं उपवा
ले पप षड्गुंजा परिमितं जतरानं ब्रालणाद्धपभोजनं वाण कब्रालणा भोजनं वा सहस्रगा प त्रीजपो वो घा दशाम्राणा

प्रा·सं·
४
५

पामावा २ पाद कृच्छ्र प्राजापत्यचतुर्थांशः ३ अर्धकृच्छ्र प्राजापत्यार्धं ४ पादोनकृच्छ्र पादोनप्राजापत्यं ५ शिशुकृच्छ्र पाद ६ कृ
च्छ्र ६ अथ प्राजापत्यकृच्छ्रप्रत्याम्नायाः संहितापारायणं गायत्र्ययुतजपः २ सहस्रतिलहोमः ३ शतद्वयं घृतहोमः ४
होमीत्रगायत्र्याख्या इति निर्वापो जनप्रमोणातीर्थयात्रा ५ द्वैकादशिनीजपः ६ समुद्रगानदीस्नानं ७ कृष्ण
केशाद्वादशस्नानानि ८ शतद्वयं प्राणायामाः ९ एकोपवासपूर्वकं द्वादशतिलपात्रदानं १० अहोरात्रमुदकवासः ११
गोभ्यस्च मण्डौ धृतद्वादशशतग्रासदानं १२ उपोषणपूर्वकं महोरात्रमाज्जनगोष्ठावस्थानं १३ गोविप्रपितृदेवतानां नमस्
तमेसहस्रं चतुर्वर्षपापाङ्गनस्त्रोकेशं १४ एकाह्निकं गोमूत्रयावकपानं १५ पिष्टब्राह्मणभोजनं तत्र द्वादशस्मिन्दिने
षु प्रतिदिनं पञ्चपञ्चेति मन्तव्यम् १६ षडहमेकैकब्राह्मणभोजनमेवं द्वादशाह १७ कूष्माण्डहोमः १८ गणहोमः १९
भविष्योत्तरे तु गां गायत्रीमौसलं स्नानं प्राजापत्यसमं विदुः इति गां गां च पञ्चधा भागीरथी गौतमी च कृष्णा वेणी पिनाकिनी
अखण्डा चैव कावेरी पञ्च गङ्गाः प्रकीर्तिता इति २० प्राजापत्यं प्राजापत्याम्नाय प्राजापत्ये न त्रिंशल्लक्षं ताः षड्धेनुर्वा द्वादशात् २१ एकां

राम
४

धेनं वा २२ एकां गां वा २३ धेन्वादिमूल्यं वा २४ मूल्यं तु द्वात्रिंशत्पणिका गावः वृषे षट्कार्षापणकाः ६ शाकार्षापणं
धेनावित्यादिकात्यायनोक्तं ग्राह्यं गोपेक्षया धेनुमूल्यं पंचगुणं वृषमूल्यं त्रिगुणं अपि वा गमभावे निष्कं स्यात् तदर्ध
पादमेव वेति निष्कश्च अष्टगुंजात्मके चत्वारिंश ४० माषैर्भवति तन्मध्ये २० विंशतिमाषपरिमितं तत्सार्धं तु १० दश
माषपरिमितः एतत्तुल्यं सुवर्णरजतं वा दद्यात् अथवा देशकालोचितं धेन्वादिमूल्यं वा दद्यात् अपि वा धेन्वादिमूल्य
समूल्यं धनधान्यवस्त्रस्वर्णरूप्यलोहादि वा दद्यात् ५ इति प्राजापत्यप्रत्याम्नायाः पत्रके वलाकृच्छ्रोक्तिस्तत्र प्राजाप
त्यं कृच्छ्रं जपं तत्तत्कृच्छ्रे प्राजापत्यत्रयं पंचविंशति धेन्वर्चो वा धेनुत्रयं वा धेनुरेका वा ८ कृच्छ्रातिकृच्छ्रे प्राजापत्यानि प्रा
जापत्यत्रयं वा षड्धेनवो वा पादोनचत्वारो धेनवो वा धेनुत्रयं वा धेनुद्वयं वा तिस्रो वा गावो द्वे वा गावौ ९ शीतकृच्छ्रे ति
स्रो धेनवः १० लघुपर्णकृच्छ्रे उपवासत्रयं ११ पर्णकृच्छ्रे उपवासत्रयं सार्धं द्वावुपवासौ १२ ब्रह्मकूर्चे धेनुः १३
सांतपने सार्धप्राजापत्यमेका धेनुर्वा सार्धधेनुर्वा अर्धधेनुर्वा दश गावो वा निष्कार्धं वा १४ पति

प्रा: ततपनेएकाधेनुः १५ लघुसांतपने अर्धागौगोः १६ महासांतपने प्राजापत्यत्रयंषोडश गावो वाऽष्ट वा गावो षट्धे
५ नुर्वो वा धेनुद्वयं वा १७ पएके प्राजापत्यत्रयेपंच धेनवः तिस्रो धेनवः द्वे वा धेनू पंच दश गा वा पंच वा गावः तिस्रो
5 वा: १८ सौम्यकृच्छ्रे प्राजापत्यं एका धेनुर्वा अर्धा धेनुर्वा १९ माहेन्द्रकृच्छ्रे एकादश प्राजापत्यानि अष्टौ गावो वा
२१ अतिकृच्छ्रे प्राजापत्यत्रयं तिस्रो धेनवो वा दश वा तिस्रो वा गावः द्वे वा गावो २२ औडंचरकृच्छ्रे दश प्राजापत्यानि
तावत्यो गावो वा २३ पर्णकृच्छ्रे पंच प्राजापत्यानि तावत्यो गावो वा २४ फलकृच्छ्रे प्राजापत्यत्रयं तिस्रो वा गावः २५ का
यकृच्छ्रे दश प्राजापत्यानि तावत्यो धेनवो वा २६ पावककृच्छ्रे दश प्राजापत्यानि तावत्यो गावो वा २७ यवचांद्रायणे पिपी
लिकाचांद्रायणे वा प्राजापत्यत्रयं अष्टौ धेनवो वृषभसहिता गोश्च वा सार्धसप्त धेनवो वा पंचाशत् गावो वा अष्टौ वा:
गावः तिस्रो वा गावः यवचांद्रायणमिस्तु तत्र यवचांद्रायणपीपीलिकाचांद्रायणयोः अन्यतरं चोध्यं २८ महाचांद्राय प्रा:
णे शतं गावः २९ यतिचांद्रायणे प्राजापत्यचतुष्टयं ३० ऋषिचांद्रायणे पंच प्राजापत्यानि धेनवोष्टौ च तत्सत्ति ५

ह्रोवा ३१ शिशुचांद्रायणो ऋषिचांद्रायणे वा ३२ मासोपवासे पंचदश प्राजापत्यानि पंच धेनवो वा सार्धसार्धसप
धेनवो वा ३३ मासं गोमूत्रपाचितयावकपाने द्वादश प्राजापत्यानि ३४ मासं यावकपाने पंच प्राजापत्यानि सा
र्धप्राजापत्यद्वयं वा ३५ पाकोत्तरमीषत् गोमूत्रयुक्तयावकपाने सार्धप्राजापत्यद्वयं ३६ मासं पयोव्रते पंच प्रा
जापत्यानि ३७ मासं पंचगव्यपाने सार्धप्राजापत्यद्वयं ३८ त्रिंशत्कृच्छ्रेषु प्राजापत्यचतुष्टयं ३९ त्रैमासिकेन
कृच्छ्रव्रते सार्धसप्त प्राजापत्यानि ४० षडुपवासे एकं प्राजापत्यं ४१ सुवर्णकृष्णले पंचचत्वारिंशत् गुंजापरिमितसु
वर्णदानं ४२ अशक्तौ पादमात्रं ४३ धान्यकृच्छ्रे वापि परिमितधान्यस्य पंचमांशदानं अत्र धान्यशब्दो व्रीहियवधा
न्यत्रयपि चातुरुक्तं मनुना वा एवीहपो धान्यं श्यामाकाः कुलुत्था धनं न धान्यानि तस्मात्तीह धान्यकृच्छ्रस्य साधनमिति
४३ संवत्सरे व्रते त्रिंशत्प्राजापत्यानि ४४ सार्धाब्दे पंचचत्वारिंशत्प्राजापत्यानि ४५ द्विवार्षिके षष्टिः प्राजा
पत्यानि ४६ त्र्यब्दे नवतिप्राजापत्यानि ४७ षडब्दे अशीत्युत्तरशतं प्राजापत्यानि ४८ द्वादशाब्दे ३६० षष्ट्युत.

प्रमं: त्रिंशतानि प्राजापत्यानि ४८ इति कृच्छ्रप्रत्याम्नायः यत्र प्रौढो धेनुरित्युक्तं तत्र धेनुमूल्यद्रव्यस्यार्धस्य दानं यत्र
६ स्वार्धधेनुरित्युक्तं तत्र एकां प्रसूतां धेनुं दद्यात् अर्धं धेनुमूल्यद्रव्यं च एवमन्यत्रापि ऊह्यं एवं प्रायश्चित्ताध्याये उपपातकानां ते
८ मेन देशकालवयोवस्थाद्यपेक्षया पतितशास्त्रविकाराणां तुल्यत्वेन व्यवस्था बोध्या ऊहेन च बौधायनेन देशकालं तपात्मानं
द्रव्यं द्रव्यप्रयोजनं उपपद्येति मवस्थां च ज्ञात्वा शौचं प्रकल्पयेदिति शौचशब्देन प्रायश्चित्तं जनकं प्रायश्चित्तानुष्ठानं
प्रयते स्त्रीशूद्रादीनां जपादिरूपे प्रायश्चित्ते इच्छन्ति नादियो ज्यं अमन्त्रकाः प्राणायामाः यत्र पुंसः सचैलस्नानं वि
हितं तत्र सुवासिन्याः अशिरस्कं यत्र रजोनिवृत्ता हो वा च विहितं तत्र सशिरस्कं सचैलं चिवबाधाः सचैत्र सचैलं जातिनः
शिरसि गिराश्च अशिरस्कं आतुरस्य भस्मोदकेन अस्नातुरस्य स्नाननिमित्ते पाद्याचमनमार्जनं वस्त्रान्तरधारणादि पद्यात्
मचं चाले बाहवं शातातपः शिशोरभ्युक्षणं प्रोक्तं बालस्याचमनं स्मृतं रजस्वलादि संस्पर्शे स्नानानात्त्यद्धि: कुमारके एमः
तस्य प्रक्षालनं चाहरसरके च शिरस्त्वम्मा शनात्मामा चौलं बालकः स्मृतः कुमारकस्तु विज्ञेयो यावन्मौञ्जीनिबन्धनम् ६

ति ॥ इति श्रीमत्प्रायश्चित्तपावनके लक्षहोमाभिधमहादेवात्मजवाप्र ॥ ८ ॥ चित्ता चितापां प्रायश्चित्तमंजपो मृषोद्यातमकः
णाम ॥ अथात्राल्पदोषे हस्त्याविप्रकर्तृकानि प्रायश्चित्तान्युच्यंते तत्राल्पदोषे प्रायश्चित्तानुक्तौ दोषतारतम्येन
आचमनविप्रस्पर्शनादि प्रायश्चित्तमाचरणीयं यथाह बौधायनः सर्वपातकेष्वाचामेदिति आचमनासंभवे ज
लाभावे वा दक्षिणश्रवणं स्पृशेत् आदित्यं गोमयं सिंचासंस्पृशेत् तथा च स्मर्यते प्रायश्चित्तान्यशेषाणि तपःक
र्मात्मकानि वै यानि तेषामशेषाणां कृष्णानुस्मरणं परमिति तथा च सामान्यानि प्रायश्चित्तान्युक्तानि बौधायनीयधर्म
र्मसूत्रे कृतं च स्वल्पं चेदेतदघमर्षणं त्रिरंतर्जले पठन् सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते आपंगौः ८ ॥ स्मिरक मीढे सेता
मश्चं त्रिरंतर्जले पठन् सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते द्रुपदादिवन्मुमुचानः सेतामश्चं त्रिरंतर्जले पठन् सर्वस्मात्पापा
त्प्रमुच्यते हंसः शुचिषदित्येतामश्चं त्रिरंतर्जले पठन् सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते अपि वा सावित्रीं पच्छोर्धर्चशस्ततः
समस्तामित्येतामश्चं त्रिरंतर्जले पठन् सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते अपि चाव्याहृतीर्व्यस्ताः समस्ताश्चेति त्रिरंतर्जले प

श्रमं: ठन् तत्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते पिबाश्रणेच मर्चांत जैलैपठन् तत्सर्वस्मात्पापात्प्रमुच्यते इति कृपिंगलाने च सप्त
७ जन्मार्जितं पापं कृत्वा चाप्यभक्ष्यणां तद्विमोति सपापं मध्ये सकृज्जाप्त्वा विशुध्यतीति मिताक्षरायाम् लघुहारीतेव
7 सनाल्पिके प्राजापत्यं समाचरेदिति तथा चोशनाः पञ्चात्कं यन्त्रचान्येत कमिहपातकनाशनं प्राजापत्येन कृ
च्छ्रेण शुध्यते नात्र संशय इति दानरूपं हाथात्रणप्रायश्चित माहु संवर्तः हिरण्यदानं गोदानं भूमिदानं तथैव च
नाशयंत्याशु पापानि महान्त्यपि कृतान्यपीति नामकीर्तनरूपं प्रायश्चितमुक्तं विष्णुधर्मोत्तरे सायं प्रातस्तथा कृत्वा
युद्धे वस्य कीर्तनं सर्वपापविनिर्मुक्तः स्वर्गलोके महीपते इति प्रभासखण्डे श्रीमद्भागवते चाकं नाम्नां मुख्यतरं ना
मकृष्णाख्यं परन्तप प्रायश्चित्तमशेषाणां पापानां मोचकं परमिति वाराहे पिङ्गलोचिंदितित पाप्यात्कं भ्रमान्वाभते
वर्जितैः कृतं सर्वपापानि पुण्यांते सृष्टिबोलयित इति विष्णुपुराणेपि कृतेपापेनुतापोवैयस्यपुंसः प्रजायते प्रायश्चि एमु:
त्तं तु तस्यैकं हरेः संस्मरणं परं प्रातर्निशि च मध्याह्ने संध्यायामपि संस्मरन् नारायणमवाप्नोति सद्यः पापक्ष ७

पंनरः इति तथाहि हरो हरति पापानि दुष्टचित्तैरपि स्मृतः अनिच्छयापि संस्पृष्टो दहत्येव हि पावक इति शिवरहस्येपि
समस्तवेदवेदांतेष्वाभूतं श्रीवषट्शिवनामामृतं हित्वा सर्वणपश्याम्गुणानमिति मचिंत्येन गंगासदृशं तीर्थं न दे
वः केशवात्परः ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति एवमाह पितामहः सर्वे कृतयुगे पुण्यं त्रेतायां पुष्करं स्मृतं द्वापरे तु कुरुक्षेत्रं का
लौ गंगैव केवलामिति कृतयुगे पापस्याल्पत्वात्तन्नाशने सर्वाणि तीर्थानि त्रेतादौ पापाधिक्यात्पुष्कराणि हीनिकलौ पा
पबहुत्वात्तन्नाशने सामर्थ्यं गंगाया एव नान्येषामिति तात्पर्यं महाभारते चांद्रायणसहस्रं तु यश्चरेत्कायशोधनं पि
बेद्यश्चापि गंगांभः समौ स्यातां न वा समौ भवंति निर्विषाः सर्पा यथा तार्क्ष्यस्य दर्शनात् गंगाया दर्शनात्तद्वत्सर्वपापेभ्य
मुच्यत इति नारदमहर्षिवाक्यं तत्पुनः कौर्मे स्नानमात्रेण गंगायाः पापं तूलवद्भस्म चंद्रग्रहे धर्मरूपं याति चित्तये घोरेद्
ष्टितस्याहं ब्रह्महत्यापापकोटिकुलं च धोमंवं स्तुतिवाद्मिमं मत्वा कुंभीपाकेषु जायते आकल्पं नरकं भुक्त्वा ततो जायते
गर्दभ इति काशीक्षेत्रनिवासोपि सर्वपापक्षयंकरः स्कांदे काशीखंडे पार्वतीं प्रति महादेववाक्यं सर्वेषामिह पापानां

प्र॰मं॰ प्रायश्चित्तचिकीर्षया निःशंकैरेव वक्तव्यं प्रमाणज्ञैरिऽचवचः पुरश्चरणे कामशब्दे मरीतोऽस्ति यदि पापतः मन्यते परित्नः
८ सत्सं वा कं शास्त्रप्रमाणतः ततः सर्वं परीक्ष्य ज्ञपकृत्वा मनसि निश्चयं आनंदकाननं पाहि पञ्चविध्येश्वरात्स्वयमिसलं
४ पश्चात्ति तेन अपवित्रस्पर्शेन निमित्तकानि प्रायश्चित्तानि चंडालपतितः म्लेच्छविकर्मस्पृष्टि जातजारजस्वलाहस्ति
काशावस्पृष्टि चिति चितिकाष्ठपृष्ठे स्वलकरड निर्माल्याशौचिमहापातकिपतितादिस्पर्शेषु चेलं स्नानं कामतस्पर्शे
गिनिस्पर्शो घृतप्राशनं चाधिकं अशुचिस्नानेतत्स्मी मव गण्ड्राचम्यापुनर्विधिचत्स्नापात् स्नानोगतर्पणं नास्ति तत्र
स्नानं शीतोदकेनेव आतुरणं मुख्यो दकेन एकैत्रो म ध्यमयामध्ये स्नाने प्राप्नोति चोध्वत जले नास्ति सन्निधा चाग्नि पश्च
न् स्नापात् तदभावे सर्वांगुलिकाः जलेसर्वांशप्राक्षिप्य वा स्नापात् चंडमसपश्यन्वादि चादि हत जलाभावे मृत्तीचिः दि
वा हतं तु पतीयगेहे यदि न विद्यते कन्वा स्याग्निं ततः स्नापानपांचुकैरीवेति पञ्चपंचपा चंडालादिस्पर्शेस्पृष्टितमा एम॰
रम्यत तीयपर्पतानां सचैलस्नानं चतुर्थ्यास्याचमनं पंचमाहीनां ज्ञो क्षयणं शुद्धिः चस्नातरि तस्पर्शोपि सा शास्पर्शवत् ८

इंडाघंतारितस्पर्शे स्पृष्टवः स्नानं द्वितीयस्याचमनीयं तदूर्ध्वं प्रोक्षणं देवस्यो देवलस्पर्शे न दोषः पुष्पवंधे पुष्पस्प
र्शेन दोषः अन्यस्य मन्त्रविधानादि द्वादशमलस्पर्शे स्पृष्टस्यागस्य मज्जलाभ्यां शोचं कृत्वा ताल्वाचामेत स्वमलस्पर्शे म
ज्जलाभ्यां शोचं पादप्रक्षाल्य आचमनं च द्वादशमलाश्च्योक्ता मनुना वसा शुक्रमसृङ्मज्जा मूत्रविट्कर्णविण्नखाः श्ले
ष्माश्रुदूषिकास्वेदो द्वादशैते नृणां मला इति वसा मेदः इति १ शुक्रं रेतः २ असृक् रक्तं ३ मज्जा मेदः ४ मू
त्रं मसि ५ विट् विष्ठा ६ कर्णविट् कर्णोत्थं मलः ७ नखोत्थं गतश्वं मलः ८ श्लेष्मा नासिकामलः ९ अश्रु नेत्रोद्
कं दूषिका नेत्रमलः ११ स्वेदो घर्मः १२ चंडालादीनां काष्ठादिद्वारा स्पर्शे पंगस्पर्शे त्वंगप्रक्षालनमाचमनं च
सर्वांगां च छादेन चांडालादिस्पर्शे सचैलस्नानपूर्वकं त्रिरात्रमुपवासः चांडालादिभिर्योन्यसंपर्के नाचपतितैश्च
वचांडालादिच्छायायां हतो स्नानं घृतप्राशनं च ग्राम चंडालस्य तलस्पर्शे सचैलं स्नानं तेचोक्तं पाराशरेण त्रिकस्य
र्नकात्स्व नतो वृहडएव चके वर्तको मेदभित्तौ स्वर्णकारस्तु सौचिकः तक्षकस्तैलपंत्री चर्मकृत्तु क्रीतपाध्व

प्र सं जी नापितः कारुकुश्चैते ग्रामचंडालसंज्ञकाः इति मे होचेलकाः सन्नर्मासविक्रयी चक्री कुलालः ध्वजी मद्यवि
२ क्रयी कारुकोलोहकारः शौण्डाः प्रतिदृष्टाः स्पृष्टे स्पर्शे स्नानं सपूर्व निषादादिस्पर्शे आचमनमूर्ध्वं नस्पर्शे स्नानं का
१ माः तो नतं च उपग्रामत्कारोदमश्च कुक्कुटादिभिः शिरो व्यतिरिक्तांगस्पर्शे तदंग क्षालनपूर्वकमाचमनं शि
रःस्पर्शे स्नानं कातस्पर्शे वाहश्ववाराः मलिभिः शोधनमधिकं आतुरस्याचमनमेव चमनाद्विस्पर्शे स्नानं घृतप्राशे
नं च सूत्रस्पर्शे जान्वाधः स्नानं तत आनाभेस्पर्शे स्नानं उपवासं श्वतदूर्ध्वस्पर्शे त्रिरात्रमुपवासः सर्वत्र पंचग
व्यप्राशनं मद्विप्रपादतस्पर्शे शौचं कृत्वा स्नात्वाग्निं नं कुशांबु पिबन्नुपविशेत मुखमंडले विप्रस्त्रादिस्पर्शे मति
कागोमयादिभिः प्रक्षाल्य स्नात्वा पंचगव्यं पिबेत् अभ्यक्तस्पर्श्य प्रकृ मेहत चतुश्चंडालादिस्पर्शे एकोपवासः पं
चगव्यप्राशनं च अशुचिदुःस्पर्शे स्नातः शतगायत्री जपः स्याकर्दम तोयेन ष्ठीव च नादि नाचाना मेदूर्ध्वं स्पर्शे एम
स्नाने नामेरधः पादमाचमनं माणपाणमश्च दीपाग्रे दीपतैलस्य चास्पर्शे स्नानं कर्मकाले सघृष्टादिस्पर्शे पि स्नानं २

अन्त्यस्पर्शे आचमनं कर्मातिरिक्तकाले मार्जारपृष्ठस्पर्शे आचमनं अन्त्यांगस्पर्शे न दोषः बृहस्पतिः स्त्रियो वृद्ध
बालश्च मक्षिकामशकादयः मार्जारश्चैव दर्वी च मारुतश्च सदा शुचिः इति तथाचमनप्रसंगे अस्पृश्याः कर्मतोपानिना
वः पंचपाहत्रयाणि च स्पर्शनान्न दुष्यन्ति पंक्तौ पक्वचितानि चतौर्थिके विवाहे यात्रायां संग्रामे देशविप्लवे नगरग्रामदा
हे च स्पृष्टास्पृष्टिर्न दुष्यति इति वौधायनः श्वपतितलोकायितादिस्पर्शे सचेलं स्नानं चण्डालादिशवस्पर्शे मानुषास्थिस्पर्शे कर्म
कालेमत्स्यकूर्मस्त्रीसारगोधादि वा पक्ष्यादि पक्षिस्पर्शे स्नानं दर्शने त्वाचमनं चण्डालजलचारादिभिः सहैकशाखो
हरोहणे सचेलं स्नानं कामतोऽष्टशतं गायत्रीजपः अभ्यासे तत्पवासपूर्वकं पंचगव्यप्राशनं एकपापापवरोहणे पिशाचा
वृत्तस्पृष्टिः विप्रस्य स्पर्शे हस्तपादप्रक्षालनपूर्वकमाचमनं इति दुष्टस्पर्शनिमित्तकानि प्रायश्चित्तानि अपस्पृश्यसं
भाषणादिनिमित्तकानि प्रायश्चित्तानि चण्डालजलचारादिसंभाषणे अष्टोत्तरशतगायत्रीजपः पुण्यवस्तुध्यानं वा जपा
दिकर्मकाले तत्संभाषणे स्नानं तद्दर्शने विप्रस्याचामेत् कर्मकालादन्यस्मिन्काले सलिलसंस्पृष्टं जलादिदर्शने रवि

स्मृ॰ मं॰
१०
10

शनेवहुवारदर्शनेपंचप्राणायामश्च अल्पकालचं जलादिनाशहेकपथगमनेगायत्रीस्मरणं वहुकालश्चैलंस्नानं
अनिष्टगंधाघ्राणेस्पर्शनं अशुचिद्रव्यदर्शनेगायत्रीजपः आदित्यं चापश्येत् मनुस्तु आचम्य प्रयतो नित्यं जपे
दशुचिदर्शनेसौरान्मंत्रान्यथोत्साहं पावमानीश्च शक्तितः इति जलेस्वप्रतिबिंबदर्शनेमयितेजइतिमंत्रं जपेत् स च
मंत्रो वाजसनेयके यस्ति मं: समापाणीस्त्रे च मयि तेज इंद्रियं वीर्यं मा पुः कीर्तिं वर्चो यशो बलमिति इं अथ नुदर्शने श्वा
वाग्निदर्शनचाह कर्मप्रदीपः दृदृ चाग्निं वाग्निं वापघन्यस्य म दर्शयेत् प्रायश्चित्तमहोराज्ञं दत्वं ड श्वदर्शिनोति अ
होरात्रउपवासदस्पर्शः वौधायनीयधर्मसूत्रेतुसर्पजुदृपालतमयेननिशि श्रितनैवेद्यमजीतिपरस्मिन्नजपाद्यादि
प्रजपान्नाणिधनुरिसेव ब्रपादितिड: स्वप्नदर्शने अरिष्टदर्शनेचघृतदिरायनं नग्नस्त्रीदर्शनेनस्नानं सुरापात्रादि
गंधघ्राणेस्नानिमज्यत्रिरघमर्षणं त्रीन्प्राणायामान्वाकृत्वाघृतप्राशनं कुर्यादिमस्यगंधेनतदर्धे अस्तास्तास्नातस्तुएवघ्राणं
सुरापानवत् देवानामगोहोवापुवशान्नघाघ्राणेहस्तिनांश्ववराणां स्पृहादिचमनन्सात्मरसृ र्यंदृष्टातततः परं नास्ति कोपि — राम:
१०

धायगच्छेत् ॥ चिरस्नात्वा तिरोधाय प्राणा इदर्शने वा त्रिः प्राणायामः चाण्डालादेर्नरस्य दर्शने तप्तीतस्य वृतो चोपवासः धर्षसंकां
चनपतिदर्शने निष्कांचनसुवासिनीदर्शने सकेशाविधवादर्शने च सचैलं स्नानम् ॥ छेदनपेषणादेः पाककर्तारं प्रति
ग्रहकर्तारं वा पतितं दृष्ट्वा सचैलं स्नानं ॥ इति श्रीमच्चित्तपावनकेलकरोपनामकमहादेवात्मजचावाप्रमहद्विरचितायां
नाप्रायश्चित्तमंजर्यां ऽष्टमः स्पर्शादिनिमित्तकानि प्रायश्चित्तानि अथ भोजनसंबंधिप्रायश्चित्तानि स्नानं विना भोजने उप
वासः अष्टोत्तरसहस्रं गायत्रीजपश्च अज्ञानादुपवीतं विना भोजने नक्तं ज्ञानतो यज्ञोपवीतं विना भोजने स्नान
मष्टोत्तरशतं गायत्रीजप उपवासश्च आपोशानं विना भोजने पंच प्राणाहुतिसमये मौनत्यागे वा अष्टोत्तरशतं गाय
त्रीजपः उत्तरापोशानं विना पघुतिपतितहस्ता त्वाष्टोत्तरसहस्रं गायत्रीजपः भोजनकाले पतिगृहीतमौनत्यागे तद्द्वि
त्यागः एकपंक्तावुपविष्टानां विषमाहारने हपने वा प्राजापत्यं संस्कारादिनिमित्तकस्नानं विना भोजने ष्टोत्तरसहस्रं गाय
त्रीजपो दशप्राणायामश्च अस्पृश्यादिस्पर्शे स्नानं विना भोजने उपवासः चांडालादिस्पर्शे स्नानं विना भोजने प्राजाप

प्रर्मा:
११

सं अमेध्यस्पर्शे लानं चिना भोजने त्रिरात्रमुपवासः स्वकाकादिस्पृष्टान्नभोजने त्रिरात्रमुपवासः मसा अब्रालये
स मीप भोजने दुष्टपंक्तौ भोजने वा श्वमाहीं स्पृष्टा भोजने हस्तस्पृष्टा पितकुवलादि भोजने च प्रतिनिमितमेकमुपवासः
अमत्स्यानकं अतएवाह गौतमः अप्येकपंक्तौ नाश्नीयात् ब्राह्मणैः स्वजनैरपि को हि जानाति किं कस्य प्रच्छन्नं पातकं प
तः एकपंक्त्युपविष्टा ये पाद्यंकृतं बड एतत्मनां सर्वे पां दुष्कृततां व द्याचरंति नेति निषिद्धत इति भास नाहं पाद्य भोजने चत्वार्थ
प्राकृत भोजने मुखेन धमितान्न भोजने वा सांतपने भोक्तुकामस्य पक्वां को शाना दर्ध्वं भोजनार्थं मात्स्यवं मत्स्यपुरीषार्थं गम
नेस चैलं स्नानं षट् प्राणायामश्च ततो भोजनं भोजनकाले मार्जारमुच्छिष्टस्पर्शे स्नानं अन्यां गत्वा शे आचमने भुंजानस्य
मल्लकाहो विष्ठाद्युपहत नेमुत्स्वाद्युपित्याप्तासं संकौल्याप्तुन घ्राण्त्वा प्राणायामत्रयं कुर्यात् तद्दन्नभोजने प्राजापत्यं भा
र्यापास्यहोदर्वा सहैकपात्रभोजने उपवासः ज्ञातिभिः सहैकपात्रभोजने उपवासत्रयं विवाहे आपदि वा मार्गे वा भा राम:
र्यया सह भोजने न दोषः ज्येष्ठभ्रातृपित्राद्युच्छिष्टभोजने न दोषः इति कोचित् स्पृष्ट्वा स्नानं विना यत्किंचित् ११

मद्याले उपवासः पंचगव्यप्राशनं च कृतुमोभोजनेहोए त्र्यंगो मत्स्यपाचितं पवसक्तुपानं घृतं विनापंचगव्यप्राशनं ती
गृहीत्वा तदुत्तारस घृतभोजने प्राजापत्यं अत्यंतान्यासे चांद्रायणं मुक्तिस्तमपे चांडालो सजघ्याम चांडालजेस्वलादि
र्शने मुखे स्पृश्य ग्रासं स मुत्सृज्य तदन्नं सत्कां तद्वा ह मुखे लेपं प्रक्षाल्य त्वला पातं विं चिन्मात्रं निगिरेत्ते छो ततः शतं गायत्रीज
पः सकृद्ग्रास भोजने त्रिपक्षिण्युपवास समस्तभोजने त्रिरात्रमुपवासः मूत्रपुरीषोत्सर्गानंतरं शौचं कृत्वा विना भो
जने त्रिरात्रपावकपानं अश्रात्कृते कमुपवासः एकपंक्तौ भुंजानो विप्रो विप्रं पतितस्पृष्टेन तत्पात्रस्पर्श वशिष्ट मन्नं भुक्त्वा
विरमेत् ततः सर्वैः स होत्थाय पापाचमनादिना शुद्ध्यै भुक्त्वा च शतं गायत्रीं जपेत् स्पर्शोत्तरं पात्रस्पर्शमपि न भोक्तव्य
मिति केचित् उच्छिष्टान्नलेपसंस्पृष्टेन तत्र स क्षाल्य विन्यस्ता त्वा गायत्री शतं जपेत् पात्रगतमन्नं न भोक्तव्यं भोक्तव्य
मिति केचित् उच्छिष्टपात्रे उच्छिष्टलेपस्पर्शेऽपि भुक्ते विप्रमः केचित्स्पृष्टपात्रमुच्छिष्टान्नं हंसपदी विष्णुं जीवादित्यादि
हस्तच्छाद्य भोजनं विषपं भोजनकाले न्यमध्ये मक्षिकाकेशानलोदि पाते तत्स्पृष्टमन्नं त्यक्त्वा पस्पृष्टमपाविष्टमन्नं भक्ष्य

प्रा॰ नाचामहाचांद्रं नावास्वर्णं भोजयेत् अस्थ्यादि ह्यषितेन स्नानगस्नानं घृत प्राशनं च दंत पाते चैवं । क्रादि कृच्छ्रो स्नानगु
९२ पवासश्च भोजनस्य मध्ये मृते । रूदर्शने त्रिरात्रमुपवासः केशादि ह्यषितान्न भोजने ब्राह्मीरसपानं अमेध्यसंचिकी
12 ये पह्रतभक्तौ उपवासः पंचगव्यप्राशनं च भोजन मध्ये स्पृष्टस्पर्शे एवं वा मद्यस्त्रानिर्मूत्रपात्रोच्छ्भोजने एकप
क्वाचेकस्मिन्नुच्छिष्टे पश्चाद्भोजने चोपवासः पंचगव्यप्राशने च अशक्तो न कं मार्जारकाकमूषकनकुलगवाद्यु
च्छिष्टभोजने उपवासो ब्राह्मीरसप्राशनं क्षुरकेकिचिह्नान्न भोजने प्[illegible]हा भोजने उपवासस्त्रयं अभ्यासे तिकृच्छ्रः श्वा
शुच्छिष्ट भोजने मासं स्वपंचपल पानं मासं घृतपानं [illegible] एकपानं वा एकपंक्तौ भोजने पर्वमेके नोत्तापोशने
तत्कार्ये श्राद्धपंक्तौ अन्येषां भोजने प्रोत्तर शतगायत्रीजपः स्त्रीमुख द्वारि भोजनोत्तरं पाकपात्रावशिष्टान्न भोजने
त्रिरात्रमुपवासः चतुर्थेन्हि पंचगव्य पानं स्नानतो द्विगुणं अमत्याभिन्न कांस्यपात्र भोजने त्रिरात्रमुपवासः मत्या राम
प्राजापत्यं ताम्रपात्र भोजनेति कृच्छ्रः चांडालादि स्पृष्ट कांस्यपात्र भोजने गोमूत्रलेपस्पृष्ट कांस्यपात्र भो ९२

जलेवा ग्रा जापत्रं मन्नपेपितपेच पणको ऽम्बस्व कुंभीतिंदुककोविदारकदंबवटद्विपलाशादिनिषिद्धपत्रभोजने
चांद्रं पलाशकदलीपर्णादिपृथक जातिषु च भोजनं नानाजातिषु पत्रेषु एकत्र कृतेषु भोजने चांद्रं भोजनकाले हीयमाने शि
रस्यपाणिस्यां पात्रमालस्य मानसा मास्कांस्य तापु नहीयं कृत्वा पात्रस्य शेषमन्नं भुंजीयात् अन्यत्सन्नं न भुंजीयात् तम्हो
जने ष्टोत्तरशतं गायत्रीजपः प्रयोगपारिजाते तैलपत्रे श्रुवं त्राणं चं कस्पोल त्वलस्य चरणे ते पांति न हो यावत्तावत्कालमभो
जनं एतदुपलक्षणं तेन ग्राएवादितिनेष्वपि भोजने निषेधः तत्र भोजने ष्टोत्तरशतं गायत्रीजपः नीलीक्षेत्रोत्पन्नभोजने नी
लीसंसर्गान्नभोजने वा चांद्रायणं नीलीवस्त्रधरेण त्वाम्हो जने भोक्तुरुपवासः पंचगव्यं नीली नाम नीलरंगी स्याति कार क
औषधीविशेषः भोजनसमये चांडालरजस्वलादिशब्दश्रवणे यावच्छ्रुतं तावद्विरम्य विशेषसंस्नात्वा उपस्पृश्य भुंजीयात्
तच्छब्दश्रवणकाले भोजने ष्टोत्तरशतं गायत्रीजपः उपवासो वा भोजनसमये केशपिपीलिकादिदूषिते ग्रासे ग्रासमशेषे ज्ञा
ते मुखस्थग्रासं निष्ठीव्य घृतं प्राश्य तद्ग्रासनिगिरणे उपवासः महापातकवेष्टितस्पृष्टं पक्ष्ववलीढस्पर्शा पुच्छिष्टस्यागवा

प्राय॰ घ्रातस्य पर्युषितस्य त्यक्तस्य पाचितस्य पुष्पालाकसंज्ञस्य स्तनि चेदित्तस्य दैव्यस्य अनिवेदितस्य पित्र्यस्य च अज्ञातानां हविषां चाश
१३ ने उपवासः मत्या पादकृच्छ्रः अभ्यासे अर्धकृच्छ्रः असकृदभ्यासे तप्तकृच्छ्रः चिराभ्यासे निवेदितान्नभक्षणे अर्धकृच्छ्रः अभ्यासे प्राजापत्यं ज्ञा
13 भ्यासः पादिहितद्विगुणं वस्त्रस्य नग्नस्य वा भोजनकर्तुः स्नानं चैतत्ताने मालापामध्यमसावित्र्या त्रिरात्रमुपवासः भुंजानस्य गृहस्ता चे
मुखेस्य ग्रासं सकाग्रहशौचं कृत्वा ततो गंडूषकालादि मुखं संशोध्य स्नात्वा जले चाघमर्षणं कृत्वा पीतं मुखस्य ग्रासनिर्गिरेत् ततो अ
होरात्रमुपोष्य पंचगव्यं पिबेत् मत्वा ग्रासग्रसने त्रिरात्रमुपोष्य पंचगव्यं प्राश्य च्चाहृतिभिर्घृतेनाष्टोत्तरशतं कुर्यात् तरेतामन्त्रो
त्सर्गेष्वेवं भुंजानस्याशौचश्रवणादिना भोजनविनिमितेनाप्रक्षिप्तग्रासे मुखस्य ग्रासं मोसत्कालपात् तत्कालस्थ्यनस्तेकृ
पवासः वीर्भक्षणे त्रिरात्रमुपवासः कांचित्कादिनाशौचं कृत्वा भोजने पुनर्जले न शुद्धिः कृत्वोपोष्य पंचगव्यं पिबेत् पंचम राम॰
पंच भोजने स्नानमपनं आपद्दोषवकोपपाकेनं म्रद्भूरहे भोजने विष्णुस्मरणादियलिंविलसापश्चितं अन्नापरेद्रुपहतपाः १३
शतंजपः अज्ञानान्मनुष्यास्यविगलत्कुक्कुटगर्धभोष्ट्रकपिगोमायुकाकगृध्रादि मन्त्रपुरीषसंस्पर्शे कृच्छ्रमभक्षणे चांद्रा

नतोद्विगुणं स्वशेष संस्कृत शंकितव्रतिविधिवान्न भोजने त्रिमितिनिमितं एकएवोपवास पंचगव्यप्राशनं गायत्र्यष्टोत्तरशत
जपश्च भोजनसमये श्वसूकरस्पर्शे उपवासः पंचगव्यप्राशनं च शुद्धिः एवं कस्पर्शे सांतपनं भोजनसमये चंडाल रजस्वलादि
स्पर्शे सचैलं स्नानं शिश्नकृच्छ्रः प्राणायामशतं च स्नानं तोद्विगुणं पन्नानुच्छिष्टस्य शुद्ध स्पर्शे स्नानं विहितं तत्र भुक्तोच्छिष्टस्यस
र्वत्रयजाप संवामकाद् स्नानं भोजने सांतपनं उच्छिष्टस्य लशुनादिस्पर्शे चांद्रकृच्छ्रं कुशजलपाने स्नाविश्री जपश्च उच्छिष्टस्या
न्नोच्छिष्टस्यस्पर्शे स्नानं भोजनोत्तरं मुच्छिष्ट चोर्मिणः स्पर्शे उभयोरपि सघस्नानं भुक्तोच्छिष्टस्य श्वशूद्रादिस्पर्शे उपोष्य पं
घुनं कं तडुतरे घृः पंचगव्यप्राशनं भोजनोत्तरमाचमनात् सर्वमद्रादिस्पर्शे प्येवं अकामतः स्नानं सहस्र गायत्रीजपश्च
भोजनोत्तरमाचमनात् सर्वमन्त्राघमे ध्यस्पर्शे पंचगव्यप्राशनं उच्छिष्टस्य चांडालादिस्पर्शे त्रिरात्र मुपवासस्तदुर्ध्वे दिपंच
गव्यप्राशनं प्राजापत्यं च ऽच्छिष्टस्य जकादिस्पर्शे त्रिरात्रं घृतपानं रजस्वलासूतिकादिस्पर्शे भांड भोजने हीपोच्छिष्टा

प्र॰ भा॰ १४ 15

गोच्छिष्टतैलसंस्पृष्टान्नभोजने वा त्रिरात्रमुपवासः एकोरप्राहूततैलसंस्पृष्टान्नभोजनेप्येवं तैलाहृत्(?)णाद्धृतेन होमः

ति मत्पूर्वः भोजनोत्तरं अप्राचमनात् चाण्डालोच्छिष्टतामन्त्रपुरोधैः तदुत्सर्गो त्वरं शौचकारणं सर्वं अधरोच्छिष्टता भोजनस

मये गृहस्थाये मन्त्रोत्तरं उत्सर्गे वा उभयोच्छिष्टता भोजनसमये मुखे ग्रासस्थिते अधरोच्छिष्टता अधरोच्छिष्टे चाण्डालादिस्पर्शे

पादकृच्छ्रं उभयोच्छिष्टस्य मन्त्रपुरोधैः तदुत्सर्गे त्रिरात्रमुपवासः भोजनकर्तुः उच्छिष्टस्य वामपादेदूषितभांडस्पर्शे चाण्डाला

दिदूषितजलस्पर्शे चास्नाने त्रिरात्रमुपवासः उच्छिष्टस्य उच्छिष्टमृत्यादिस्पर्शेप्येवं उच्छिष्टस्य श्वसृगालकुक्कुटनकुलकाकं

गर्दभ्याभसस्करादिस्पर्शविषयस्य ने पंचगव्यप्राशनं सहस्रगायत्रीजपश्च उच्छिष्टस्य चाण्डालाद्यन्नस्पर्शे चाण्डालपणं निमंत्रि

तस्यान्यत्र भोजने उपवासः कामतस्त्रिरात्रं निमंत्रितस्य भोजनाघ्राणनेपति चांडालपणं चांडालादिभिर्दत्तभोजने चांडा एम: १४

लपणं प्राजापत्यं च तत्सक्तेन भोजने द्विगुणं तदुच्छिष्टभोजने चतुर्गुणं उच्छिष्टचाण्डालादिस्पर्शने उपवासः चाण्डालादिर्यस्य

गृहे ज्ञातस्तिष्ठति तस्यान्नं अज्ञानाद्भुक्त्वा प्राजापत्यं ज्ञानतः प्राजापत्यद्वयं अज्ञानेन चाण्डालादिस्पृष्टान्नभोजने षडात्रमु
पवासः चाण्डालादिदृष्टान्नभक्षणे त्रिरात्रमुपवासः उच्छिष्टस्पृष्टस्पर्शे चैव भस्मसोने श्वकाकाणां वा दृष्टौ तु उपवासः जलपानस्य
ततो यंपदि भोजनपात्रे पतति तदा तदन्नं न भोक्तव्यं भोजनान्ते पवित्रग्रन्थिं विलस्य भूमौ मंडले क्षिपेत् प्रमादाद्भोजनपात्रे
तस्य क्षेपे प्राजापत्यं गण्डूषसमपेत ज्ञेत्सामु खशोधने च प्राजापत्यं ग्रहणवेधसमये भोजने त्रिरात्रमुपवासः कृमिकु
नख्कोटिस्पृष्टान्नभोजने ऐकक्रुच्छं अभ्यासे प्राजापत्यं चाण्डालादिभ्यः स्वोच्छिष्टदाने उपवासद्वयं पंचगव्यं जलस्थलादिदृ
ष्टान्नभोजने उपवासः पंचगव्यप्राशनं च शौचसौरनिर्माल्यलीपने वेधमध्ये भक्षणे चान्द्रायणं अभ्यासे द्विगुण
मित्यादि जाबालिः शिवविल्वादिभिर्द्रव्यैर्वेष्टितैर्पर्समर्पितं तद्भुक्त्वा विप्रश्च यो सो नरो भवेद्दोषभाक्तत इति हारीतः शालिग्रा
मादिभिर्द्रव्यैर्भोगार्थं चर्षितं तस्य पर्यर्पितं भोक्तव्यं तद्द्विजैर्निसंशं ततो यं न विचजे पेदि तिवार्धुषिकस्य अपक्विन्नस्यान्नभोजने त्रिरा
त्रमुपवासः मत्या प्राजापत्यं अभ्यासे चान्द्रायणं अन्नभोजने प्राजापत्यद्वयं पुनः संस्कारः पंचगव्यं चडालक्षणं महे देवलः

श्रीमे: पतीपातेचापनेचमहापुरुषभोजनभुक्तैतत्पिशाचानांपहृत्यंचलिकाल्पितंकुण्डभोजनंचैवब्रह्मघ्नक्षत्रभोजनमितिहिघ्रु
१५ सत्रभोजनेएकवारंपिचगच्छेत्पक्षेत छ्यपक्षंचकंच्युसेचांद्रायणंतदन्नंतम्मद्भुक्त्वातदन्नक्षणमात्रमेचचर्षंछ्यंवा
15 वर्षंवापोवाकोवाजनाधिपःसकृत्सम्यभोजयेद्विप्रांस्तद्दीर्घेमत्रउच्यतेकन्तोस्वल्पंस्वबलात्मुपार्जितमघःप्रवि
श्यतस्यचैमन्त्रपरिग्रहादितिएवमेवसहस्रब्राह्मणभोजनेअपुत्रब्राह्मणभोजनेहोचतथैवमद्यपान्नभोजनेपितृ
क्षणमात्रमतःतदन्नंतद्गृहेभुक्त्वातदन्नंज्ञानिनांक्षणंभुक्त्वाविप्रःसपापीपातन्महान्तनरकंव्रजेदितिमद्यद्रगेहेवेश्यागृ
हेवातद्गृहेनस्वयंपाकादिकृत्वाभोजनेप्येवमेवस्तकाद्धितयेअज्ञानाभोजनेतदन्नंछर्दिकृत्वापंचगव्यंपिबेत्तद्
भावेएकाहमुपवासःपंचगव्यंचज्ञातेपुनःसंस्कारःअभ्यासेसांतपनंआशौचिनांयावदाशौचंतावदाशौचंकृत्वा एक
तद्गृहेप्रायश्चित्तंसकृद्भोजनेप्राशौचंमञ्चतीतिविष्णुःक्रीतान्नभोजनेचांद्रायणंघान्नभोजनेद्विवार्षिकंतपावकं १५
त्रिरात्रेप्राजापत्यंक्षेचांद्रमासेमद्भुक्त्वातदन्नक्षणमात्रमतःसंघीभूपद्विजाःसर्वेमागोतीर्थगतेपिवास्वद्गुच्चमेल

नं कृत्वा प्रक्षाल्य तैलकेशान्तःतेसन । कं पाति मृत्स्नुत्या नमस्कारपश्चति र्वलोप्या । हेवि हेवि इच्छे रेक भांडे पाचयेत्पुः पपकृपपक
मत्क्वा होमं प्राशुवंति मृत्स्नुत्या भवंति तस्मिन्पुत्र्वं धेसोमे वा च या या गास्तं वैं भोजने पुनः संस्कारपूर्वकं प्राजापत्यं वपा
पा गोध्वं प्राजापत्यं कृत्विगादिर्वपयेत्वाहुकाल्योपनः कृत्विज्ञा चप्र । स्त्रीणां भोत । णां पागस्य निउपोष्य रजनी मेकां पं
चगव्येन मुच्यतिरिति अन्यगोत्रजा नां सीमंते शुंसवनेचौलेवा भोजने तः पंचाह्मिलनेत द्वितने संस्कारस्य र्वं तइन्न भोजने
सहस्त्रगायत्री जपः अन्येषु संस्कारेषु तत्तपनं रुधः श्राक भोजने उपोष्य पोष्य पूर्वेलक्ष्चेविधि ना पंचगव्य प्राशनं पर
मान्नकृसरपायसं पावशाल्कुल्यादिकृष्यापक्वा भोजने तत्स्यार्द्धं लोपोष्यपरेद्युः पंचगव्यप्राशनं हेप्या आरनालपयमिसर्पिः आ
लितामे: प्राजापत्यं देवपितृकार्ये होनहोषः तदाहाम तुः पितृकार्ये पुसर्वेषु देवे च यं भुक्त मागमेयत्का मत्कातइन्न एम
त्रमूते शीतं मवेगा तमोपि धनुर्मोह ग हेकन्यापदिस्यात्वम्पमार्तवा देवपात्रामुर्चास्तु कलान्ने न दोष माह तिकन्येति
मगिन्यादीनामप्युपलक्षणं भगिनो चान्त्रिपा चापयप्प मावाजस्वलेति मार्कंडेयो । लेः अर्कद्विपर्वणै त्रौ च चतुर्दश्यष्ट

श्रा॰सं॰ नीरंवा एकादश्यां महीयान् त्वं का चांद्रायणं चोदितिपसन्नपतितपात्रस्थान्नपतितापितान्नभोजने चांद्रं ब्रह्मचारिणा
१६ न्नभोजने पितृपैवपर्यंकश्राद्धजं पित्रास मानधनादिकं कोति तथा सन्नपतितस्थि ष्ठामतिः त्वात्स्वभोजनानंतरं प्रेतस्थि
16 ष्यते न घातिपात्रस्पृष्टान्नभोजने पादकृतं तत्र प्रमाहसएवः तृषपाणालसंपृक्तं पलीकाएमिश्रितं देवभुजाविहि
नं पर्वधस्य दिवविवर्जितं उक्तं घृतं पहायातविडालावविमर्दितं देवालये च पमृतं पपरं न्नमलाहिकंथमन्यावापिव्य
पैणच दने नानिले न च शांतं पिंडीकृतं च्यान्नं डष्टान्नं कीर्तितं तु धैः एतमुक्त्वाविष्णुप्यपयेएककृच्छमाचरेदिति व्रतं दे
ताकात्तक्षिग्रहतालांबवातांककुलिंगविल्वोदुंबराभिः सपदिमभ्रूणे चांद्रं अधोवापोत्सर्गेतुदन्नेलजेलनदन्नभोज
नेत्सालाष्ट्रोत्तरशतं गायत्रीजपः भोजनकाले क्षुतं जं भणयोस्ताडितिस्मृः विप्रभोजनकालेतु क्षते चाजं भणेतथा अन्ने
जलं न हीला तृतस्यमर्द्धं निविनयसेतलप्रच्छेनेजन्मसदन्नंदिवावापदिवाद्विवेति भुजं भणो होजलस्य शौचि स्माणां च एसः
अन्नस्यस्पर्शाशौचविशेषः संग्रहे शिक्षापतनजं माभ्रुजीवोति ष्टाग्रलध्यनिः शचोर्पि चकसेव्यमनन्यपात्रलहामबाद् १६

तिश्राश्वलायनगृह्येतु स्तुत्राज्ञं मिल्यामनोज्ञं रुद्धापाय कं गावमा धापाक्षिस्वंद्र नेकल्पेध्वननेचसच ह्याअहमसीष्याम्
पासं सुवर्चा मुखेन स्मृसुकल्पंश्चांमपिद्रक्ष कतद्रूति जपेदिति अज्ञानान्मालतोछिष्टाशने महाव्याहृतिभिरभिमंत्रितां अपः
पिबेत् ज्ञाते एकोपवासः अभ्यासे प्राजापत्यं श्वविकोछिष्टाशने ब्राह्मोत्सर्दिपंचके न स्त्री ऐलम्य हं वर्षं पिबेत् ज्ञाते त्रिरात्रमु
पवासः अभ्यासे तत्कृच्छ्रं वैश्योछिष्टाशने त्रिपोषित्राह्मीसुवर्चलां च पिबेत् ज्ञाते पंचरात्रमुपवासः अभ्यासेतिकृच्छ्रः शू
द्रोछिष्टाशने षड्रात्रं तत्र भोजनं ज्ञाने सप्तरात्रं पंचगव्यं पिबेत् अभ्यासे चांद्रायणं चंडालपतितादीनामुछिष्टाशने चां
द्रायणं ज्ञानतो द्विगुणं अभ्यासे चतुर्गुणं श्वपाकस्यान्नभोजने ग्रामेपात्रे पंचघटग्रासान् नं चरेत् काहमुपवासो वा ॥
श्वपाकलक्षणमाह शातातपः यत्र नाम्नतीद्वाभ्यपिता ऋषप्याचिधिः श्वपाकः सचिज्ञेयस्तस्य नाधाकृशंचनेति
सुमनुरपि कोहिहिलाविवाहास्ति गूहस्य धर्मिमन्यते अन्नं तस्य न भोक्तव्यं श्वपाकः स उच्यते इति पत्तृभिः स्ववेमिश्रान
ददाति सोपि तथैव शूद्रेण सहैकपंक्तौ भोजने द्विरात्रमुपवासः चांडालादिभिः पंक्तौ भोजने चांद्रं हस्तदत्तान्नभोजने प्रा
जापत्यं श्मशाने मलिके स्वृसेवविकारस्तत्र वर्णघृतादिहस्तदत्तभोजने एकोपवासः कामतो द्विरात्रमुपवासः अर्ध्यं स्नानमवनं घृता

श्रा.मं. र्दिपाचितायः पाद्यि पक्वान्नादिनेन दोषः । यद्याज्ञवल्क्यः ब्राह्मणान्नं ददच्छूद्रः शूद्रान्नं ब्राह्मणो ददत् द्वयमेतदभोज्यं स्यात मु
१७ क्तोऽनुपचरेद्वदिति आपस्तम्बश्च द्रांस्वाह मागतमान्नसंभोज्यमराली पात्रंतमो भुपित्वा च शूद्रान्नं गृह मागतमिति
17 विष्णुपुराणे भा ॥ दिह्निताग्निविप्रवेस्मोपस्तवः आहिताग्निस्तु यो विप्रो शूद्रान्नेनमवर्तते पञ्च तस्य विनश्यंति आत्मा ब्रह्म
स्त्र यो गयद्रति २ च काहीनामामा न्नगृहेणे चांद्रायणं आपद्दितदे चांडालादीनामामान्नगृहेणे आपद्दि चांद्र अनाप
दिद्विगुणं ब्राह्मणतो न्मतां तु रणां चमनुर्षो चोक्तश्च नतद्देना न्नमश्रीयामवसमग्निहोत्रिणिएते षां तु गृहे शुक्लो द्विज
श्चांद्रायणं चरेदिति कीर्वामिशस्ता दिदृषा न्नभोजने राकोपचारः तत्र प्यन्ने च तुर्गुणं तदुच्छिष्टेपदिगुणं अभ्यासे व गु
णं तैलाभ्यंगा दिना लोन निमित्तेमा हेत दाकृत्वा भोजने न्नाल्लाघो तामह लंगाय त्रीजपः तिष्ठन्त श्चो वागछन्श्वामानो वापद
न्न मुंजीयात वस्त्रिणि त्रमुपवासः पादुका रूढ पादः पर्यंकस्थितोवा भुंजीयात्तदात्रिणित्रमुपवासः परान्नपुष्टस्य चांद्रायणं
अभ्यासे श्वापश्चित्ताभ्यासः परपाकरतस्य तत्पैवत्रस्रणंपापि जातेपं च यज्ञान्स्व पंकृत्वापरान्नमुपजीवति सततं प्रात. राम
हुत्वाप पाणकार गस्तु सः इतिएयान्नभोजने पित्रपेव अन्नसत्र प्रवृत्त स्याग्निहोत्रेण स्वामान्नेन दोषः निषिद्धचाणाशी १७

लस्यान्नस्य सकृद्भोजने उपचासः अभ्यासे मासपाक्षिकाभ्यासः अग्निहीनस्यान्नभोजने त्रिरात्रमुपवासः ज्ञानतःश्रा
ज्ञापतः आपदि कृच्छ्रोपचासो वा लकूचेश्व दिवा द्विवा भोजने शतं प्राणायामाः एतावपि तपेवयज्ञपार्श्वेयदन्नवाणि हि
तं च पक्वं केवलपाचकेतदन्नं फलवक्षास्यं स्फुरद्धपि न दुष्यति लवणं तु नापक्वपाचितं जातवेदसि तदन्नं फलवक्षास्यं स्फु
रद्धपि न दुष्यति तंडुलोऽस्य वसंयोगात् सिद्धलवणयोगतः शाकत्रितयसंयोगात् तदन्नमितसमिधीयत इति आपदि सकलस्यान्नभो
जने षोडश शतगायत्रीजपः अनापदि सहस्रं अभ्यासे मासपाक्षिकाभ्यासः याज्ञवल्क्यः परान्नेनोदरस्थेन मार्पासमध्रि
गच्छति यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा अन्नं तस्य ते पुत्रा अन्नाद्रेतः प्रजायत इति मातापित्रोर्गुरोरन्नं पदन्नं मातुलस्य च स्वसु
स्वसुः पौरन्नं न पतन्नं मकीर्तितमिति चौधायनः अन्त्यस्यान्नस्यान्नं मशिल्पात्र स्यां मंत्री जपेदिति तितपाचकस्य च अभो।
ज्यानां च सर्वेषाम भोज्यान्नस्य भोजने कृच्छ्रमित्यस्तं हीयेर्मी जनं पापशोधनमिति आलायनगृह्येपि अगनीयां गत्वा पा
ज्यं पाजयित्वा भोज्यं भुक्त्वा प्रतिग्राह्यं प्रतिग्राह्यं प्रतिगृह्य चैतत्स्वरूपं चोद्धत्य पुनर्मामेत्विंद्रियं पुनः स्यस्य भोजने कृच्छ्रमित्य
स्तं प्रहीये र्मी जनं पापशोधनमिति आश्वलायनगृह्येपि अगम्यगमनीयां गत्वा पाज्यं याजयित्वा भोज्यं भुक्त्वा प्रतिग्राह्यं

श्रा.सं.
१८
18

प्रतिग्रहे चैतज्जपेत् पंचौ हत्स पुनर्मामैत्विंद्रियं पुनरायुः पुनर्भगः पुनर्द्रविणमैतु मां पुनर्ब्राह्मणमैतु मां स्वाहा इमे ये
धिष्ण्यासो अग्नयो यथास्थानमिह कल्पतां वैश्वानरो वावृधानोऽन्तर्यच्छतु मे मनो हृद्यंतरमृतस्य केतुः स्वाहेत्याज्या
हुतिं जुहुयात् तत्समिधो वा जपेदिति जपपक्षे मंत्रपाठे स्वाहाकारः अन्यश्राद्धशेषभोजने तु जाबालिः विप्रस्तस्य
गृहे श्राद्धशिष्टान्नभोजने चरेत् प्राजापत्यं चांद्र शुद्धिः स्याज्ज्ञातिगोत्रेण होषकृतस्य भुक्त्वा स्यात् गते वापि मातुलस्य महा
त्मनः ज्येष्ठभ्रातुः श्वपत्नस्य ब्रह्मनिष्ठस्य योगिनः एतेषां श्राद्धशिष्टान्नं भुक्त्वा दोषो न विद्यत इति अथ श्राद्धभोजने
आमान्नादि श्राद्धीयद्रव्यप्रतिग्रहे च प्रायश्चित्तानि तत्रांतः शाहेयामि श्राद्धानि नव श्राद्धसंज्ञानि तत्रापदि काये अ
नापदि चांद्रायणं संवत्सरपर्यंतं भोजना मासात् संहिताध्ययनं वा एतेषु श्राद्धेषु आमान्नप्रतिग्रहे तत्र हक्षुकाः एकाहः शाहे
मिहे कोट्ट्ये चांद्रायणं अनापदि चार्धकायं चक्यलेकृ वले चांद्रायणमिति हेमाद्रौ प्रायश्चित्तं ते पुनः संस्कारः द्वादश
हे जाप मासिके अनमासिके चपाहोनकायं अनापदि कामयएक स्वधि मासिके त्रैपक्षिके ऊनषण्मासिके ऊनाब्दे चा एम
द्रप्राजापत्यं अनापत्सु अनापदि पादोनं अतिकृच्छ्रं वा त्रिमासादिकं च सार्धविमोकाते पुनः पिंडीकरणश्राद्धे चोपवासः अ १८

नापदि कृच्छ्रपादः कृच्छ्रोवा त्रिरात्रमुपवासः कृच्छ्रो द्विवा प्रथमाब्दिके द्वितीयाब्दिके तत्पतीयाब्दिके चपाहोमकार्यं अनाप
दि चान्द्रायणं श्राद्धे भोजने होम उक्तः काशिकायां मते ऽनि चसंपाते पादहच्चतुष्पं चरिः श्राद्धत्रऊर्ध्वं तन कुर्यात्छा
द्धभोजनं प्रथमेऽस्यानि मज्जा चाद्वितीये मासमसृणां तृतीये पर्त्वि दोतं श्राद्धं शूद्रचतुर्थकमिति स्मृत्यंतरे स षात्रिंशद्धे
पोमासान् श्राद्धं भुक्ते तु मोहतः सपंक्तौ दूषितः पापो ब्रेता शीचमवेनुस इति चतुर्थाब्दिकाले षट्प्राणायामाः नकेवा दर्शे प
ट् प्राणायामाः अन्वष्टकोपावृण्णश्राद्धे दर्शातिदेशात् षट्प्राणायामाः काम्यनैमित्तिकदर्शश्राद्धेषु होमाल्पत्वे दर्शवत् षट्
प्राणायामाः यस्मिन् श्राद्धे भोक्तुर्दोषवचात्कल्पं तत्र प्रायश्चित्तमपि तद्दनुसारेण कल्पनीयं यथा सन्नके मृतके ऽस्तके गृहीते
श्राद्धे मासिके द्वा पापांहस्तिनश्चैव नमृषः पुरुषोमवेदित्याद्युक्तं चान्द्रायणादि प्रायश्चित्तं कल्पनीयं वृद्धिश्राद्धे प्राणाया
मत्रयं सीमन्तनामकरणजातकर्मचूडाकर्माणां वृद्धिश्राद्धेषु संतपनं अनापदि चान्द्रं अन्यसंस्काराणां वृद्धिश्राद्धे उपवासः
अनापदि त्रिरात्रमुपवासः पतितचाण्डालदुर्मरणेऽद्भिमृतानां श्राद्धे बुद्धिपूर्वा प्रायश्चित्तं गुरुद्विमासपर्यं श्राद्धभोजने प्रायश्चि

प्रा॰मं॰
१२
१७

तानि अभ्यासे द्विगुणं आमहे मतं कल्पश्राद्धभुत इर्धानि उष्णानाः इशक्ततः पिबेत् पोगापत्र्याश्राद्धभुग्द्विजः ततः संध्या
मुपासीत जपेच्च ऊरूपाद्यपीलिए तत्त्वकोपसावंसे ध्याहो मन्त्रजपाधिकारिणे अन्यस्य होमे अनधिकार्दर्शनात् के चिद्
इमनन्तकप्रायश्चित्तमित्याहुः इति श्रीमच्छिवतपावकेलकृतौ पानिषमहोदेवाम्लजवाप मद्दविरचितायां प्रायश्चित्तमंजर्यां
भोजनसंचयि प्रायश्चित्तानि अप्यपानसंबंधिप्रायश्चित्तानि तत्र यज्ञोपवीतं विनां वृपाने त्रिः प्राणायामः सप्ताष्टश
तं गायत्रीजपः पीतां चाशिष्ट जलपाने पञ्चवन्मुखेन जलपाने चोपवासः स्पृष्ट्वा हस्ता उदकपाने उपवासः पंचगव्यप्रा
शनं च पीतावशिष्ट मुखनिर्गततोयपाने त्रिरात्रमुपवासः अमत्यात् दर्धमत्याभ्यासे चांद्रायणं कोवा महत्ते जलपानेप
वें च उत्सादि स्पर्शात् भुक्त्वा देध्याह्निपाने लघुसांतपनं तसीतशेषपाने षडुपवासपूर्वकं पंचगव्यपानं अभ्यासे आव
त्तिः जलपानसमये चंडालान्त्यजस्वलादिदर्शने मुखस्थं जलमुत्सृज्य पाद्यमाचमनं प्राणायामं च कुर्यात् मुखस्थजल
निगिलने उपवासो गायत्र्याप त्रीजपं श्वजलादिपानकाले चंडालजलपाने त्रिरात्रमुपवासः कुशोदकपानं चाके

प्र॰मः
१२

स्य च जलपाने प्येवुनिन्ने नगो सुरवे चंडालादिस्पृष्टे नवाकांस्यपात्रेण जलपाने पादकृच्छ्रं तादृशेन मृन्मयपात्रेण जल
पाने सार्द्धकृच्छ्रं अन्त्यजादिभांडस्थितास्पृश्यभांडस्थितजलदुग्धदध्यादिपाने ब्रह्मकूर्चकामनस्त्युपादकृच्छ्रं पुनः संस्कार
श्च हवनापसंस्कृतपयोघृतादि हविस्तस्य हवने विना पाने उपवासः स्नानं ततः पादकृच्छ्रं अभ्यासे षट्कृच्छ्रं अत्यभ्यासे तत्कृ
च्छ्रः मद्यभांडस्थजलपाने उपोष्य विल्वपत्रपलाशपत्रकुशाश्रितोदकपानं नवभांडस्थनदीप्रपाः शालातपः घृतं तैलं
दधिक्षीरं ते पेये शूद्रस्तोयं अङ्गः मद्यभांडस्थितं तत्क्रांतपात्रं भुनदुष्यतीति जलादिपानकाले स्वप्यंमृत कणादिस्पर्शे त्रिरात्रमु
पवासः तदुच्छिष्टपाने प्राजापत्यं च चंडालांत्यजजलतादिभांडजलदुग्धदध्यादिपाने उपवासो ब्रह्मकूर्चश्च स्नानं ततः
कृच्छ्रपादः पुनः संस्कारश्च ताम्रपात्रजलपाने मार्द्धवक्षतिर्य्यासाधारपात्रस्थजलपाने नौकाजलनिःसारणपात्रस्थजलपा
ने कृच्छ्रपादः श्वामेध्यकृमिनिःसारितजलपाने चासचैलस्नानपूर्वकमुपवासः उपवासाशक्तौ पंचगव्यपानं आपद्दूतजले
मृगितं कृत्वा पात्रांतरेण ... पेयं असावपि नदीपः मनुष्यस्य शववृक्ष दूषित कूपादि जलपाने षडुपवासः पंचगव्य

प्राय: पानं च कामतोऽभ्यासे पराक अकामाभ्यासे तप्तकृच्छ्रः अमत्या ताभ्यासे चान्द्रायणं त्रैतु व्यतिरिक्त लिङ्गिन्न शवभृतकूपादिजलपाने
२० 20 पितपेव अक्लिन्ने उपवासत्रयं पञ्चगव्यं च कामतो द्विगुणं विण्मूत्रास्थ्यादिदूषितकूपादिजलपाने उपवासत्रयं कामतो द्वि
गुणं लाद कृच्छ्र कूपादेस्ता नमात्रेत्येक उपवासः त्रिषवणस्नाने गायत्रीजपश्च ताद्दकूपस्थलतडागादिजलपानादौ प्रायश्चित्त
मर्द्ध कृच्छ्रं चण्डालादिखातकूपजलपाने महासान्तपनं अभ्यस्यानितरं डलादिमिश्रितहीतकूपजलपाने तदर्द्धं रजकादिखातकू
पजलपाने अज्ञानत उपवासत्रयं मत्याभ्यासे द्विगुणं चाण्डालस्य जादिखाततडागादि पक्कतिभुज्ञानुद्गन्धादिदूषपरिमाणं
जलादु अज्ञानाज्जलपाने नतो ज्ञानत उपवासः ज्ञानद्गन्धादिधिक जलादुन होमः रजकादिमांदुस्य जलादिपानत उपवा
सः मत्या उपवासत्रयं अभ्यासे प्रायश्चित्ताभ्यासः मूत्रपुरीषरेतउत्सर्गानन्तरं शौचकालं विना जलपाने उपवासः पंचगव्यप्राश
नं च अर्द्धभुक्तान्नपात्रेण जलपाने उपवासः रेतःकोशो जलपाने पंचगव्यप्राशने विण्मूत्रादिदूषितकुंभस्योदकपाने सांतपनं प्रा: २०
सर्वत्रानुक्तोऽपि भोजनेयः प्रायश्चित्तं तदुच्छ जलपाने ऽर्द्ध परिकल्पनीयं इति पानसंबंधि प्रायश्चित्तानि अपामभक्षणे प्रायश्चित्तानि

तच्छ्रा मक्ष्यमक्ष्यम क्षणं वाडुष्ठ भावदृष्ट क्रियादुष्ट गुणदुष्ट कालदुष्ट संसर्गदुष्टत्वा भावदुष्ट मेदेन सप्तविधं तत्र वाग्दुष्टं यथा
शुधातं श्वनको मुंके माम कंल न्नमे च हो स्यादित्यादि स्मृत्योक्त ह क्रुद्धं भावदुष्टं तु यपो दृध्या लैवर्णात आकरत तस्यातिस दृशतयाम
लादि शंकां जनयति यान्नु मवक्त विपादिं कांवा जनयतित न्मस्मृतो पितयेव क्रियादुष्टं तु काक्रियातिं दकस्यास्य शेयतेकि
मनेनचेत्स्यादित्यादि स्मृतोपितयेवकार्निमंपितदक्षिमलेअन्यालेतिक छंधुनहपनं न्वेत्सादि च गुणदुष्टं तु यपाम भुरा सओ
पधांतासंयोगान्मद्यो भवतीत्यादि स्मृतोपितये च कालदुष्टं तु यहणादिनाकालेनदुष्ट यातयामं गवसं पर्युषितमित्यादि
कांजिकादि च चक्रचाल च शातत स्मृतोपितये च संसर्गदुष्टं तु याम हादि कुसमादि स्पृष्टपलकं केशमलकानुविलमन्त्रहृषि
ताम्रश्पादहृ छ ख्रसमा चरेत केशकीयचन्ने च तीलीकीयेय घातितं स्नाप्यमिच मर्मसंहृष्टं भुक्ताव्यवलेहृतीत्यादि
सापाक्षिं तं रत्नानुपलध्या चवज्ञानतः किंचिदुष्टेज्ञानतः कछार्दं संसर्गदुष्टं प्राजापत्यं ज्ञामतोभ्यासेप्यापक्षिं नात्यातः कविष्णु
म दृष्वाणामपिपि यः संयोगादुष्टं तंमपाल वर्णपपतोः सपो गेमपलं तस्मृतौ चा ग्रायपतं नहपनवनचेत्सादि गुडेन

प्राय:
२१
२)

सहस्रधिम भक्षतो चान्द्रायणं पुनःस्तवनं चेत्यादि वृतान्नाद्यान्नस्य गन्धादि भक्षतो हेमाद्रौ ताम्रपात्रस्थितं गव्यं गोमूत्रं तक्र-
मेव च दधि यामाक्षिकं वापि नारीकेलोदकं तथा नारिकेलोदकं कांस्यपात्रस्थं गव्यमेव च लवणान्तं पञ्चश्वैव पयो घ्राणं
तथैव च ब्रजन्ता नाज्ञानतो वापि सत्यपानं समं विदुः तत्र चान्द्रायणं प्रोक्तं ज्ञानतस्तु अपां भवेदिति स्वमाचतुर्थं पलं
द्वादिश्याम्यारण्यपशुपक्षिसरीसृपमहूकगोधादीनां मांसभक्षणे चान्द्रायणमेतेषां विशन्मन्त्रैः तादि भक्षतोपि तप्तैव एषां केशा
नवे प्राशने अज्ञानादेकं उपवासः ज्ञानतस्त्रिरात्रं लशुनगृञ्जनछत्राकपलाण्डुना अज्ञानात्सकृद्भक्षणे सान्तसान्तपनं ज्ञान-
तश्चान्द्रायणं अभ्यासे तप्तहा इति सर्वत्र पुनःस्तवनं अत्यन्ताभ्यासे पातित्यं ग्रञ्जनं लशुनं देः एषां ग्रहणं चैषां मात्रि अनुपनी-
त चालेन सकृद्भक्षणे वा गापत्र्यष्टसहस्राधिकाभिमन्त्रितजलेन मध्यं सम्पाता शुद्धिः सर्वत्र शुद्धिरेतेषां पापाच्चित्तमर्धं गन्धचर्णा-
रैलशुनादि तुल्यद्रव्यभक्षतोपि तप्तैव कृष्णन भूमाबलोहितनव्रश्चनिर्यासभक्षणो त्रिरुपवासः अभ्यासे प्राजापत्यं अत्यन्ताभ्या- एक:
सकृच्छ्रं पुनःस्तवनं च भक्ष्यालेलसंदिग्धेपुरुषकं दूरमलजपलशाकादि भुक्त्वाम्नेयं उपवासः आहृतौ प्रायश्चित्तं ज्ञानतः आत्विजा २१

रिविना अविहितपाङ्क्तेयचरु प्रीतोऽशशादिहविर्भक्षणे अज्ञानात्सकृदुपवासः ज्ञानतः प्राजापत्यं स्नपनं च स्मृतं तथा गोमहिष्या
अजाश्चापाक्षुन्तं तनकृतजला शयजलस्य चरेत् श्वाहपर्वं तं पयः पानेन स्त्र व तु क्षीरं दि दुग्धस्य गोः पयः पानेन मत्त व तथा गोः पयः पाने
मे हिषीवा जे तत्ता नामसंत एव समगीएं अजावर्जितानां धित्तत्ता नां एक शफानां च पयः पाने महिषीवीजेताना मारएव सगीएं अजा
वर्जितानां धित्तनां एकशफानां च पयः पाने छुईं न एक उपवासः तद्भावे स्रपः अभ्यासे प्राजापत्त्रित्राम्यासः अविवेस्य वानर
करमपः पाने अज्ञानतः सांतपनं ज्ञानतस्तप्त कृच्छ्रं अभ्यासे चांद्रायणं पुनरुपनयनं च पुनरुपनयने चाल्लियः क्षीरं दिजः पीत्वा कर्पं चित्काम
मोहितः पुनः संस्कृत्य चाम्नानं प्राजापत्येन शुध्यति मक्षिका कीटपतंगकृमिजलचरसूक्ष्मप्राणिके पानस्वादे चर्मन्वमितभक्ष
तो व मनेन एक उपवासः तदभावे त्रयः अभ्यासे आवृत्तिः व्रतिनस्तु मुखमात्रप्रवेशे तप्तघृतप्राशनं प्राशने कुमने कुशाहिर
ण्योदकसहित घृतप्राशनं प्रवीतं प्रायश्चित्तं चोक्तं विप्रमूत्रभक्षणे चांद्रायणं पुनरुपनयनं च शूद्रोच्छिष्ट भोजने पनसा छुन्मा
हजनकत्वानिर्मितरसभक्षणे विएत्र उपवासः अभ्यासे तदभ्यासः अज्ञानात्सुरासमद्रव्य भक्षणे चांद्रायणं पुनरुपि प्राशने

प्रा॰मं॰
२२
22

ऽप्राशने सघृतान्नं घृतकुशादिप्राशोदकपानं च स्नानतश्चान्द्रायणं गणेऽनिर्हस्तर्प्य मधवादिप्राशने स्तन्यपाने चातप्तकृच्छ्रं पुनः
संस्कारश्चेति मांसभोजने पावित्र्य मांसनेत्र्यहः कुशपक्वपयः पानं स्याद्युच्छिष्टभक्षणे त्वेकाहं ब्राह्मीसुवर्चलानं स्नानं तासिं एवं
अन्यासि अभक्ष्यभक्षणे प्रायश्चित्तानुक्तौ तद्दुष्टदोषतारतम्येन प्राजापत्यं चान्द्रायणमित्यादि याज्यं अपि वाऽष्टपा
ने अभक्ष्यभक्षणे च भोजनप्रकरणे कानि साधारणानि वीप्राप्तानाम्यपानोक्तानि प्रायश्चित्तान्यनुवेयानीति श्रीमी
मद्विततपाचनवेत्सकोपानि धर्मस्य देवात्मजचापन संविरचितायां प्रायश्चित्तमंजर्यां पानसंबंधीनि अभक्ष्यभक्षण
संबंधीनि च प्रायश्चित्तानि अथ मन्त्रपूर्वोत्सर्गसंबंधीनि प्रायश्चित्तानि तत्र यज्ञोपवीतं विना मन्त्राद्युत्सर्गकरणे श
तं गायत्रीजपः मन्त्राद्युत्सर्गकाले कण्ठस्थापितयज्ञोपवीताधःपाते यज्ञोपवीतानि नवानि धृत्वा जीर्णानि संत्यजेत्
मन्त्रपूर्वकवेगधारणे शतं गायत्रीजपः मन्त्रपूर्वोत्सर्गोत्तरं चमेव शौचार्थं मृदं जलं चाहरेत् उत्सर्गोत्तरमाहरणे प्र॰
सचेलस्नानं अथ मन्त्रपूर्वोत्सर्गेतच्छौचकरणे च निषिद्धस्थानानि मन्त्रः न मन्त्रं पथि कुर्वीत न भस्मनि न गोव्रजे न कृ २२

लकृष्टे मूत्रे मेहशौचं न चित्यां च न पर्वते न जीर्णदेवायतने वल्मीके न कदाचन न ससत्त्वेषु गर्तेषु न गच्छन्नापि चास्थितः न न दी
तीरमासाद्य न च पर्वतमस्तके सत्त्वेषु प्राणिषु विसर्पः पर्वतस्थलेनैव तत्र निषेधोस्ति पुनः पर्वतमस्तक ग्रहणं प्रसंतपर्व
ते न दोष इति द्योतयितुं प्राह॥ प्रसंपर्वतादसमः कूर्मपुराणे च अशौचं गच्छन्ति वल्मीके ध्यातीर्थे श्मशाने केशं गोगोमये न धाप
तमस्मिषु चैव हि फाले जले चितायां च वल्मीके गिरिमस्तके देवालये नदीतीरे दर्भपुष्पे कृष्णफले सच्छायेषु वृक्षेषु मा
र्गे गोष्ठाम्बुभस्मसु अप्सु न घ्नतेषु वेणुकूपान्ते माद्विचत्वरे च नः यमः तुषाङ्गारकपालानि देवतायतनानि च राजमार्गश्मशाना
नि क्षेत्राणि च खलानि च उपहृदो न सेवेत छायापादः क्षं चतुष्पथं उदकं चोद्धृतं च पयःपानं च विवर्जयेत् वर्जयेद्दक्षम
लानि चैत्यश्वभ्रविलानि च तथा न चारे नोपचारे न तीर्थे न सत्त्वमध्ये नाग्नौ नाध्वनि मार्गे नोत्खले न शाड्वले नोद्याने
नाकाश इति उपचारं चारसमीपं उद्वलः इत्यादि प्रदेशाः पत्रबीजमुखेन प्ररोहति सः शाड्वलो हरितरणप्रदेशः मनुः वाय्वग्निवि
प्रानादित्यमपः पश्यंस्तथैव गाः न कदाचन कुर्वीत विण्मूत्रस्य विसर्जनं कूर्मपुराणे च अग्निवायुक गोसोम तुल्य सोस्त्रीगुरु

ग्रा॰मः द्विजन्मनः पश्यन्नभिमुखो मूत्रं पुरीषादि न कारयेत् तथा च न सोपानन्मूत्रपुरीषे कुर्यान्न पादुकस्थो न छत्रवान्नो परिवेष्टित
२३ शिरा इति उपानहौ चर्ममये पौ शौचाचशिष्टं मृदं जलेन प्रक्षाल्य गंडूषान् कुर्यात् एवमादिनियमातिक्रमे प्रायश्चित्तमुक्तं स्मृतिरत्ना
23 वल्यां गायत्र्या घृतं चैव प्राणायामत्रयं तथा प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं नियमातिक्रमे सतीति देवलान्निधौ जले गोवा अज्ञानान्मूत्र
पुरीषोत्सर्गेषु सचैलस्नानपूर्वकं गोस्पर्शः मत्या तु सचैलस्नानमुपवासश्च अभ्यासे उपवासत्रयं तत्र त्रिषवणस्नानं गायत्र्यादि
मापः प्रवहते तत्र स्याज्जपः त्रिघमर्षणं च अत्यंताभ्यासे तप्तकृच्छ्रः मत्पूर्वके मूत्राद्युत्सर्गे तदशौचाकरणे च मेच्च कूर्मपुराणे तु
देवो घाने तु यः कुर्यान्मूत्रोच्चारं स कृद्द्विजः छिंघाद्यिभ्यं तु प्रथ्यं चरेच्चांद्रायणं व्रतं देवतायतने मूत्रं कृत्वा मोहाद्द्विजोत्तमः। शि
श्नस्योत्कर्तनं कृत्वा व्रतं चांद्रायणं चरेत् मूत्रं पुरीषं कुक्कुपादाद्युपलक्षणं आत्मने सकृद्दर्शने त्वाऊ यमः देष्ट्वा स्वरूपं निरीक्षेत गामग्
निं ब्राह्मणं तथेति प्रयोगपारिजाते गृहीत्वा जलपात्रं तु विण्मूत्रं कुरुते यदि तज्जालं मूत्रसदृशं पीत्वा चांद्रायणं चरेत् भरद्वाजः एमः
जलमूत्रसजे हि सो विस्मृत्य वा यज्ञोपवीत ध्वक् अपवीत तदुत्सृज्याद् ध्यादन्यन वंत द्या मूत्रपुरीषोत्सर्गे वेलायां भक्षणे पाने चासचैलं २३

स्नानमुपवासो व्याहृतिभिर्घृतेनाष्टोत्तरशतं होमश्च अधोच्छिष्टस्य चंडालाजस्वलांत्यजादिस्पर्शे सचैलं स्नानं पंचगव्यप्राशनं च
श्वसृकृतादिस्पर्शे एवं च डालाद्युदकस्पर्शे स्नानं चंडालाद्यन्त्यस्पर्शे त्रिरात्रमुपवासः पंचगव्यप्राशनं च स्वकार्ककगर्दभनरादि
विष्ठास्पर्शे सचैलं स्नानं मूत्रोत्सर्गानंतरं चिलंचेन शौचकाले सचैलं स्नानं मृत्तिकां विना शौचकाले प्राणायामः पंचगव्यप्राशनं च
निर्जलात्प्रादेशमात्रपुरीषोत्सर्गे जलं दृष्ट्वा शौचं कृत्वा सचैलस्नानात् मलमूत्रोत्सर्गोपं प्रवृत्तस्य तदुत्सर्गाभावे त्वाहृत्य प्राणायामः
उपविष्टस्याविण्मूत्रं कर्तव्यमन्यथा चिंधतिस कुर्यादर्धशौचं तुरुस्य शौचस्यार्धं चार्धस्य आप्रामिले यद्धिहितं तत्स्याद्धर्मप्रियवर्तःस्त
र्वत्रास्मिन्विषये नादिच्छेष्टोत्तरशतं गायत्रीजपः प्राणायामत्रयं चेति संक्षेपः इति श्रीमत्त्रिवत्पावनकेलकारोपाख्यमहादेव वा
त्मजवापूभट्टविरचितायां प्रायश्चित्तमंजर्यां मूत्रपुरीषोत्सर्गनिमित्तकप्रायश्चित्तानि अथ कर्मलोपप्रायश्चित्तानि तत्रापि तो
संध्यायाः कालातिक्रमे आचम्य प्राणायामस्य संध्योपासनकाले चतुर्थार्घं दद्यात् इदं किंचित्कालातिक्रमे बहुकालातिक्रमे
तु प्रातःकालपर्यंतं प्राणायामत्रयं संगवात प्राक् मध्याह्नांतं षट्त्रिंशत् स्नानकालातिक्रमे अष्टोत्तरशतं गायत्रीजपः ॥ अग्नि

प्रा.मां: होमकालातिक्रमे सर्वं प्रायश्चित्तं कृत्वा गौणकालहोमः लोपे तिलाहुतिः प्रजापतिः संध्योपासनहोमो तु नित्यस्नानं चैव पञ्च होमं
२४ नैमित्तिकं प्रध्येद्गायत्र्ययुतसहस्रकं तद्दिने कदिनलोपे स्वत्तोपि संध्यापदि तु ना पातित आग्निकार्यं न चेत्कृतं गायत्र्या सहस्रं
२५ तु जपेत्स्नात्वा समाहितः अर्घ्यप्रदानतः पूर्वं उदये पितृयागाय ब्रह्मशतं जप्यं ग्रामभिन्नं तमद्वे तहास्य संततेः तु कालातीतमुदकं उद
यात् घटिकास्तिस्रः प्रातःसंध्यायाः कर्मतिस्त्रापमस्तमयाद् ऊर्ध्वं मध्याह्ने चाद्दशोर्ध्वं पद्दूसंध्याकालस्त्वयं प्रोक्तो निष्कृतिस्त
दतिक्रमे प्रायश्चित्ते तत्र शतं गायत्रीजपः पूर्वं वृतं पञ्चयज्ञानामन्यतमकाललोपे तु अकृत्वा व्रतमेव यज्ञं पञ्चयज्ञानामधिका
रतः उपवासेन शुध्येत् पाकसंस्थासु चैव हि सर्वलोके बृहस्पतिः अग्निर्वैस्वमहायज्ञान्यो मुक्तो प्रायहं गृही अनातुरः सति
धने कृच्छ्रार्धं न तृप्ति इषाति अशक्ता वृषपादः ब्राह्मणस्तु पयोमूलफलैर्वापि पञ्चयज्ञान्समाचरेत् अकृत्वा पञ्चयज्ञांस्तु
त्वा चान्द्रायणं चरेदिति स्मृतिः प्रजापतिः दर्शे च लघुस्वाध्यायमपमेव वाए कामिन् कृच्छ्र पादेन यो ध्येनशोधनं हविर्यज्ञे युग ए.मः
तस्वल्पमप्येकमासं ततः प्राजापत्येन शुध्येत् पाकसंस्थासु चैव हि कासां प्रणस्तृपित यज्ञासमये चैव चेष्वदशवासप्रपि २७

च अनिष्ट्वा नवयज्ञेन नवान्नप्राशने तथा भोजने पतितान्नस्य चरुर्वैश्वानरो भवेदिति आहिताग्नेर्वैश्वानरेष्टिः
सोमयज्ञानां हानौ चान्द्रायणं चरेत् अकृत्वान्यतमं यज्ञं पञ्चानामधिकारतः अनाहिताग्नेस्त्वाह मनुः वेदोदितानां नि
त्यानां कर्मणां समतिक्रमे स्नातकव्रतलोपे च प्रायश्चित्तमभोजनं आपस्तम्बः किंचित् श्रौतस्मार्तनित्यकर्मलोपे ष्टोत
रशतं गायत्रीजपः दिनत्रयातिक्रमे उपवासः आहिताग्नेः पञ्चरात्रिकं होमाकरणे कृच्छ्रार्धं आहिताग्नेरिष्टिपलक्षलोतेस्मा
र्तोग्रेष्वपि श्रौतादिष्वेतदिन प्रायश्चित्तं अनातुरस्य समाउं संध्यातिक्रमे पुनः संस्कारः तत्सर्वं तु प्रायश्चित्तमाह जमद
ग्निः एकाहं समतिक्रम्य पञ्चमाहादिकं तं परं अहोरात्रोषितो भूत्वा गायत्र्यष्टशतं जपेत् द्विरात्रे द्विगुणं प्रोक्तं त्रिरात्रे त्रि
गुणं स्मृतं त्रिरात्रमत्र समतेष्वेव भूयसा च न संशयः इति स्नातकव्रतलोपेष्वाह प्रातस्नानाभावे द्विजः स्यात् कृत्वा मायुपात् अतए
च सहस्राशयादशतं वा वेदिनेतथा च प्रातःस्नानं पोदके नैमित्तिकेन वा सत्ताहं प्रातःस्नाने पिपाजापसं एकाहं नि
सन्ध्यालोपे एकाहमुपवासः एवं दिनान्याभ्यासे प्रायश्चित्ताभ्यासः उपवासाशक्तौ तत्स्थले प्राणायामेन षडुपवासैकं

प्राग्नं: २५ 25 प्राजापत्यकल्पनप्राप्तस्वत्सरे ष्वपि । प्राजापत्यानि भवन्तीति स्मृत्येव अचित्कर्मेति क्रमे कर्मलोपे वा प्रायश्चित्ताभावः प्रप्रा
संकटे द्वाविहितकर्मणां लोपे अत्रापि कर्तव्यानीत्युक्तम् गृह्यपरिशिष्टे पद्धति चोद्दितानि कर्मार्पकतानि पावत् गृह्यप्रा
नित्यात्ता च तत्क्रमे लोपे सर्वाणि सोऽपि वर्जयित्वा कुर्यात् ह्यपणि पये वा ध्ये द्वाद्वित्तिए तन्नते प्रातःस्नानादि प्रपणा क्रमे
सर्व प्रान्हिकं कृत्वा सायं संध्यामुपास्य ततः सायं होमादि कुर्यात् केचित्तु प्रातःकाले त्वाहाहे सायं संध्यामुपास्य ततः
क्रमेणाति क्रांत माह्निकं कृत्वा ततः सायं होमादि कुर्यादित्याहुः मांध्याह्निकं संध्यापाणाप क्रावाघ्यदानं उपस्थानेतु ह
विष्यांतमजं स्वविदितसे को न विंशत्यन्वा त्म कसोऽपि विष्यान दीपस्तं जपेत् उक्तं स्मृतिसंग्रहे म ध्यान्हसंध्याए त्रौ चे
त् प्रमादात् क्षेपते पद्धि सौरस्यानेजपेत् सहस्रं केसा पूर्वे व्यान दीपक स्थिति अग्निः एत्रौ ग्रहणपर्वे तद्दिवा कर्मणो का
पेत् अवगाहनं च सौरस्वत्त्रलपदं च वर्जयेदिति अवगाहस्नानं स्नान निषेधः स विधिनहीस्नानं विषयः तस्मीं गहस्ना राम: २५
नमुपद्धत वारिणा भवसेचतत्त्रमिंत्र ज्यास्ततत्सान्निध्योत माभूमाले न कर्तव्य मित्यादि उष्णस्पर्शा निमित्ते कप्राप

मोत्तरं तु णात्रिविहितकर्मणामेवानुष्ठानं नहि त्वाविहितानां तु लोपप्रायश्चित्तमेव एतत्रापि सार्धप्रहरोत्तरं नैव कर्मा
धिकारः आश्वलायनस्मृतौ ऽकं कर्मप्रपाकालेपरिकर्तुं न शक्यते अकाले वापि तत्कुर्याद् दत्त्वे प्रायश्चित्तपूर्वं वापत्
अकालेपत् कृतं कर्मप्राप्तकालेषु नश्यति इति च वचनं तत्कालस्यापकर्षविषयं समाहितकालस्यापि नावाहि वाविहित
कर्मातिक्रमेण त्रीणि प्रहरपर्यंतं प्रायश्चित्तपूर्वकमाचरणीयं गौतमः एष होमे न पक्षो मेणं ज्ञातौ क्षपस्त तकेसं ध्यावं
इनविधितिर्निहितपापकर्मं च न अत्रापि यावत्पापं भवमाचरणीयं जीवेतु किंचित्प्रायश्चित्तं तत्र च देवाग्निद्विजदेवा
नां कार्ये महतिसंस्थिते तत्र त्याहितेन न दोषोऽस्ति पि न तत्सुत्पन्नसाधनमित्यत्र विस्तरः इति दिक् इति श्रीमच्छ्रित्रपावनकेलि
कोपाभिधमन्लोद्दिवात्मजगन्नजवाधूभट्टविरचितायां प्रायश्चित्तमंजर्यां कर्मलोपप्रायश्चित्तानि अथ प्रोक्तः सेवक
निमित्तं प्रायश्चित्तानि तत्रादौ स्वभार्यो चितपिकान्युच्यंते तत्रादिच्यामेषु नेअमस्नानस्नानमात्रं मस्नानुस्त्रचैलं स्नानं प्रा
णायामश्च अभ्यासे त्रिमुपवासः प्रवासादागतस्यादिच्यामेषु नेपि न दोषः पव्राणी मेषु नेसचैलं स्नानं चारूणी मि

प्रायः
२६
26

मौञ्जीनं च षोऽश्यांएक्यां पर्वं ल्पपिग छेद्त् आअहि नेमैथुनेऽमवासः वर्जेति पिभुमे भुनेऽउपचासः अपि चासचैलं स्ना
नं चाहुतिर्मौञ्जीनेच्चसन्निहितस्याऽग्निलाकृतौ भार्यायामगमने र्धकृच्छ्रमुक्तं बृहस्पतिना आहिताग्नेः स्यानं न कुर्याद्घृतप
र्चोलिकृतौ न गछेत् भार्या चासोपि कृच्छार्द्धमाचरेत् प्रतिभार्या या अपि कृतौ भर्तुरनुपसर्पतो दोषमाह नारदः आहूताप्यनुवैर्भर्ता
नोपयाति लवरान्विता स्मध्यां क्षौजायते पुत्री दश चर्माणि पंच चैति स्त्रीत्वान्तस्याः प्रायश्चित्तार्धपादकृच्छ्रमितिस्पष्टः हारीज
क्रीध मात्तापी द्विमिर्भर्तुरत्नेर तिक्रमेति। कृच्छ्रं मधयानरतावो भार्यायां गमने मासपर्यंतं चांद्रायणं षण्मासे षडब्दं च तत्
रेप्याति संतत्र यथोक्तविधिना द्वादशाब्दं स्त्रीणां मधपमर्तेर्हं संसर्गे र्धप्रायश्चित्तं अज्ञानतः स्वज्यायाः जस्वजायां गमने रेतः
सेकान्माऽङ्नि हतौ सचैलं स्नानं महाव्याहृतिहोमश्चोरेतः सेके सचैलस्नानपूर्वकं उपचासत्रयं चाप्त त्र्यं चतुर्थेऽह्नि घृ — राम:
तप्राशनं च ज्ञानतः सकृद्गमने स्तः अभ्यासे प्राजापत्यं शतां ब्राह्मणभोजनं च अति मतांतरं चतुर्विंशाते मते विशेषः प्रथ — २६
मेऽह्निपराकः द्वितीये महासांतपनं तृतीये प्राजापत्यानि अत्यंताभ्यासे नवमासिकं त्रैवार्षिकमिति स्मृत्यर्थसारे षण्मासो

त्तं गर्भिणीगमने प्येवं सूतिकागमने द्विगुणं अज्ञानाद्रजस्वलागमने चांद्रं ज्ञानतः सुरापानसमं तच्च नववार्षिकं ज्योद्दर्शना
सा कृगगमने सहस्रगायत्रीजपः अभ्यासे प्रायश्चित्ताभ्यासः ब्रह्मचर्यां गतरजस्कायां प्यतद्देव भार्यायामृतुखे मैथुने कृच्छ्रं क
र्गाह्रिदिवं श्रेरेषुतो विसर्गे सहस्रगायत्रीजपः बलात्कारेण गृहे मैथुने प्राजापत्यं तस्याद्वाछायाकृते सांतपनं गोमूत्रपाने मै
थुने यवित्रिरात्रमुपवासो घृतप्राशनं गोभ्यो यवासत्रयं च जलाभ्युद्दकस्य शेषसचैलस्नानेन तहुरापाः स्त्रिया अतिक्रमे अल्प
काले मासं यावोव्रतं चिरकाले चांद्रायणं द्विताएतस्येन योजनीयं भार्यायाक्रोधाद्विनाद्वयं नमेत्तु तत्काष्ठ नदृष्यभोगेच्छायावि
प्रसंमत्या ऋषि चांद्रायणं कृत्वा तु ग्रहः कार्यः तं मेमात्रासद्दृश्री आगम्येति बद्दने पुनरूपभोगेच्छायां विप्रसंपति कृत्वात्रि
रात्रं महान्तहोसंगमे त्रिषवणस्नानं पूर्वकमुपवासं कृत्वा तद्द्ते गोदानं द्वश ब्राह्मणभोजनं च कृत्वा तुग्रहः कार्यः मैथु।
नोत्तरं शौचकरणात्पूर्वं कृतुकाले मैथुने स्नानात्पूर्वं च मूत्रोत्सर्गे पुरीषोत्सर्गे वा त्रिरात्रमुपवासः स्वभार्यायामने आध्व
लापनमूत्रे आगमनीयां गत्वेमा घुत्का प्रनर्मीमैत्त्विंदिसूमयमितिमंत्रपोहोमः समिद्याधानं जपो वेसुक्तं तत्राप्यवलापनानां

आग्नं: नियंतं तत्त्वल्पहोमपुकामागमने चेद्दि तच्च्रजत्त्वलाद्दिहोमवाऊल्पेनु स्मत्त्पुके प्रायश्चित्ते नास्वसमुच्चयः दृगानिद्दुर्वामेथुना
२७ द्दिरजस्वलागमनाद्दिप्रायश्चित्तानि पाद्दोद्घततत्सातिपहोतकप्रायश्चित्तैः समुच्चीयंते इति मार्यागमनप्रायश्चित्तानि अथ
२८ स्त्रीसंभोगमंतरोरेतःस्कंदने प्रायश्चित्तानि तत्रस्वप्ने रेतोविसर्गे स्वर्पस्य नमस्कारत्रयंभपाद्रोगादारेतस्वलने स्नात्वार्कसंमु
ज्याच्चित्वांनमस्कृत्यपुनर्मामैत्विंद्रियमितिजपेत्कामतः सुहृद्पतत्स्त्रीदृशीनस्पर्शनसंभाषणाद्दिनारेतःस्कंदने पितपेव
तच्चाष्टोत्तरसहस्रं गायत्रीजपश्चाधिकं अधिकामत्त्वप्रोत शतं जपः कामतोगम्यास्त्रीदृष्ट्री नाद्दिनारेतःस्कंदने प्राजा
पत्यं आकामतोहस्तादेतोविसर्गेपुनर्मामैत्विंद्रियंपुनरग्निः पुनर्भगः पुनर्ब्राह्मणमैतुमापुनर्द्विणमैतुमांपुनर्द्धिष्ण्यारेतः प
थिवीमस्कानुपहोमधौप्यसघहापः इदंतमुनरा दृद्दीर्घापुस्रावयच्चैतस्मरेतप्रासिच्यते पन्म आजापतेपुनः तेन
मामस्पतं कुरुतेन प्रमजंकुरुल नुवाकं जपेत् इतिक्रतु क्तेकातस्लहृपराशरः गृहस्थः कामः तकुर्याद्रेतसः खल एम: २७
नमुविसहस्रंतु जपेद्दच्चाप्राणपामैः सहत्रिमिरितिपाज्ञाभ्यस्मास्लाहृपन्मोरेतः पुनरग्न्याकः नरेतोमिमंत्रयेत् स्तनयो

अथ वामे ध्याने नाभिकपालस्य शेत इति माधवस्तु यन्मे रेतः पुनर्मामैतु इति मन्त्राभ्यामनामिकया रेत आदाय स्तनयोर्मध्ये उपस्थ
शोः स्वाहेत्युक्त्वा मनसा वा हृदि मार्जनमिति केचित् ब्रह्मचारिणो विशेषमाह देवलः आमश्राद्धं प्रति चर्तां ब्रह्मचारी हि देवतः कुर्या द्विजोत्तमः इति
स्तं गच्छेत्स्वमच्यामृषि मे पुनरवकीर्णाः स्वविजिघांसः सर्वे हतं यदि स्तजेत तस्य देहदिवि अग्न्याधेयं दर्शनं कं कृमीति तं पदा गर्दभमालभ्य
स्त्रिमाप्नोतिर्योर्धि किंपुनः संस्कारः तालावं च गव्यं पिबेत ततः एतेन शुद्धिमाप्नोति ब्रह्मचारी न चान्यथेति पुनः स्मृत्यन्तरे पुनरुपनयना
पि प्राजापत्ये अभ्यासे प्रायश्चित्तमभ्यासः त्रिरात्रहीनं कृत्वा कारयेद् गुरुः मे पुनरेव चैलस्नानं प्राणायामः स्वर्णेदशं नं पुण्यफलदा स्नानं
मावसं तोयप्रस्तुत्याने गायत्री सौरपाठ मानोजयो ब्रह्मकूर्चविधिनावं च गव्यं स्याशनं त्रिरात्रमुपवासः प्राजापत्यं चेति मा
द्वैकं दशहेमप्रस्थस्वाहेत्यादि जलेवा वह्निमध्यतः रेतस्स्खलनं कृत्वा गुरुर्विधिं मे यन्न तोपि वासहस्रं तु जपेद् त्र्यब्दाः सचेतं स्नानं यः पठेदेक
मिति मेषु नं विनान्यकोसृजेत्स्त्राधि गुणांशौच मिति शौनकः गर्हितस्नानमन्ने त्रिरात्रमुपवासो गोदानं च कामतो भ्यासे हेमं च स्मृतिकं
असंताभ्यासे गुरुः तल्पगमनं तत्र न वाद्ये महिष्यां हरितापौ च प्राजापत्यं अभ्यासे चान्द्रं गर्भं उग्रं च चान्द्रं दृष्टं चापागमे च अ

प्रा॰ मं॰ ज्ञापं मेध्यां चतस्र कृच्छ्रं स्त्र न्या मति कृच्छ्रं अन्त्यप्रजातीभ्याद् कृच्छ्रं केचित्सचैलं स्नानं गोभ्यो मवुस्माद्दानं चेत्याऊः अम्प
२८ पात्नीगमनमनघ्रायश्चित्तमन्नमाचादि गमने महापातकं तस्मा प्रायश्चित्तं मरणं केचाद्द्वादशाब्दिकाचरत्ताचालाविधिर्ग्र्यातए इ एवं
28 अप्यागम्यास्त्रि प उच्यंते पितृपत्न्यस्त्वमती नीदुहिता चता त्याल्तु व्याचा हं बंधिनी त्र भ्रा च गुरुपत्नी पितुः स्वसा मातुः स्वसा मातुला
नी आचार्यदुहिता तथामाता महि शिष्यभार्यापितृव्य स्त्रीत्रयांगना अविवाहितकन्या च ब्राह्मणस्त्री पति व्रताचिद्द लिंगपा
ध्यापादिता निनां स्त्रिपत्नया आश्रितस्त्री मित्रपत्नीयो स्त्री च शरणागता मातृपितृ सावी वैरूपा क्षत्रिपा दीक्षितामहे चि प्रस्या
नुप भक्ता स्त्री स्वकुवेर पशालिनी लेक्षिसाध्विता म्लेच्छ चांडालस्त्री पुच्पुल्कसी अगम्या मुनिभिः प्रोक्ताएतं त्वन्यतमां द्विजः
गच्छन्मत्या समति तो गुरुतल्पगसंमितः अज्ञानात्स कृच्छ्रं गम्या गमने रेतः सिक्त्वात्माड् निवृत्तौ चान्द्रायणं पुत्र अगम्यागमने कृच्छ्राति
कृच्छ्रौ चान्द्रायणं चेति बौधायनोक्तं तद्ज्ञानात्व स्त्री व्यांत्यासकृद्गमने विषयं गमने प्राणांतिक प्रायश्चित्त विधानात् गुरुतल्पगत राम:
पातकेत त्सम पातकं च प्रायश्चित्तं गंपातरतोवगं तवं जातिमात्र ब्राह्मणीगमने वार्षिकं ताद्दृशं गुणशालिन्यां ह तस्यापांवाप्यि २८

वार्षिकं सोत्रियपत्न्यां त्रिवार्षिकं क्षत्रियपत्न्यां वैश्यपत्न्यां च वार्षिकं षट्शूद्रस्त्रियां पाण्मासिकं अनुपभुक्तासु क्षत्रियवैश्य
शूद्रस्त्रीषु द्विगुणं ब्राह्मण्यादिषु व्यभिचारिणीषु व्यभिचारिणीषु अज्ञानात्स्कन्नमने प्रायश्चित्तं पण्या ब्राह्मणपमगाजि
नहानं क्षत्रियापां यत्नु वैश्यापामापसीशिलां षट्शूद्रापामुदकुंभः सर्वत्र सचैलस्नानं त्रिरात्रमुपवासश्च अभ्यासे प्रायश्चित्ताभ्या
सः असंताभ्यासे गर्भोत्पत्तौ चाप्राप्ति संपत्तु च तुर्विंशतिमते ब्राह्मणीगमने कृच्छ्रं गर्भे सांतपनं स्मृतं एतज्ज्ञो गर्भे पराक कस्याधिद्गा
गर्भेषि जः कुर्यात धवाप्रायणाव्रतमिति तित इत्यत्र शातातपः मज्ञानात्स्कन्नमनविप्रपंजेकाद्गामांसजपिलेभ अज्ञानादमने
प्राजापत्यं ज्ञानतश्चांद्रायणं तच्च स्त्रिगमनाभ्यासे षाण्मासिकं तत्र द्वौ मासौ मेक्षमश्नतां द्वौ मासौ पावकपानं द्वौ मासौ पंच
गव्यमिति गर्भोत्पत्तौ गुरुतल्पसमं तत्र न वाद्यमिति मदनवेः ब्रह्मचांडालस्त्रीगमने वारद्वयं कृच्छ्रं ज्ञानात् द्विजविधगम
नेगोधमाद्दनपर्वतेचापाग्नतीर्थमासंपातः स्नानाच्छुद्धिः ज्ञानतोभ्यासे कारीषवधाद्वक लोष्टाद्वा गरुप प्रायश्चित्तानि
वेधात् घाद्दशाब्दादिविप्रापण्डं भवतिए चमग्नेपि बोध्यं विधवापात्तेवप्रायश्चित्तं गर्भेपातोत्तरं पातितं विधवापास्ता

प्रा०सं:
२९
29

गएव अज्ञानात्सकृत्कनिष्ठभ्रातृभार्यागमने प्राजापत्यं तान्तप नच ज्ञानतो भ्यासे पातित्यं ज्येष्ठभ्रातृपत्नीगमने तु अगम्यागम
प्रकरणे गुरुपत्नीत्वेनोक्तं दासीगमने वेश्यागमने वा सकृद्गमने पावकं दिनत्रये पएकः मासे प्राजापत्यं वर्षे चान्द्रं ततउत्तरे पा
तित्यं गर्भोत्पत्तौ चैवोद्भवात् पतितस्त्रीगमने दिनत्रये पाचकं मासे तप्तं षण्मासे चान्द्रं वर्षादूर्ध्वं पातित्यं गर्भोत्पत्तौ नैव प्राय
श्चित्तं अविवाहितक्षत्रियादिकन्यागमने करच्छेदः चान्द्रायणं च अविवाहितब्रह्मकन्यागमने ब्रह्मस्त्रीगमनप्रायश्चित्ताद्वि
गुणं अपकन्याद्वूषणे प्रायश्चित्तं कन्याद्वूषणं नाम अंगुल्यादीनां योनिविदारणमिति मिताक्षरायां मध्यमानामिकाद्यंगुल्या
योनिप्रवेशं कृत्वा शोधपतितकन्याद्वूषणमिति हेमाद्रिः अंगुल्यादीनां योन्यां क्षतकरणमिति व्याख्यातं दोषव्यापनं वेति तत्पातरेत
त्र चान्द्रायणं त्रैप्रायश्चित्तं सा द्विजेन न विवाह्या अज्ञानात्तस्याः पाणिग्रहणे चान्द्रायणत्रयं ब्रह्मदेशे ब्राह्मणकन्याद्वूषणे ब्रह्मस्वव
धः क्षत्रियवैश्ययोः करच्छेदः दास्यापा ब्रह्मकन्याद्वूषणेनापद्वीतक प्रायश्चित्तं त्रयं चिन्ताप्यालापो ज्वं अपविमस्त्रीस्पर्शने चा
रे प्रायश्चित्तानि तन्नाहम नुः परसंसः परदारे भूत त्र स्त्रीणामपि धीपते प्रायश्चित्तमिति शेषः ब्राह्मणेन चण्डालकारेण गुल्कायाः प्रा

प्र०सं:
२९

जावत्सं ३ भक्षो: संमत्सा पारमासिकं अभ्यासे दंगमोत्सतो प्रवासो तं द्वि वार्षि अज्ञानात्कृतमनेन गमो त्सतो विप्रे एकः क्ष
त्रिपे चांद्रायणं वैश्ये चांद्रायणं पादकृच्छ्र शूद्रगर्भे स्यागए वे तिमपू र्त्वे कामतः त्रिविप गमोत्स तो ऽभ्यवंद्वे वैश्य गमोत्स तो षड्वं
अज्ञानात्स्वपति भ्रांत्सा श्रद्धू गमने रेतःसे का ग्राड निवृत्तो चांद्रायणं रेतः से के सकृच्छ्र चांद्रायणत्रयं गमोत्स तो तत् त्राविपाते
वा महा चांद्रायणत्रयं कामतो हि गुणं मवा सेत्सागए वमत्साश्रद्रः गमने शिरसो चपनं कारपि त्वा समर्पिषा भ्याज्यपनया खरमा
रोप्य महापथे राज मार्गे वा भ्रामयेत् श्रद्रूद्रंनी रस्तो देव पित्साग्गो ग्रास्येत् ततो ब्राह्मणपा चांद्रायणत्रयं अभ्यासे पातित्स श्रद्रद्रुण
चलात्कारे भुक्त्वा पाश्चां द्रायणं अज्ञानाद्रन कामत गमने रेतःसे कात ग्राकृ निवृत्तो चांद्रायण वृषंलिख चंडाला हे चांद्रायण
चतुष्टयं रेतः से के द्विगुणं ज काहेत्रान नःत कृतमने वपनादि पूर्ववद्धं कृत्वा वार्षिकं तत्सेच्छा हो त्रिवार्षिक अभ्यासे
स्यागए वत त्र मारणांतिकं प्रायश्चित्तं ब्रह्मचांडालगमने षडब्दं अप्यम्नहे गा भ्रस्त चांडाल लक्षणम च्यते तत्राहमनुः कीकसानि
द्विजोध्वस्या परकीयाचि वएकत्र स्थान मात्रेण ग स चांडालस मो भवेत् कीकसानि द्वि अस्थीनि इंग्स्तिग्म्हेत्सा नपनविप

श्रामः ३० 30 पंतथा च स एव हि प्रेत कृत्यमहं कुर्यामेतस्याघविशोधनमिति यः कुर्यात्तेषु द्विंसचाण्डाल इतीति नः इदमधिमतिमहता विषयं अन्य
थ यदप्यं मौल्यमाहात्म्यकाशीपापस्याप्यहंतव इति यो मनसि स्यात्पश्य चाण्डालसम इतीत्यत्र वित्ताः शिष्यगायाः गुरुगायाः प
गुरुगायाः पतिघ्यात्यागएव अत्रत्यागशब्देन महान्निर्वासनं न तु सर्वथा त्यागः विप्रांडच्छं लिपं मन्त्रानिह ध्यादन्य वेश्मनि
इति मनूक्तेः तथा चतुर्विंशतिमते च स्त्रीणां नास्ति परित्यागो ब्रह्महत्यादिभिर्विना परिलका चेत्सापं व कन्यं वापि किंचन
तस्मात्पंशतधा कृत्वा वंधान तु गच्छतीति शिष्यगादीनां गमौ तस्मादि महापापकानां सर्वथादित्यागस्तस्यैव त्वन्योन्यादि
विधिनात्यागः परस्योन्यादि विधिरेषां ततो दोषः प्रायश्चित्ते आहितगर्भा व्यभिचारिती तु गर्भवाधाशंकया प्रसवो
त्तरं प्रायश्चित्तमाचरेत् नाव स्वयं तप उपगेव तिष्ठेत् न गृहे स्नेत् गर्भस्य तु न दोषः गर्भिण्या चाण्डालगमना घत्वंत दोष
त्कापा अपि प्रसूतेतरमेव प्रायश्चित्तं तत्यागो वा न गर्भिण्यास्त्यागः अनिच्छत्या बलात्कारेण चाण्डालादिसकाशान्मात्रा शुद्धा क एमः
च्छ्वा पके त्रिवारं चांद्रायणं तत् से कालार्धं निःहीतौ उपवासत्रयं एवं बंदिस्याः बलाद्भुक्ता याः सांतपनं अतस्यात् ३०

स्यागएव स्त्रीणां मानसिकव्यभिचारे पादकृच्छ्रं तत्र स्वजोदर्शनावधिस्त्रवहार्यं तस्याः । ध्यं यं तत्कालोत्तरमेव रजोदर्शनेनैव प्रायश्चि
त्तं किं तु रतोदर्शनेनैव शुद्धिः । रजसा स्त्री मनोदुष्टा शुध्यतीति मनूक्तेः । वाचिके त्वाजापत्यं स्त्रीपोयमहत्यो ऽस्यास्याप श्चित्तं ने
च्छंति तद्धातासां नासिकाकर्णादिकर्त्तनं मिस्याघाकरे स्वध्वं इति श्रीमच्चित्तपावनकेलकरोपाभिधमल्हारिवात्मजवापूभट्टवि
रचितायां प्रायश्चित्तमंजर्यां रेतःसेकसंबंधिप्रायश्चित्तानि अथ पमति यगलिंज्यादिप्रायश्चित्तानि तत्र सर्वत्रास्मृतिरहे
तद्व्यस्योत्सर्गं कृत्वा प्रायश्चित्तमाचरेत् एणीपंद्रव्योत्सर्गं प्रायश्चित्तपोऽन्यतरो वाचरेत्तीपंउतं त्वपमेनकर्मणा गर्हितेने
वपधितं समुपार्जितं स्यसागेन शुध्यंति धर्मोस्यान्वेषणो न वेतिउत्सर्गश्चकार्यमाहएए (वभ्रमस्तु प्रास्येतु पद्रव्यमन्यायेन
पहागतं प्रतिग्रहो वा हातव्यः शिष्टानां कुलवाहिनामिति तत्राद्ध्रह्मा जिनलवणलवणलादिगर्हितद्रव्यस्यजलेयक्षेपः सु
वर्णधान्यचस्त्रादीनां ब्राह्मणेभ्यो दानमिति विवेकः पं आपत्तो तु चतुर्विंशतिमतेप्रतिग्रहेषु मंत्रे पषष्ठं । शांतुपात्वजेल
पापेत्तु अपचेत्पतिगःस्त्रा तिब्राह्मणे इतिकथितः । इशां शमर्जितं द्याद्देवं धर्मो न हीयते इतिएत । न्मातःपस्य सहत्यतिग्रह

प्राय:
३१
31

न यत्वेन च यच्चस्या अपि वा आपदि अ सत्प्रतिग्रहस्य षष्ठांशत्यागः अत्यापदि चतुर्थांशत्यागः सत्प्रतिग्रहे तु अनापदि पूर्वोक्तप्र
कारेण त्यागः आपदि तु प्रायश्चित्तमात्रं दुष्प्रतिग्रहे पूर्वोक्तत्यागानंतरं प्रायश्चित्ताचरणं न्यायेनोपार्जितद्रव्यस्य विप्रा
ग्नि च नृपाद्विप्याद्यविधिना प्रतिग्रहः सत्प्रतिग्रहः असत्प्रतिग्रहस्तु जातिकर्मदेशकालस्वरूपद्रव्यभेदेन षोढा तत्रा
द्यश्चंडालादेः प्रतिग्रहः द्वितीयः पतितादेः तृतीयः स्त्रीयः कुरुक्षेत्रादौ चतुर्थो ग्रहणादौ पंचमः कालपुरुषकृष्णाजिनप्र
तिग्रहो भवतो मत्स्यादिः षष्ठस्तु देवब्राह्मणद्रव्यहृतस्यान्यायोपार्जितस्य द्रव्यस्येति कृ. चिंद्रात द्रव्यदेशकालसान्नि
पाते पिंडबलं यथा दाता धर्मिष्ठः द्रव्यं तन्न्यायोपार्जितं द्रव्यं न्यायोपार्जितं दाता उग्रः यथा दाता धर्मिष्ठः द्रव्यं च न्यायो
पार्जितं देशस्तु तीर्थं कुरुक्षेत्रं वा ग्रहणादि कालो वेलादि तत्र न तद्दोषतारतम्येन प्रायश्चित्तस्यापि तारतम्यं अप
हार्य गामि पौष्टिकलक्षणमुच्यते तत्र तीर्थलक्षणं ब्रह्मपुराणे ग्राह मचर्धिं कृत्वा यावत्स्त च तत्र यत्तत्र नारायणः स्वा राम:
मी नान्यः स्वामी कदाचन नत तत्र प्रतिग्रहं कृत्वा पाराशरोः कृच्छ्रं गां तैलं पि अन्त्र ग्रवाह मिति ज लाब धूमपल क्षणं दान धर्मभा ३१

स्नानं तु चतुर्दश्यां पापाच्च ह्यप्लवते जलं तावद्ब्रह्मन्निजानीयात दृष्टैतीर मुच्यते तोएं कृष्णतिमात्रं तु परितः क्षेत्रमुच्यते गव्यू
तिः क्रोशद्वयं गङ्गाक्षेत्रं तु योजनमात्रं तत्क योजनविस्तीर्णं दिक्षु तीरमात्रं च परिमितिमविद्योक्तेः अत्र तीर्थं प्राप्ति ग्रहनिषे
धः सर्वो ह्यपि न हि प्रतिग्रहं न हि ग्रामेपि प्रतिग्रहतः गङ्गादिकतीरे पि ग्रामं तु क्षेत्रे विप्र प्रतिग्रहो न तीर्थं प्राप्त र स्तोपा
न्नातोः कुरुक्षेत्रेपि कामातुरो जंतुरो जंतुरे कार्य्यस्मृतिमात्रं तत्त्वेवमस्वं हाविप्रस्त्वजेत तीर्थे मति ग्रहं तीर्थप्रति ग्रहो पस्तु
तीर्थं विज्ञाय एवमस्य त्वलं वह नातुल्ला पृथ्व्या भागेन तु वृद्धि जपेत्स्वयं च तेन सर्वं प्रतिग्रहे देव्या हृष्टालक्ष जपाद्धुचिः शिर
प्रयागमेव तत्पावृत्पांडे कल्पया द्ववे जले त्रिषच नस्ना पीव स्रोतपन द्वयं प्रहाम तच्च गोधेनु गापत्री इस्त लक्षं
जपकं जपेद्व निपता हारः प्राणायामसहस्रकं गोसहस्रप्रति ग्राही पहविप्रो यकामतः गोमूत्रयावकाहारो मासेनैवे
केन शुध्यति दिव्याप कामधेन्वादेर्महापाप्यितमिदं स्मृतं मृत्यिंधात्तु मधीर घृत पञ्चप्रयंतत्या भूवा त्रिफलाचवल्माधे
कृपितन्मासचतुर्वयं एवं शुद्धिमवाप्नोति द्विजः प्रथ्यां शमुत्सृज नगौडधेन्वादि येन नोप्राप्यित मपोच्यते प्रतिग्रहेच

श्राम
३२
३२

देवि सम्यग्गायत्रीमतंद्रितः जपेद्वा पौरुषं सूक्तमश्नं चैवाघमर्षणम् अहोरात्रस्थितस्त्वेवमुच्यते तेन किल्बिषात् लोहं द्रोणं भू-
धेनुं पायधेनं च मोक्षहंत पाकैतरं तिलगां च ऊर्णधेनुं च गोशतं उष्ट्रांत धेनुमित्यादि प्रतिगृह्य चरेद्विजः गायत्र्या जापतस्त्वयुतं कु-
र्यात् हुतं चित्राश्च सोऽजपितसौपस्कारं गृहं विप्रो महासांतपनं चरेत् शतं वा सोऽजपेद्विद्वान् गायत्रीलक्षमेव वा सोपस्कारं गृ-
हं होपस्करणमाहितं केवलं गृहमात्रप्रतिगृह्य सर्वं च ताइशायेत्प्रोक्तां स्तोपेव वह्निमुखीं च गोः एकां प्रति गृह्य प्रक्षिप्तमात्मन्वेत्तु
यं प्रजापत्येन कृच्छ्रेण गायत्र्यां शं च यदि तु जपेन्नवायोगादश शतं च गायत्र्या नक्तभोजनात् प्रातेन मुच्यते पापात् द्विजा
ता भोजनेन चापोत्याजी च महिषीति जपेत् गंजो मिनं स्नपमानाचारा पुनर्मिर्यौएस हृपशु ग्रहाः एकां प्रति गृह्य कृच्छ्रत्रयं ल-
क्षं जपो पिनाएज प्रतिग्रहं कृत्वाद्वि जन्मा गायत्र्ययुतं महासांतपनं चापि प्रस्ल कृच्छ्रं मासमान्वितं प्रतिग्रहः कृत्रिमानां तिलैः
कृच्छ्रं द्विरभ्यसेत् प्रतिग्रहे लक्षं गायत्र्या गायत्रीजपमाचरेत् अयुतं वा पगापत्यं सं गमेस्तान माचरेत् प्रत्यं ग्रंचय राम
रि त्र ज्यवा स्वरान् मो जपेच्छुचिः अन्ययाने भुसावित्र्या अयुतं जपमाचरेत् वैश्यं चैवव्रतं कुर्यात् मुच्यते तेन किल्बि- ३२

पात्रविघातनं गृहीत्वा पिपलिकं चिमुस्तकादिकं चाम्लमान भोजयेत् छत्राकृच्छ्रमेकं समाचरेत् इति अथ हेमाद्रु
ला निगजप्रतिग्रहे चांद्रायणत्रयं पुनः संस्कारश्च श्वेतापुनर्वृकं तप कृच्छ्रत्रयं उपकालयं चगच्चं च धुल्यप्रेते
धुल्य कालेक प्रतिग्रहे चांद्रायणं चतुष्टयं कनकं सुवर्णसुवर्णं लोवेहि तं गात्रवर्द्धाभि धकं गोभूरजस्त्रवधेनुकं धे
नप्रतिग्रहे धेनहुपनपर्वकं चांद्रायणत्रयं महिष्यां पराकाम सुहास्य महिष्यां पड्वं गो प्रतिग्रहे प्राजापत्यत्रयं आ
पत्तौ अश्वोत्तरतरह गायत्री जपः धेनुप्रतिग्रहे प्राजापत्यत्रयं अपुतं गायत्रीजपश्च होमाश्च देवाभिषेकाश्च वा धे
नुप्रतिग्रहे न दोषः तत्र पलिकं विस्मापाश्चित मकरसंक्रमणे मलमास हीप प्रतिग्रहे गोचर लिजस्नाने अघमर्ष
णं तद् चतुष्पं चांद्रायणं मुक्तपि च गये हीपेन च कृच्छ्रं तिल हीपे पराकः धान्य हीपे प्राजापत्यं तद्धप हीपे प्राजाप
त्यं पंचगव्यं च कार्तिकपौर्णमास्यां मकरसंक्रमणे व्यतिपाते चाहिने कृष्णांड प्रतिग्रहे सचेलं स्नानं सहस्त्र गायत्री
जपश्च एवं कूष्मांडसंख्येया ग्रापाश्चितमावर्तनीयं तद् च लोमप्रेते प्र्मपेवा प्रतिग्रहे लक्षं गायत्री जपः ल

प्राय:
३३
33

वर्णप्रति प्रतिग्रहे चोष्ट्रापलानां मलिनवाससां प्रतिग्रहे षोडशसहस्रं गायत्रीजपः ५ धनसत्त्रग्रहादिस्वविता
पमत्तुहत्यो च मतिग्रहे संहिताया एक पाद पलं पंचगव्यप्राशनं च धनलोभेन महादोगपरिहारत्वेनतेगिरि आलिं
गने मासं हविष्याशन पर्यंकापुतसंख्योख्यो कमुंचालेतिसद्ध तस्य जपः भिक्षाप लोति प्रतिग्रहे पुष्पमंत्रोच्चारणं
बहुफलेषु प्राजापत्यं शीघ्रतनानाविधवस्त्रहस्तादि पापनाशनेन संकलितफलप्रतिग्रहे वपनं पंचगव्यप्राश
नमुपोषणं पुनः संस्कारः ५ उक्तं च प्रायश्चित्ते शंखवचनं प्रतिग्रहे रुक्माद्युपां ज्ञो चौरे २ शउपविश्य पल्लवो ह्य मासं व्रतं पौ ५
मध्ये तं विष्णुसहस्रनामं जपेत् पुनः स्नात्वा पंचगव्यप्राशनपारणं कुर्यात् शालविचित्रपीठं वेताम्रपात्र कांस्यपात्र पो
प्रतिग्रहे तद्द्रव्यचतुर्थांशं दत्वा पंचगव्यं पिबेत् अन्यतिलपात्रप्रतिग्रहे अयुतं गायत्रीजपः विंशतिपलमिते ताम्रपात्रे
निहितानां गव्यमात्रं तिलानां प्रतिग्रहे लक्षं गायत्रीजपः पंचगव्यप्राशनेन च शतं सायं गकांस्यपात्र एयुतनिहित
ताज्यप्रतिग्रहे स्नानं सहस्रं गायत्रीजपः पंचगव्यप्राशनमुपोषणं च २२ मस्त्रैपष्यो तैतु अयुत गायत्रीजपः २

प्राय:
३३

तिथिविशेषः ऽजे नाधिकारापधानेऽहस्काद्यस्य प्रतिग्रहे स्नानं जापत्यं च तव ऊर्ध्वं द्विगुणं वेश्यापात्ते ऽलवणादि प्रतिग्रहे
वपनं पुनः संस्कारो जापत्यं च सुवर्णे पऽर्द्धं चान्द्रं जलपतितादेः सकृत्प्रतिग्रहे चान्द्रायणं चतुर्थ्यं अभ्यासे त्रिगु
णं अल्पाभ्यासे पातित्यं चाभिचारिणः प्रतिग्राहे सुवर्णे प्राजापत्यं धान्येतदर्धं अन्नतो पादे ऽपातदर्धं चातुर्मास्य
व्रतोद्यापने तैले गोप्रतिग्रहे चान्द्रं सुवर्णे तप्तकृच्छ्रं वस्त्रे प्राजापत्यं अन्ने पञ्चगव्यं एव अल्पद्रव्ये केवलं तदर्धं प्राय
श्चित्तं अल्पं तावत्कृच्छ्रपादमात्रं ततोऽपि न्यूने प्रायश्चित्तं नास्ति कार्तिकमासव्रतोद्यापने प्रतिग्रहे प्येवं तत्रापि वि
शेषः हेमे चान्द्रं सुवर्णे पादकृच्छ्रः वस्त्रे कांस्यताम्रेषु प्राजापत्यं अन्नजलादौ तदर्धं माघमासव्रतोद्यापने धेनौ तप्तकृ
च्छ्रं सुवर्णे प्राजापत्यस्यार्धं ताम्रकांस्यतिलेषु प्राजापत्यं अन्ने जलवस्त्रेषु तदर्धं वैशाखमासव्रतोद्यापने धेनौ चान्द्रा
यणं शय्यायां द्विगुणं सुवर्णे माघमासव्रतसमाप्तिनः अल्पमात्रप्रतिग्रहे उपायणं पञ्चवेदेऽप्येवं प्राजापत्यं व
र्णे हेमे चान्द्रं पतितस्य तेमहाचान्द्रं मठपतेः समाप्तिनः प्रतिग्रहे षडब्दमिति चान्द्रिकायां ऽऽ प्रतिग्रहे विप्रक्षिपेन्मास

प्रा॰मं॰
३४
34

चतुष्पं प्राजापत्ये न कृच्छ्रे लभ्यते शंगृणो सजेत् जपेद्वा द्वादशलक्षं चा गायत्र्यानुक्तभोजनात् एतेन मुच्यते पादि
प्राणां भोजने न चेति कृच्छ्रं विप्रतिग्रहे पि प्रायश्चित्तापवादः पारमेश्वरप्रतिग्रहे दोषाभावस्तत्प्रायश्चित्ताभावः यथा
म॰ मिंपुः प्रतिग॰ ह्लापस्य म॰ मिं प यच्छति ताउ मौपुत्पकर्मी तौ निपतं स्वर्गगामिनौ इति वचनात् म॰ मि प्रतिग्राहे ए
त्रान्यश्चित्तं ऽदृश विदृक्षिणा॰हि॰ तापा॰ दक्षिणासहिता पाप्रतिग्रहे तु भवत्येव प्रायश्चित्तमिति चंद्रिकापां पुस्तकप
ज्ञोपवीतशालग्रामे यति अजकुल स्तोप ज्ञोपवीते ब्रास्ताहिःम्य पुस्तक प्रतिग्रहे वा प्राजापत्यमिति हेमाद्रिः तत्प्राव
ज्ञाकमेलिपा घेनुर्वृघेनु स्तापेव चमधुपर्के च पाधेनुपा घेनुः कर्मसिद्धपे ऽता त्ति प्रतिग्रहे विमे प्रायश्चित्तं न विध
तइति पत्त्व उम्मो हाने विहितं तत्त्व उ॰ मि विशेषः प्रतिग्रहे न हेषः अनादिष्ट प्रायश्चित्तेषु प्रतिग्रहेषु ततद्दोषता
(तम्येन हामात्वं प्रायश्चित्तमाचाली पंतानि च षट् त्रिंशन्मते ऽच्चालक्षजपे नैव शुध्यते सर्वप्रतिग्रहात्प्रा एम॰ ३४
ज्ञावल्क्यः गोधेनुवसनच्छत्रसह जपसंख्या तु जपितव्या त्रीणि सहस्राणि विप्राः हृष्टा लौकिक माहितः इति तपाचमानं च स्व

तं चैव सर्वपातकनाशनं अत्रपापानुरोधेन जपसंख्या कल्प्या नोपपातकोपपातकनमः प्रतिग्रहेष्वपमात्ये तु प्रतिग
ग्रहेतपेवृचऋचसहस्रमंघस्तु च तत्सः पवित्रतपेत मनुः जपित्वा त्रीणि सहस्राणि द्विजाप्याः सहस्राणि समाहितः मासं गो
ष्ठे पयः पीत्वा मुच्यते सत्प्रतिग्रहात् इति समाहितः ब्रह्मचारी मासं गोष्ठे च सन् पयः पिबन् अन्वहं त्रिसहस्रं जपे
दित्यर्थः आहिताग्नेस्तु विशेषमाह हारीतः पवित्रं सावित्रं ध्यंति सर्वे घोरैः प्रतिग्रहः देवहे न ममाणाः स्याप्यग्नि
त्रविंशपातपापण्ड कालेपयोभक्षः कृत्ते मासे प्रमुच्यते तत् पपिलाद्विजान्कामैः सततं निपतत्र्रतइति अन्यानि
च सामान्य प्रायश्चित्तानि पापान्मापाग्रकारेणे ऋगानिवक्ष्यमाणानि चपपापाविकारं दोषानुसारेणानुष्ठेयानीति
हितं अप्यातिजप्रायश्चित्तानितत्त्वसंर्पेयोग्यविप्रपाउजनेन दोषः षट्कर्मांतर्गतत्वेन विहितत्वात् तदुक्तं
देपाज्यपेयजनेयोग्यान् विप्रोहृतलप्स्यमाहृएत अन्यपापाहोषमाप्नोति न कर्मा होम वेदिह योग्यस्यापि तु जलाष्वसा
दिद्याभिचारिकादिघोर कर्मसु च होष एव आपतौ योग्यस्यापि घोरकर्म पाजनेऽपाज्यानांसयाप जने पि

आयश्चितमाचारेणं अपाङ्क्ता अनर्हाः ये चोक्ता कूर्मपुराणे ब्रह्मोत्तरखण्डे चण्डः गोलो गणकस्तापास्प वृषलीपतिः क
महिनोलोके कुत्सितः इति मानव महापातकिनः तस्त्रिक्षपणो गोमं द्रोहोऽशर्मा स्प्र दूसेवी च भिषक् स्प्र ग्रन्नभक्षकः कृपा
तुलादिकं स्याद्धि मर्यादायातकस्तथा ग्रामदाहीग्रामणीच पोडः संगचान्द्विजः एते अनर्हा विज्ञेया अपाङ्क्त्याः पाः कीर्ति
ताः अनर्हाणाम ध्याये पुणेब्रह्मापाश्च कृत्विजः तेषांपापविशुद्ध्यर्थं पडब्दं कृच्छ्रमीरितं केशानां वपनं प्रोक्तं पुनः स्का
एवं षड्विधिना पंचगव्यं च शुद्धिर्भवति नान्यथेति इदं श्रौतस्मार्तेषां यज्ञे ते पाज्ञने पुनः समानं भवेत् ब्राह्मणानां हि
नजातीनां आर्धेश्वर्यकं कर्म अभिचारादिकं वा अपाजनं तत्र ... त्रपमिस्पुलं इच्छार्तादि महाकर्माणि कृत्विजां
इत्थमाजापमालानि आपतीत इर्धगणादि मलादोषुचांद्रायणं तुलापांच तुर्पाशां इल्याशां मोः प्रभृतेर द्रामिषेक इति
शाल स्त्रहोमे कोटिहोमे वाषडब्दं सर्वपुरुं श्चापश्चित्तत हा चापस्यतर्धे ब्रह्मसहस्योपर श्चाणं तद् धं होत कवाल्पा
लजापकानां तदर्धमितीषो इति श्रीपमर्जो इर्थो नेउष मासादिशांतो आचार्योप षडब्दं धेनुप्रतिगृहे द्विगुणम

तिष्ठामसीत्यहे दिव्याणां प्रतिष्ठामसीत्यहे पादहीनं भोजनेन तद्धर्मं कलिजां प्रवर्द्धवहेति हेमाद्रौ सामान्यप्राप्ताङ्गिवत्ता
नाम स्वतामिति अंशघातो अभ्युतश्चान्तोपयोक्तदक्षिणां प्रतिष्ठामसीत्यहे आचार्यस्य चान्द्रायणं द्वयं अस्यलेचां द्व अ
सत्ये प्राजापत्यं कलिजां शतं गायत्रीजपः पुनः हंस्का एकोपवासा हातुल्य जपः अयुत एवं गायत्रीजापकर्तृ
णां प्रायश्चित्तं द्विप्रकृजापतो देवीं पठन्वर्णं कृष्णमीति शतं पठनं जपतः पएकः परिकीर्तितः ततः सहस्र संख्योपाना म
द्विपर्णं प्रप्रयं चान्द्रमा चोतद अयुतं नियुतं वापि पठनं धनलोमतः जपतस्तस्य कर्मणि निष्फलः श्रीपतिः हीनः तस्यो
पनयनं प्रः चान्द्रायणं च तुरीयं ओपासननाग्नेः संधानं गायत्र्याः हानमेव च केशानां वपनं कृत्वा पंचगव्यं ततः प
रं पठनं प्राचातीसंख्यो गायत्र्याः प्राणायामिकांपुनस्तायं जपेत्सहस्रकान्ततः शुद्धिमवाप्नुते एवं कृते द्विजः शुद्धो दुष्पा
जलकाकवत्तस्य जन्मन कृपालोके नामधारणमात्रमिति। तत्कृद्धिप्रांलेषि कर्मणां चार्पलकानां प्राजापत्यं अ
नापदि तत्त्रयं अभ्यासे प्राप्ताङ्ग्निता मासः ष्ट्रद्वांसोध पिक मेलोक मार्गेनुसृक्त हापयति कृच्छ्रं अनापदि तत्त्रयं अ

प्राय॰ स्याले प्रायश्चित्तास्यासः अपपत्नीतेपभुमागक्षणे प्रायश्चित्तं भ पुरालो स्ववं भुक्तवन्नेभु प्राशंपत्लभुभक्षणं पाएपत्नेन
३६ शुद्धिः स्यात् न्यत्रत्रिगुणं भवेत् अग्नौ त्रिपापिन्ने गुणपुं सद्दुं च गुणं भवेत् उक्तः सुल्को केत्नतः शुद्धो भवति सर्वं इति पा
36 तपतो वेदस्य अन्यत्र परकीयपगानन्द्रे अग्नौ त्रिये अग्नौ त्रियपपजमानकृतपन्ने स्य हे स्य हद्भुव्य स्य रागपन्द्रे सर्वं वपं
चगव्यप्राशनं चेति कलिजां सोमपाने त्वत त्रैव वं भुमिसह पोपेतः सीत्वा सोमं महाकृतो स्वसंत्रो द्वारा लेगं कृत्वा त्रिवाम्भु
धिमामुपात् स्वभनः सोमभक्षणामंत्रः पत्नीहोत्रा वा अध्वर्युवंवा ओला नाया त्रिपतेत त्रैपमंत्रः सोमभक्षणे विहिता स्ता
स्त्रिह ब्रार्पशुद्धि माप्नोतीत्यपः चं भुशब्देन सपिण्डाः सगोत्राः चं भुत्रपं चगव्यते इति हेमाद्रि लाभ्यातं अपपचं भुमिः सहभ
क्षणे प्रायश्चित्तमुक्तं लिंगपुराणे अज्ञातहोतृभिः सार्धपः कृत्वा सोमभक्षणं पदवो केन मकारोलावडवंकृच्छ्रमाचरेत्
सोमेस्य प्रायश्चित्तस्य या भुकेन प्रायश्चित्तेन सह त्रपः उभयोः संनिपातित्वात् सर्व त्रानादिष्टलामान्यप्रायश्चित्तमा राम
चारीपमित्युक्तं माकृ इति श्रीमाश्चित्तपावनकेलकोपाभिधमहादेवात्मजचापूभट्टविरचितायां प्रायश्चित्तमंजर्यां ग्र ३६

पश्चितमंजपोव्रतिस्यहालिंज्यकालमापश्चितानि अपत्लेपग्रापाश्चितानित्तेपंपापहव्यहालोंतस्त्वधिविधंचौर्प
णावलात्कारेणेतितत्रसुवर्णमशीतिगंजालकमितिपरिमाणापामुक्तंततप्रसुवर्णंत्तेपचतरधिकेचमहापातकंतत्माप
श्चितेद्वादशाब्दिंयंपातरेक्ष्यस्वंसर्वत्रास्मिन्नविषयेअपहृतस्वंतद्द्वाम्निनेहत्वाग्रापश्चित्तपोग्यतायेसांतपनंकृत्वा
पश्चात्तदुत्तमापश्चितमाचरेत्पंतत्रपाहेनसुवर्णंपहारेनवर्वपात्मकंअर्धसुवर्णंपहारेषडब्दंपापापहारेत्र्यब्दं
द्वादशमासापहारेसंवत्सरंपंचगंजालकमापपरिमितापहारेद्वादशाहप्रात्यंवाप्रमक्षाणंगंजामात्रेसांतपनंपंचु
मात्रेधिरात्रंसुवर्णमात्रेसंवत्सरमितिकेचित्तदज्ञानविषयंसुवर्णंपतितिश्च्छेद्रसाहशातेःपस्यपत्यस्वसुवर्णंस्यक्ततिष्ठे
द्रत्ममाचरेत्तत्स्यववधप्रोक्तंप्रापश्चितंसमाचरेदितिसुवर्णंपहारेकौशिमितिमननिध्यानेघ्राणंषपर्वाच्याहृतीमं
त्रमाजपेत्वावदेनमात्रकछूप्रवृत्तोमाजापसंसर्वत्रद्रव्यपदिजद्रव्यहर्तेधिगुणंप्रायश्चितंचउमत्स्यरलोपहारोसु
वर्णंत्तेपपमंतजपउक्तंप्रापश्चितंअल्पमल्पंजाहोचांप्रापणत्रपंहप्येतास्मेसंततोप्यंहत्वाब्धिजोमोहात्रां

प्रमा: यत्त्रद्भूतं गयाणां दृष्टकामदृष्टं मासाताद्धि गुरोर्भवेत् आसन्नतमान्नि त्रिगुणमदृष्टं हि मविधिः स्मृतं इति गयाणांः पत्रि माघमा
३० मुक्तं हेमविधिः पुचर्णोत्तेपयज्ञाप्रथ्य तमिसर्पः दृशुकुं मर्पाः मितधान्यापदृत्तो सांवत्सरिकं अन्यत्र जेतल्लमौलिक
२७ प्रवालतान्मतीसककांस्य लोहोपलेषु माजापत्यं पकान्नौषधतैलशाप्यावल्लोपानम्मत्स्याण्डमधुमांसपु ष्पव्यत्
गंधवर्णीद्वेषुकछाग्रिकापांसपद्जोर्णां उत्प्रपक्षिषु शाकेकशापिषु त्रितत्रपपःपानं गजहरणेवालेचांद्रं यौगंडम
हाचांद्रमहेन्मतेचांद्रापत्यपं अभ्यचांद्रपंडकूवात्येतहंकोमानेचांद्रंगर्द्दभेचात्येकौमारेचकापंतद्रणेतपस्त्रं
अजवस्तपोः प्राजापत्यं आरण्यामगपक्षिषु चांद्रं ग्राम्यपग पक्षिषु प्राजापत्यं मार्जारनकुलोलूकग्राम्यपगाः कु
कुटमार्जारघाः ग्राम्यपक्षिणः वालकहरणेतप्तकृच्छ्रं कन्यापाचांद्रं नारीहरणेसंतर्गमाचेचांद्रं संतरोगमहापापवं
तपुरुषेतप्तकृच्छ्रं वेश्यापापहरणोचमहांसांतपनं नन्नवाघपाने प्राजापत्यं पादुकयोः प्राजापत्यं पंचगव्यं चगव्यं रम:
चंउपानहोश्चमत्तांतहरणेपादुकाचतप्तकृच्छ्रं चामरयोः प्राजापत्यं मोगाफंसकृतुप्यापहरणे प्राजापत्यं अभ्यासे चां ३०

शापणाद्यपेदेवपजापेमाहताेसंवत्सरेचाेद्रयकलेभमणपलेभचाग्राजापलं ऋत्वपेपणकःसंचत्सरेचाेद्रपे
चगव्यंचकंदमत्ताहाेदशापर्ष्वं अब्धाेतायुगानतमपश्रीजपःदशादिशनपपंतं अयुतंजपः आधिवेसाप ध्वितांधि
कं अलंभुरंताककपिस्थाहिकाेशहताेणकाडिनमपवासःपंचगव्यप्राशनंमचाव्या इतिहाेमस्य अभ्यासेद्विगुणं
ग्राम्याणमाताणपानांशाकानांहताे अल्पलेपंचगव्यंभामात्रेप्राजापत्यंसंवत्सरमभ्यासेचाेद्र अग्निसमिंधनकाय
भुपंचगव्यपाकानं अभ्यासेमांजापत्यंसमिद्वेंभ अल्पलेब्धाेतादशतंगापत्रीजपः पंचगव्यप्राशनंचमा मा
त्रेप्राजापतंकेहाणपशाकादिस्पर्शे आत्मपाेषणपंचापाकीपजलहताेणकाडिनमात्रेब्धाेतादशतगापत्रीजे
जपःमासेसहस्त्रंसंचत्सरेअयुतंतंपापंताचन्मात्रजलापहताेत्रिशतेचित्साेःशिचस्पधानामसंत्रजपःमस्प
त्रीजपेभ अल्पलेशतंगापत्रीजपः माेजनपर्णाये भुसहस्त्रं अन्तेचिन्ताचा अल्पेलसहस्त्रंगापत्रीजपःशतेपणकः
एतारद्धसहस्त्रपर्षं तंचांद्रतदर्ध्वमहापापवतत्कृभूकेभ अल्पेलब्धाेतादशतंगापत्रीजपःएतेभसहस्त्रंशतार्द्ध

प्रा०मं० सहस्रपर्णं तं प्राजापत्ये तत ऊर्ध्वे पाति लंके मुक्तानि पुगपलानि गुडे अत्येपणक मोरे चांद्र संवत्सरप्रयासे पातिलसके
३८ स्यपो हरतोए काहमुपवासः परे ग्रुः पं चगव्यं च अभ्यासे द्विगुणं संवत्सरे चांद्र ऋषितके पोए कवोरे शगापत्री जपः
38 द्विवारे वितातारो तं अभ्यासे तत्र हस्तसं वत्सरे चांद्रं मासिके नचनीतपोए के गीप्योत्तारं शतं गापत्री जपः द्विवारे प्रोत
रत हस्तं वऊवारे अघृतं संवत्सरे महाचांद्र घृतेपल द्वये सहस्रं गापत्री जपः द्वशपले अघृतं प्रातप लाद ऊर्ध्वे लक्षं
वत्सरे ऊर्ध्वपाति संक के पलद्वये प्रस्ये कं पएकः द्वशपल मात्रे प्राजापत्ये पल शते चांद्र सहस्रपलेसु वर्णं तोप
वत कष्णं इत्यपं तु मरिचं पिप्पली गुटिका त्र कपमितीति तं पर्णं चंद्रा रूप च संतानं द्वमेरं वमगं कएजानं द्वमे
रवाद्धि रसेषु स्वर्णं भस्मादिषु लाक्षा तैलादिषु पिप्पली घृतादिषु पाकाद्यले ह गुटिकाद्यूर्णादिषु चोपधेषु अ
त्यले प्राजापत्ये सुवर्णं मात्रे चांद्रं पल मात्रे म द्विभिता द्विपलादे पाति लसे पतांत रस ठेहरतो गोवधपाप प्र०:
स्थितं गोहत्या चांद्रक पिलाहत्या चांद्र पएण द्वपहोम घेत हत्या पडव चत्स हत्या प्राजापत्ये पोगं ड चांद्र रूपमेत ३८

तत्कृच्छ्रद्वयं मणिष्यां मणिद्विपे च महाचांद्रापणं उत्तकहत्यायां प्राजापत्यं शालग्रामे चांद्रायणं शिवलिंगे चांद्रायणं लललिंगे महाचां
द्रायणं इति मार्पो महाचांद्रायणं कांकिते प्राजापत्यं घंटाघृष्पकारोपु प्राजापत्यं शक्ले पुपावकं अभ्यासे प्राजापत्यं उत्तव
लमसलदेवऊप जासंमार्जनी मयी हे उलहोपकालेषु पुनः संस्कारः प्राजापात्यं च अ(?) मार्गी दोबापांकानां वस्त्र
धान्यपात्रादिहत्यायां एकदिने प्राजापत्यं मासे चांद्रायणं तोमहाचांद्रायणं वत्सरे तेषु चर्मास्तेपवत् अन्यस्यतडागकूपकास्ता
दवनक्षेत्रादिवलापहत्यायां तप्तकृच्छ्रं संवत्सरे पाणकः तदूर्ध्वं सुवर्णस्तेयवत् सुवर्णनिक्षेपहत्यायां पातित्यं प्रायश्चित्ते
निक्षेपं तत्कर्त्रे दत्वा निक्षेपकर्त्रभावे तत्पुत्रपत्नीमातृपितृभ्रात्रादिभ्यः सर्वाधवे एकोदेत्वा प्रायश्चित्तं चरेत् निक्षेपापहृ
ते पातकं चिह्नमेकामायं कुर्यात् ततः सर्वं निक्षेपकर्त्रे देयं ततोऽपि तस्यैव वंशजं ततोऽभ्यकोप्यादि निक्षेपहत्यायां तदर्धं प्रायश्चि
त्तं कथितं स्तेयपापवादः तदाह यमो लघुः अस्तेयमन्यपेकाप्यमस्तेयं च गवेषणं कन्याहरणे मस्तेयं पोहरणमनलंकृतामिति
कन्याहरणेप्यप्रसविवाहपरामितिमपरेः मनुरपि द्विजीघ्वगः क्षीणवृत्ति द्वाविक्षू द्वे च मूलके आददानः परक्षेत्रा

प्रा॰मं॰
३२
३३

न्यं हन्तुमर्हति चणकछोलिगोघ्नमपवादानां मध्ये समापयेः अतिविशिष्टे ... हीती । तस्मात् ... प्रायश्चित्ते इतिज
प्रमुखी स्वहत्तां पापहत्तां वाम भिं हत्ति तस्यां तापनस्त स्मेत्याचार्यपणत्रयं कपोतत्तं वंशे त्रैमासं मासमण्डवं इत्यमेकवा
रहत्तौ प्रायश्चित्तं अभ्यासे प्रायश्चित्ताभ्यासः सोऽभ्यासे च तत्र तन्मन्त्र वंशपलस्वीकारो बलहत्या प्रायश्चित्तं धनधान्य
वस्त्रशालग्रामशिवलिंगगोहननमात्रिपीगहारि स्वहत्तापहत्तोत द्व्याचार्यपणं पमाचरेत् अनादिष्टे सामान्यप्रा
यश्चित्तं इति श्रीमल्लिखित प्रायश्चित्त केलकरोपाभिधमहादेव बालज ... प्रायश्चित्ते ... प्रायश्चि
त्तानि ... प्रायश्चित्तानि तत्र बलहत्या महापातक ... प्रायश्चित्त ... वृत्तिकं ... शाद्वाद्विवत ... विधिश्च
गृह्णातेः च गं तत्र गोह मापां त्रैमासिकव्रतं तत्र ... पातौ ... क्षत्रियादिवधे तु मनुः क्षत्रियस्य वधे ...
... पणत्रयं ... क्षत्रियादि ... ततः निष्कलं क्षत्रियं मोहात् त्रिभिः ... प्रा॰ ३२
विप्र ... कृच्छ्रातिकृच्छ्रौ कुर्वीत ... कृच्छ्रः सांतपनं तस्येति ...

त क्षत्रियवैश्यवधे ब्रह्महत्यासमं बालस्त्रीवधे षण्मासिकं क्षत्रियावधे चतुर्मासिकं वैश्यावधे द्विमासिकं शूद्रस्त्री
वधे मासिकं शूद्रगापितृघ्नीभ्रातृघ्नीसंकार्यादीनां च वधे नैव किंचित् प्रदुष्टापापानामपि च नेति व्यासोक्तेः वेश्याक
र्मरतां जीवंतीनां वधे किं स्विज्जलहरणमिसन्ध्ये जलस्पर्शमात्रमित्यपरे ऽरुंधत्यातरे तु जातिमात्रक्षत्रियावधे त्रैवार्षिकं
व्रतं वैश्यावार्षिकं प्रत्यादिष्टानां अभिनिवृत्तिपतिवधे द्वादशवार्षिकं प्रयोजकादीनां पादपादहानिः गुणवतीनां वि
प्रादिस्त्रीणां वधे ऽर्धमितरां षड्वार्षिकं त्रैवार्षिकं सार्धवार्षिकं नवमासिकानि प्रकृत्याह ब्रुवतां निर्गमितिनां च ऽप्येवमेव ब्र
मिचारिणीनामर्धं चांडालवधे पराकः अभिजातादिधिगुणां चांडालादिस्त्रीवधे षडहोपवास तिलदानं च चांड
लादीनां चोत्तमां वधे एककउपवास घृताशनं च विधि सारेऽनादुपकारं क्रियमाणे विप्रमदाणां तु नैव पापं स्थितं ए
व सर्वत्र वधप्रायश्चित्ते विणपे पुरुषव्रतं तत्र हि संवर्तः स्वयं व तदा हि कुर्याद् विप्रमेध प्रयोगे ऽपकुर्वतां द्विजानां गोहितम
र्थे तु प्रायश्चित्तं न विद्यते पंचगोगोविधि सोपेगध गर्भिणी मोचने प्रयत्नं कुर्वते विपत्तिः स्यान्न स पापेन लिप्यते १९ म

प्रा॰ म॰ पथ्योक्तं चिकित्साहि क्रियते आत्मघातकाले तु दोष एव उक्तं चापूर्वे दे प्रायश्चित्तं चिकित्सा च ज्ञेया तिषं धर्मनिर्णयं विनाशा
५० स्विलपौत्र पातनाऊर्ध्वल घाति नं सम्य चाप चक्रा तिलो पोन वेति स्मृसंहिताः एतस्मा कस्मकु वेघस्य छेदन त्योहि सिताः कार:
50 इति गो विषये लोहपतनशरः ग्राम घाते शरीरे घातवेश्म भगनिपातने अतिहष्टिदेता नांच प्रायश्चित्तं न विद्यते कूपे घाला
ते च धर्मार्थं गहर हे नपास्ता ग्राम हहितपायो प्रायश्चित्तं न विद्यते एतद्वत्रं धनादि हितरह नाहि विषपंबन्ध
नामपिमोचनार्थं ल्पविषपंच कूपादि कर्तुर्न दोषः स्वामि नत्तउ भेला निमित्त भवत्येवेति मदनः बन्धानां मोचन
कर्तिपुष्पपामलो तु च धने पचो ऽव च प्रायश्चित्त पादः रोधने पितव्येव अन्येतु चंधने पाधहध पंनिपोन जनेपा
इ त्वपंनि पातने प॰ लोक श्रीपिग वां पो कैवं धने तु मवे न्मत्त एकामतः अकामकृतपापस्य प्राजापत्यं विनिर्दिष्टो
तत्प्रायश्चित्ते तत्र श्रीलोंकु पीमालला भोजनं अनुसहितां गो च इत्यादि प्रायश्चित्तेशागोपना पुनउष्प इत्थवंध ए म॰
ने इति प्रथमे वंपत्नुप्रासः जलौघपल्वले मग्ना मे घुधतापिवा प्रवेवापतिता कस्मा छापदेनापि भक्षिता प्राजा ५०

पयं चरेत् कृच्छ्रं गोस्वामि त्युक्तमुत्तमं मितं तदुपेक्षाविषयं अत एवोक्तं शोवातहतायाश्चापां उद्बंधनमताऽपि वा सम्यग्नागा
र उपेक्षापां प्राजापत्यं विनिर्दिशेदिति २१ स्वामिनः पालकस्य च सत्कापोतड च्चाप तोपेक्षापां त्वर्धं ह पेला
हापसंरवेः अतिदाहातिवाहाभ्यां नासिकाछेदने तथा नदीपर्वतसंरोधे मृते पादोनमाचरेत् इति गोः प्रभंगे गो
वधस्यार्धप्रायश्चित्तपादः नेत्रपातने धं लांगूलछेदने पादः अस्थिभंजने द्वौ पादौ कर्णच्छेदने पादस्त्रयं कटिभंगे
पादह्यंतत्र कर्तव्यतामाह व्यासः पंचवर्षं चोपहर्तव्यं पापविशुद्धये तदपि त्रिंशत्दक्षिणं द्याच्च तपापास्य मुच्य
ते पयस्पर्लोस वेगो हीन दे हो भवेतस्य गोघातस्य तस्यार्धं प्रायश्चित्तं विनिर्दिशेदिति कृपस्याप्याहितिनेषु
पानार्थं पोते वृद्धिहेतु नादिशेगमस्मत्सुला प्रत्तोतत्र मृतो गोमांसभक्षके पुत्रविक्रमे चौ गोवध प्रायश्चित्
स्वपमेव जलार्थ कपाहितनितत्र मृतेपि न दोषः तत्र पुरुषेक्षापां प्रायश्चित्तं भवेत्सत्तरवे मेवोक्तं पराशरः निः
शिबंधाविरू प्रसर्पव्याघ्र हतेषु च अग्निविद्युद्विपन्नां प्रायश्चित्तं न विद्यते विरू भ उच्च बंधनमृतौ त्रि

प्रा॰मं॰ ६१ ५१ एत्र गोमूत्रयावकपानं वृषेष्वेवं गोविपत्तिं दृष्ट्वापि क्षापां लाहस्य एव गोरक्षाणां विपत्तौ च यावंतः प्रेक्षका जनाः अ-
निवारयंतो ते सर्वे षां पाकं भवेद्रि निगजवधे पंचानां नील वृषाणां दानं ॥ उके द्विवार्षिको वत्सः खेएजमेषे पुरुषः एक-
वार्षिको वत्सो वा क्वो चेत्त्रिवार्षिको च त्सः अश्ववासः सांतपनं वा महासांतपनं वा नेरे त्रिरात्रमुपवासः प्राजाप-
त्यमिति मतां तरं तत्र हत्वा ताहा तले नव वत्सा मार्जार गोधा कुक्कुट मंडूक मत्स्य केषु प्राजापत्यं सर्पाजगरं डुंडुभे मुक-
शाएके न विप्रान् भोजयित्वा लोहदंडं दक्षिणां दद्यात् सा जापतं वा क्रव्यादेषु प्राजापत्यं क्रव्यादा अपक्रमा ॥
सभक्षकाः सिंहव्याघ्रादयः बिलेशये जले शायस पंव धेसपए त्रं ब्रह्मकृच्छ्रं तमुनि त्रिरात्रमुपवासः मपूरचक्रवाक-
हंस चाष कालोलूकादिपक्षि नकुल शार्ङ्ग हेकम्ब गालमासे षु प्राजापत्यं गोदानं धेनुदानं वा अत्यंताभ्यासे पक्षमा-
सिकं पराकं शास्त्रकारं उवच कोएलंपि गला कुल्या एव वा भोज्या जातिकं हत्वा शिवं पूज्याचि व्युपातिया ज्ञव त्साः विं- एम
वित्सा स्त्रिवधे दृषं प्राणायामत्त्वन स्पिके विं वि दृष्व मुष्टिधान्यं भक्षो न विषपे लाहव्यासर्वो थ्व प्राणिनः स्थूला ६१

न्हत्यादिनमुपोषणमिति ज्ञानतः सकृद्वधे त्र्यहं क्षीरपानं पादकृच्छ्रं वा अभ्यासे प्राजापत्यं अज्ञानप्रायश्चित्ते अ
स्थिमतां वहनां चैत्र्यहं तप्तपाच कृपानं सहस्रवधे पाल्मालिकं प्रकृच्छ्रवधव्रतं द्दश येन वोवाह मि क्लीटप ते
ग पिपीलिकाभ्रमरदंशमक्षिकाणां तद्वत्प्रायश्चित्तं अनास्थिमतां शुद्राणां मत्कुणादंशादीनां शकटपूर्णवधे प्र
तद्वत्फलपुष्पधान्यांतरसंजातप्राणिवधे दिनमेकं घृताहारः कृकलासादिसहस्रवधे जलौकादिशकटवधे शिशुमार
कुक्कुटकोकिलकपोतकपिंजलटिट्टिभखंजरीटादिपक्षिणां पुष्पमारवधे द्विवधे उपहानं उदकगुंजामारद्दानं स्वर्णगुंजा वा
जलचरप्राणिवधे गोदानं अकृत्याद्यसगोषु चत्वारो वराहेघृतकुंभं तितिलोत्तिलद्रोणः मत्तप्रायेषु मत्स्यागजादिवधेषु
सेकं त्रिरात्रं हारिणादिषु च तपोंकालभोजनम् त्रिरात्रं प्राजापत्यादिपरवासः काकादिषु नक्तं शुकादिषु एकमक्तं तित्तिरादि
षु जले प्राणायामः अवज्ञानतः सर्वत्र गपक्षिषु त्रिरात्रं स्यात् धाहीनां वधे कूष्माण्डहोमो वा वरुणमिलितैर्विमैहिंसा
यां न दोषः उक्तं च सिंहादयस्तथा सर्पा तव्याविषकंटकाः के ते ते निपेनदोषेण घ्नतोऽपि सकलगरित्ति अपस्यापरहिंसा

प्रा॰मे॰ यो मा पाद्विताति स्याच्याः वृक्ष गुल्म गुच्छ क्षुप लता प्रतान वीरुदोषधी वनस्पत्यादयः वृक्षा अश्वत्थाद्याः गुल्मा माल
४२ त्याद्याः गुच्छाः कुरंटकाद्याः क्षुपाः करवीराद्याः लता द्राक्षाद्याः प्रतानत्वः सार्याद्याः विरुधो गडूच्याद्याः ओषध्यो व्रीह्याद्याः
४२ वनस्पतय आम्रजम्ब्वाद्याः एतेषां तृणहीनां च छेदने छित्र्यनाहार्य तल्लुपत्न्येहं प्राप्य निमित्त वर्जनीति मंत्रेणाहोमान्ते सा
हृतः शतहस्या पुत्रतल क्षादि संवल्ले पाजम रु त्वा निल पात्रं ब्राह्मणाय दद्यादित्याद्यं चांद्रायणं स्मिति हेमाद्रौ महाकुलप्रदनारि
ले केरपुनसामान्यादि वृक्षछेदने भवति संचत्सायुतं वनच्छेदने दाहयावं न चारं वा महापातक मन्वात् इधनार्थ उमच्छेदे प्रा
जापत्यं कृच्छ्रं धर्मसिंधनार्थ वापरिग्रह वृक्षछेदने पराकः गवा पुत्र तृणच्छेदे हेमाद्रौ पैपज्ञान्येव वृक्षादिछेद
ने नववृक्षादिछेदने पिन दोषः क्वचिल्लफ्यादिउपकारादि दद्या ग्र्यवि वृक्षादिछेदने दोषः अप्य केषु विल्लतिपदोक्तानि प्राय राम
श्चित्तानि तानुच्यं ते तत्राश्वत्थविच्चा मलकाशोक तिंतिणी जंबकपि त्थाम्रादि छेदे चांद्रायणं वेवंक तमधुकपोप्राजा ४२
पत्यं वीरमातलं गयोगिनापा वः पुष्यान्नच्छेदेत्र संगापत्री जपः दहसन्नमन्त्रात कपोः कापं को विहान निंव श्लेष्मांत

कोशमाहिषुहारचुकमपूरपाहयेभूतरकृच्छः नीचवर्त्मासंप्राजापत्यंउच्छानांधिगुणं अनुच्छानांत्रिगुणमितिचोध्यं

इति श्रीमच्चितपावनकेलकोपाभिधमहादेवात्मजवामनसूनुविरचितप्रायश्चित्तमंजर्यां हिंसाप्रायश्चित्तानि अ

थ प्रकीर्णकप्रायश्चित्तानि तत्र नापदि त्रिरुपार्जितधनोत्सर्गपूर्वकं प्रायश्चित्तं चरेत् आपदि प्रायश्चित्तमात्रं

तिलतैलदधिमधुलवणलाक्षामधमांससिद्धान्नामक्ष्यहस्त्यश्वखरशृंगपात्रं क्षौमहंसाजिनतोमोदकनीलीविक्र

याच्चालतःचरं पतनीतिमनुवचनात्संवत्सरं तप्तकृच्छ्रं प्रायश्चित्तं हरितकृषिक्रये चाद्रं अभ्यासे चांद्रायणत्रयमिति प्राय

श्चित्तं दुःशोधे गुडपुष्पमूलफलपक्वान्नसौधे तच्च मेव स्नेहु चांद्र ...तक इति मतांतरम् इक्षुरसशर्करात्नेहपक्वमद्

मेषु पराकः कस्तूरीपारदगंधेषु प्राजापत्यं कर्पूरे अर्धकृच्छ्रं कदलीनालीकेरनारंगबीजपूरकजंबीरादिफलेषु कृच्छ्रपादः च

पादकृच्छ्रः शीतवस्त्रप्रतिग्रहे उक्तं घृतपक्वतोषवासो गंधद्रव्याग्निं लौकिकाग्निं वा प्रतिष्ठाप्य तद्विसर्जनोत्रिमंत्रेणासमिद्

ष्मचारः मिरष्टोत्तरशतं कृत्वा सायं पश्चात्कादेवसमीपं स्वपेत् एवं मंडलत्रयं कष्टकमभृणाकोचननुलावेणावमांडकज्ज

प्रा० ८३

43

गंधमात्रं चैव न ज्ञात्वा वादि भांड नाना वस्तु विक्रये प्रायश्चित्तं कपावकं च संवत्सरं ह्रदोदि गुणं स्नानादि नित्य कर्मैकार्पणं
तडागादि एमश्चोत स्मार्त काशी या त्रोणोभरा व्रतादि धर्म विक्रये एकेकस्मिन्न श्याता पेल ति पुनः संस्कारः एवं कंन्याह
पत्रं श्रुति स्मृति पुराण धर्मशास्त्र ज्योतिषवैद्यक काव्य नाटकादि पुस्तक विक्रये चान्द्रायणं वरक श्व अभ्या
सेद्विगुणं आत्मनः सुतस्य भार्याया भ्रातुर्भगिन्याः पित्रोर्वा यवन क्षेत्र धान्य पश्वादि मारि ग्रहणार्थ नाम विक्रये पिता जीवन्तक
ऐति समहापान कितुल्यः तस्य पश्चात्तापे पुनः संस्कारः एवं कंकायफल भूशतं हरिद्राश्रृंगवेरमूलक मुस्तादि मलेपुस्तु
णादि कंदेषु कं तुत्र पचपर्व तं पयः कः वर्षे चान्द्र कमुकक कर्कटी मातुलिंग हारिम नालिकेर खर्जूर कपित्थ तिंतिणी जंबु
फलाम्र पनसजंबीर च हरीफ लोर्वा रि कादिफले पुस्तक हस्त पुणक कः अधिके प्राजापत्य ताधिकं हरस्वाजि मनव्या घ्र चर्मो
दि पुस्तक हरिण ताः ततः प्राजापत्यं च गव्यं च पृथि वीपाचकं अभ्या सेद्विगुणं आत्मभ्यासे च पोडशे पतित द्रुतेहस्ती विक्र प्रा:
ये वा ला पां चान्द्र कौ मापों चान्द्रपषं पुष्व लापडकं गज दंता हे ला प्र नवा हे च तप्त कृ० य० हरु गोके शादि पुमासेत हं ८३

मात्रये चांद्रवत्सरे महाचांद्र स्तिप्रा त्रेमासद्वये षड्वर्षे विधियुतं तद्धर्मं पाति त्वं सिद्धि शालवो द्विषु पावकं गव्यं पयो दधि
घृतं नवनीतं तक्रं गोमूत्रं गोमयेषु मासपर्यंते तत्संपूर्णं कृत्वा विमासपर्यंत चांद्र स्तिप्रा त्रे माघये षड्वर्षे विधियुतं तद्
धर्मं पाति त्वं सिद्धि शालवो द्विषु पावकं गव्येषु पयो दधि घृतं नवनीतं तक्रं गोमूत्रं गोमयेषु मासपर्यंते तत्संपूर्णं कृत्वा विमा
सपर्यंतं चांद्रं त्रीयेत घृपंचा मासेषु उक्त ततः परं पाति स्वमिति हे माद्रिः शालग्राम प्रतिमा शिवलिंगादि स्वकृद्धि क्रमे
चांद्र स्त्री नाम पूर्णे होम महाचांद्र अभ्यासेषु नःसंस्कारे वर्के षड्वर्षे अत्र अभ्यासे पाति त्वं अमन्त्रजले विक्रमे प्येवं गाथा
एला विक्रमेत स्तु षट्कृ हृत्वा स्वविक्रमे हे माघे मासं हीक्षा मुप क्रम्य प्रातः स्नात्वा प्यान विधि स्व पौष्य पंच मास्य पाव
त्स्तं गते चौता वज्जपम कुर्वीत पहा मंहापते वृद्धिः संध्यादिकं समाप्ये वस्वपे ड्लिले केवले स्वपेत पर्येषुः प्रात हत्वा पावप
पावकं वं समाचरेत् मासांते शिवमाप्नोति शिवद्रोही स चान्य ये ति एतत समहद्द्र ग्रा ह्राचि क्रमे अउत ऊ धर्म मालं ति कृत्वा
पाक्षितं एवमेव प्याद्रविक्रमेषु त्रजी वेष्प्रा जापत्सं अतिसमं घपुष्पेषु एकवारे पारकः अभ्यासे चांद्र संवत्सं

प्रा॰ मां॰
४४
५५

रहृध्यं पातिलं तुलसीबिल्वदूर्वादि विक्रये महत्पातकः संवत्सरं दृध्यं पातिलं गुडगोरोप्ये च विक्रये अल्पे प्राजा
पत्यं तप्तकृच्छ्रं चान्द्रायणादि प्रायश्चित्तं दशनिष्कमात्रं पञ्चशतनिष्कपर्यन्तं प्रायश्चित्तं ताऊ त्वे· संवत्सरं दृध्यं चान्द्रं
वत्सरे धेनुं जलेपवत्र लेशादि शाद्वले पुष्पमालापर्यन्तं प्राजापत्यं संवत्सरे तप्तपर्यन्तं दृध्यं पतितवत् गृहे चान्द्रं लूखु
लमुसलदृषदुपलादि मार्जनीशूर्णादिगृहोपकरणेषु प्राजापत्यं हं वत्सरे चान्द्रं कस्तूरीकुंकुमगंधकर्पूर नागकेस
रगोरोचनादिषु संवत्सरे पराक तद्दूर्ध्वं तप्तकृच्छ्रं कार्पासकंबलकौशेयपट्टवस्त्रादिषु अल्पद्रव्यकेषु पराकः वहुद्रव्यके
चान्द्रं मनुष्यविक्रये षडब्दं बालस्य विक्रये त्र्यब्दं स्त्रीविक्रये माघ प्रायश्चित्तं पुत्रे आपदि महासान्तपनं अनापदि पतितव
तं आपदि भार्याविक्रये षडब्दं अनापदि महापातकवत् भगिन्यादीनां अभिचारादिदुष्टानां विषयेषु षडब्दं तिलादेश्च न
पातकादि वहारव्यवधः भ्रात्रादीनां अभिचारादिदुष्टानामपि विक्रये पातिलं· कन्याविक्रये चान्द्रायणत्रयं तेहि एपाम एम
हा चान्द्रायणं गोमयं महासान्तपनं त्र्यब्दं जलस्ताप्याकादिषु हारव्यवधः गजे वाले चान्द्रं पौगंडे चान्द्र षट्पञ्चतप्त लोहस्ताहरह ४४

कृच्छ्राणि अनडुद्विक्रये बाल्ये पौगंडयोः प्राजापत्यं तरुणे चांद्रं ह्रस्वधेनू द्वासं भवेत्स्वपालिते तु बाल्ये त्वपि चां
द्रं तरुणे तद्द्वयं महिष्ये प्राजापत्यं स्वगृहपालितायां चान्द्रम् महिषस्याप्येवं अतवत्सयोः प्राजापत्यं स्त्रीत्राजात्योर्मदं
र्धमेषादावप्येवं गर्दभे वाले प्राजापत्यं कौमारे तप्तेन तरुणे पउद्वं उष्ट्रे वालेयराकः पौगंडे तद्द्वयं तरुणे चांद्रमद्द्वा
हरिणी विक्रविक्रये यं वरात्रविरजाहोमः पंचरात्रं प्रत्यहं पंचसहस्रतिलहोमः उपवासश्च कृच्छ्र मृग विक्रये दशरात्रं फलाहारी
कूष्माण्डगुणहोमैः प्रत्यहं सहस्रं जुहुयात् तत्तमेवाग्निं दशरात्रं धारयेत् स्थंडिलशायी च वरुवायो प्राजापत्यं अश्वेनुवाल्येयराकः कौमारे त
प्ते तरुणे याचके सिंहव्याघ्रमह्लकेशरभादिदुष्टमृगेषु पराकः अरण्यकपुकशारिकादिपक्षेषु द्वादशरात्रमुपवासः कुक्कुटमर्कक
मार्जारनकुलसर्पवानराश्वादिषु प्राजापत्यं गोविक्रये सकृत्यदि वा लापां चांद्रं तद्धिकवयस्कायां महाचांद्रं युवत्यां महाचांद्राय
णात्रये अनापदि अभ्यासे वायातित्वं आत्मविक्रये हिरण्यगर्भमहादानेआत्मविक्रयी नामकरणे कृत्वा घृतभोजनं गंधपु
पुष्पतांबूलादिभोगुकरणं अथ धान्यविक्रयेतत्र दर्शपूर्णमासास्त्ययणपशु पुत्रादिकादिनिस्यक मिरोगद्रव्यामावनीलो

४५

प्रा॰ मै॰

४५

४५

यप्रसंगे धान्यविक्रयेनदोषः द्रव्यसंचयार्थं भोगार्थं वा विक्रये स्वकृषिजाते पुगोधूमेषु प्राजापत्यं मासे लादिभोगकारणे अन्यधान्य
विक्रये तत्र दर्शएषांमासाग्रहयमपुत्राद्धिकादिनित्यकर्मा रोगाद्रव्याभावतो लोयप्रसंगे धान्यविक्रयेन दोषः द्रव्यसंचयार्थं भो
गार्थं वा विक्रये स्वकृषिजाते पुगोधूमेषु प्राजापत्यं मासेवृत्तं तिलेषु चान्द्रं तण्डुलेषु प्राजापत्यं मुद्गेषु तप्तं व्रीहिचणकमसूरमा
ककोद्रवप्रियंगुकुलित्थयावनालादिषु चान्द्रं क्रयक्रीतयविक्रये वार्धुषिकत्वे उक्तं च समर्घं यत्पण्यमादाय महार्घं यः प्रयच्छति स वै वा
र्धुषिकानामयश्चबहृध्याप्रयोजयेत् तस्य चान्द्रायणं प्रायश्चित्तं अभ्यासे प्रायश्चित्ताभ्यासः गुडे शतपर्यन्तं प्राजापत्यं शतपला
त्तादूर्ध्वं सहस्रपर्यन्तं चान्द्रं तदूर्ध्वं महापापवत् अनुष्ठ्यर्थं चान्द्रायणद्वयमिति केचित् लवणे प्रस्थमात्रे पिचाण्डलं लंतन्त्रपक्ष
पर्यन्तं विक्रये तप्तकृच्छ्रं मासपर्यन्तं तप्तकृच्छ्रचतुष्टयं क्रतौ चान्द्रं ऋतुद्वये चान्द्रद्वयं संवत्सरे यातित्यं तस्य पश्चान्नाये पुनरूपन
यनं यतिमप्रायश्चित्ते च कार्या से लवणवन्नीलविक्रये यातित्यं पश्चात्ताये पुनः संस्कारः एवं कंयनितवृन्तकलेनांजनयलां
डुलभुनविक्रये पितव्यैवगंजनेवीर्यजनकपर्णचूर्णविशेषतः कलंजं सुरालेपाद्युन्मादजनकावटकेविशेषा इति हेमा

द्रिणाव्याख्यातेपिप्पलीजातिपत्रलवंगैलाजदासर्षयादिसूक्ष्मद्रव्यविक्रयेमासेनसंशुद्धिमासेपराकः ऋतुत्रयेकायेवत्सरे
चांद्रअभ्यासेचांद्रद्वयंहिंगुस्वर्णवेधयोःपलद्वयेपराकः पलचतुष्टयेप्राजापत्यंपलद्वशकेचांद्रं आधिक्येप्रायश्चित्ताधिक्यं
अभ्यासेप्रायश्चित्ताभ्यासः अत्यंताभ्यासेपातित्यंस्वर्णचंधनेनामसुवर्णादियाकेस्पर्शमात्रेसर्वजलप्रायंभवतितत्स्व
र्णचंधनेपारदगंधकसिंधूरहरितालाभ्रकादिविक्रयेचूर्णचंद्रोदयवसंतानंदभैरवमृगांकराजादिरसानांस्वर्णभस्मका
दिभस्मानांलाक्षकादितैलानांपिप्पल्यादिघृतानांपाकावलेहगुटिकादिचूर्णौषधानांविक्रयेसद्यःपातित्यंतत्प्रा
यश्चित्तंहेमाद्रौअसंभाव्योद्यपांकेयः सर्वकर्मबहिष्कृतः पश्चात्तापसमायुक्तोविप्रोयदिकृतांतभीः मलंजियवे
कृत्वाप्रातःस्नात्वायथाविधिसूर्योदयादासनमपाद्य पर्विंश्यकुशासनेन्यासध्यानेततः कृत्वाजपेन्मंत्रंचत्र्यंबकंमध्या
न्हेपूर्ववत्स्नात्वामध्यान्हिकमथाचरेत् पुनरारभ्यतस्थानेजपकर्मसमारभेत् सायंकालेफलाहारस्त्र्यब्दंमौनि
रिंद्रियः ततःप्रातःसमुत्थायपूर्ववज्जपमाचरेत् लक्षत्रयंयथाभ्यासंमंडलेराजवह्निराज्ञवत्क्रमः ततःशुद्धिमावाप्नो
निरसविक्रयजादिहनान्यथाशुद्धिरुदितापूर्वजैवरुचितमैरिति आरामतडागोदयानपुष्करिणीदेवालयपालम

पयदसेत्वा पुराणविक्रये त्रिषवणस्नायी अधःशायी चतुर्थकालाहारो गायत्री दशसहस्रं प्रत्यहं जपन्नं द्वनध्येत्त निगडे माञ्जा
पत्यं सभाप्रपादिषु जनत्कृच्छ्रं एकाहे विघाविक्रये वेदे चांद्रायणं गायामेषु पराकः स्मृतिषु प्राजापत्यं इतिहासपुराणेषु सां
तपनं रहस्यादिषु प्राजापत्यं नीतिशास्त्र सर्वप्राकृत विघासु प्रादकृच्छ्रं विघाविक्रयो भवति गृहे राषठनेन तत्पुराणविक्र
यो वा अभ्यासे पातित्ये कालिकापुराणो विक्रसर्वं बलानां कुर्वन्नम भद्रो न दोषभाक् मधु चर्म सरोलाक्षेक्षां त्यत्का मांसं
च यं च मंशं खः क्षारपित्वा तु लां चक्रां विषमां धारयेद् वैद्य दशाहिक मितितिक्ष त्रिस्नायादिम ध्वादिपे चक च्यनिरिक्त
विषये न दोषः अनापदि तु विप्रो का धमा यश्चित्तु मितीं दश्रा संगाद तेष्वा कृतं तु सर्वप्रायश्चित्ता नादेशे प्राजाय
त्यचांद्रायस्मादि दोषतारतम्येन योज्यामिति दिक्॥ ॥इति श्रीमच्चितपावनकेलकरोपाभिध महादेवात्मज बा
पूभट्ट विरचितो यां प्रायश्चित्तनं जयां क्रयविक्रयप्रकरणप्रायश्चित्तानि॥ ॥अथ मिश्रप्रकरणं तत्र सुरापानं
महापातकं तत्र मरणांतिकं वाद्वशाब्दादि प्रायश्चित्तं स्वं पांत तो चरेत् औषधार्थं तत्पानेन तप्तकृच्छ्रं पराको चांद्राय

पुनः संस्कारश्च अज्ञानात्सकृत्पाने छर्दने समुद्रगानदीस्नाने चान्द्रायणं शतसा ब्राह्मणभोजने अन उत्सहितं गोप्रदाने पुनः
संस्कारश्च अथ संसर्गप्रायश्चित्तं तत्र संसर्गभेदं बृहस्पतिः एकशय्यासने पंक्ति भांड पक्वान्नमिश्रणं याजनाध्याप
(रा) पुनः संस्कारश्च अज्ञानात्सकृत्पाने छर्दने समुद्रगानदी स्नाने चान्द्रायणं शतसा ब्राह्मणभोजने अन उत्सहितं गोप्रदाने पुनः)
ने योनितथा च सहभोजने नवधा संकरः प्रोक्तो न कर्तव्योधमैः सहेति यानि पातकिने कन्यादाने तत्कन्यापरिणयने चे
ति अन्ये च तत्स्मृतिग्रहायनेकविधाः संसर्गा आकारतोऽवगन्तव्याः विस्तरभयान्नेच्यते पतितेन सहैकशय्यासनादिभिः
संवत्सरेण पतति भोजनाध्यापनयोनिवंधैः सद्य एव अत्र संसर्गिणः प्रायश्चित्तं पातकि च तत्संसर्गि संसर्गे तु प्रा
यश्चित्तमत्यंतयोजनीयं अत्यन्तापदि पंचमहापातकादिपाजने अंगाध्यायने व्यवहितविवाहसंबंधे वा संवत्सरेण याति
संसर्गमासिक संसर्गप्रायश्चित्तार्धं अभुक्तिभुक्तोत्पन्नस्य पुत्रस्य ततीयांशः प्रायश्चित्तं कन्यायास्तु तत्ततीयांशः ज्ञा
नकप्रायश्चित्तं मौलिकनवमांश इत्यर्थः अल्पदोषयुक्तस्याल्पसंसर्गेल्पप्रायश्चित्तं अल्पदोषयुक्तस्य बहुकालसं

प्रा॰ मं॰ ४० ४७

सर्गे तदुक्तं प्रायश्चित्तं यत्तु कलौ कर्तैव लिप्यत इति व्यासवचनं तस्यायमर्थः संसर्गदोषः कलौ पातित्योत्पादको न किंतु पाप्यमात्रोत्पा
दक इति अयं चापरो विशेषः पत्कृतयुगे संभाषणमात्रादेव पातित्यं त्रेतायां स्पर्शमात्रा द्वापरे तदन्नप्रतिग्रहात् कलौ तु कर्म्मणे
न समुदितेनैव कर्मणेति तत्र च किंचित्कालेप्रहण्यात्तकिं संसर्गरोगेन द्वादशाब्दादि एकदेशसंसर्गेपि पूर्वोक्तचंडालस्पर्शादि
प्रायश्चित्तं वयोन्यं वा संसर्गप्रायश्चित्तमुक्तमपूर्वितघ्यायं चाह त्रिरात्रं दशाहे प्राजापत्यं द्वादशाहे सांतपनं मासार्द्धे दश
रात्रे मासद्वये पराकः मासत्रये चांद्रायणं षण्मासे चांद्रायणद्वयं संवत्सरे षाण्मासिकं अब्दं किंचिन्यूने अब्दं चां
द्रायणं च पूर्णसंवत्सरे द्वादशाब्दमिति केचिदाहुः अयमर्थः चांडालादिसंसर्गे हे मासाद्वौ गृहस्पोदेहुभुध्यर्थं प्राजापत्यं
वरेद्विजः वर्षादूर्ध्वं ततो ज्ञात्वा पृथक् चांद्रायणं स्मृतं कुर्यात् सुक्षालनं कृत्वा मन्मयानि विसर्जयेत् गृहे वा नीहृद्रव्याणि
अत्यानि च विसर्जयेत्तया त्रांतरे मुनिनयेदधिकानि यथाविधिरिति इदं संवत्सरपर्यंतसंसर्गे तदूर्ध्वं गृहहादिकं वग व्ये
न भूरुः स्पृष्टमन्यस्थायदि संगताः कृचित्संवेधात्संसर्गे विनापि दोषः श्रूयते पत्नी यायोति भुंक्ते शिष्यः पापं गुरुस्तथा

राज्ञा राष्ट्रकृतं पापं राजा पापं पुरोहितः आचार्य ऋत्विजो पापं स्त्रामरणे मासमसंभवमित्यादि न तु कलौ कर्तव्य लिख्यत इति
वचनात् एकपंक्त्यादीनां पापं उच्यते इदं च न च न युगांतरविषये कलौ तु पत्नीपापं ज्ञात्वा तस्याः संभोगादिसंसर्गे कृते भर्तु
पापं· शिष्यपापं ज्ञात्वा तदध्यापने गुरोः पापं· राष्ट्रकृतपापं ज्ञात्वा द्रव्यलोभादिना यथोक्तदंडाकरणे राज्ञः पापं राजा
पापं ज्ञात्वा यथोक्तोपदेशाकरणे पुरोहितस्य पापं· ऋत्विजां पापं ज्ञात्वा तैः सह कर्मकरणे आचार्यस्य पापं ग्नाम
रो स्तएन्नवदित्यविरोधः क्वचित्संसर्गाभावः यथाह शातातपः अशुचिसंस्पर्शो यस्तु एक एव स दुष्यति तत्स्पृष्ट्वान्यो
न दुष्येत सर्वद्रव्येष्वयं विधिरिति अशुचित्वश्रुनयलान्द्वादिद्रव्येत पाच स एवाह संहनानो तु पात्रारणाय घेकमुप
हन्यते तस्य तच्छोधने मोधनं न तु तत्स्पृष्टिनामपीति दिक् अथाग्नित्यागे तत्र श्रौताग्नित्यागे मासत्रये चांद्र अ
स्मासे प्रायश्चित्ताभ्यासः आयतौ संवत्सरे चांद्रं· वर्षद्वये चांद्रायणं सोमपानं च· वर्षत्रये त्वरणे प्रायश्चित्तं कृ
त्वा पुनराधानं तदभावे पातित्यं स्मार्ताग्नित्यागे अब्दपर्यंतं प्रतिमासमुपवासः अब्दे चांद्रायणं आयतौ अब्दे

प्रा.मं. प्राजापत्यं द्वितीये कृच्छ्रं तृतीये चांद्रं सत्यधिकारे प्राधान्याकरणोर्द्ध्वं पर्यंतं प्रतिमासं त्रिरात्रं ततः प्रत्यब्दं चांद्रायणं अ
४८ नाय द्वित्रैमासिके अनाश्रमे संवत्सरे प्राजापत्यं द्वितीये कृच्छ्रं तृतीये कृच्छ्रातिकृच्छ्रं तदूर्ध्वं चांद्रायणं प्रायश्चित्तं कृत्वा
48 श्रममुपेयात् इदमपि सत्यधिकारे विधुरस्य प्रतिमासं प्राजापत्यमिति केचित् ब्राह्मणस्यापत्काले क्षत्रियवृत्त्या
त्वा जीवने संवत्सरे चांद्रं वैश्यवृत्तौ द्विमासे चांद्रं शूद्रवृत्तौ मासद्वये पुनरुपनयनपूर्वकं चांद्रं अभ्यासे प्रायश्चित्ता
भ्यासः सर्वत्र अनापदि भोगार्थं संचयनार्थं वा कृषिकरणे संवत्सरे चांद्रं द्वितीये द्विगुणं तृतीये त्रिगुणं अना
दि त्वाहरणाः प्रतिग्रहे तु षष्ठांशं वारिणं पाद्यं तृतीयकं वृषे विंशतिमं भागं त्यक्त्वा तो नास्ति पातकमिति त्यागा
भावे यथोक्तप्रायश्चित्तं तेनाघतस्य कस्यचित् रजकचित्रकतैकुलालादिकर्मकरणे अकामतश्चांद्रं प्रत्याभ्यासे पाति
त्ये स्त्रीधनोपजीवने चांद्रं अधीनवेदशास्त्रा द्विवर्गेणाभिमानेन रोश्वर्यमदाद्वा विस्मृतो मामन्त्रपाराकः मास
त्रये तप्तकृच्छ्रं क्रतुत्रयचांद्रं अब्दं वषट् द्वेपेयि वार्षिकं तदूर्ध्वं महापापवत् तत्र प्रायश्चित्तं कृत्वा गुरवे दक्षिणां दद्

त्वा पुनर्यथाकममभ्यसेत् विस्मृत्य वेदम्भ्रुणः त्रिषवणस्नाया त्यादि सामान्ये चेद्विस्मावने त्रिरात्रमुपवासः अभ्या
सेकृच्छ्रं अ। त्याभ्यासे कृच्छ्रत्रयं कामतोत्यंताभ्यासे संवत्सरं यवौजनभोजनं वेदविप्लावने नाम अशुचिनाध्ययने चांडा
लादिश्रोत्रावकाशेध्ययने अनध्याये ऽध्ययने धर्मरहिताध्ययने पतितादिसकाशाद् ध्ययने प्रतिषिद्धाध्ययन
मित्यादि मयूखे नुवेद्स्यापावानमागश्चंडालादिभिः श्रुतस्नावंते भागं सहहस्त्वे कलाजयेदित्युक्ते अज्ञानान्नै
मित्तिकाध्यायेष्वध्ययने प्रायश्चित्तार्धं अध्यापनकाले गुरुशिष्ययोर्मध्ये सहाध्यायिनोर्मध्ये वा काककुक्कुटमू
षकमंडूकादिकेंतरागमने ध्यापनविरामः न कं प्रायश्चित्तं एवमुत्तरत्रापि अंतरागमने तदानीमेवाध्यापनविरामं
कृत्वा प्रायश्चित्तमाचरेत् स्त्रीजन्तुगवाश्वमहिषगर्दभादि पश्वंतरागमने नुपवासः मार्जारसर्पनकुलपंच
मत्स्यात्र्हस्त्रिरात्रमुपवासः त्रिषवणस्नानं च जानुभ्यां मांतरागमने चाश्वाशूकरशृगालवानररजकादिना
मंतरागमने कापेयगर्दभोष्ट्रादि चांडालरजस्वलाद्यंतरागमने कापत्र्यं मेगोगावजादिव्रत्योहं नास्तिकादिना

ह

मा.प्र.

प्रा.मं. मंतरणगमनेन्त्रैमासिकं वेदोत्सादिवृत्तो ज्ञः शशमेषश्वयाकादिषु यरामासिकं व्याघ्रमहायातिको कृतघ्राघं ॥.

४९ तरणगमनेवं अज्ञानात्तमायश्चित्तार्द्धं केचिदेतदंतरणगमनोतरमध्ययनेप्रायश्चित्तं तदानीमेवाध्ययनविरमे ॥

५१ प्रायश्चित्तं नास्तीत्याहुः चेदृशास्त्रादि निंदनेप्राजापत्यं अथ स्वदार परित्यागे तत्र स घस्त्व मियवादिनी मि ॥

स्ति गौतमवाक्ये तस्यार्थं माह हेमाद्रिः अप्रियवादो नामक लिपुगेसा साध्यामि चाररावां मियवादं न तु दुः भाषणा

दि अतः साभाव्यभिचारे त्यागइति अत एवाह गौतमः व्यभिचारादृतेपत्नीं यो विप्रः संपरित्यजेत् स गणहत्याम

वाप्नोति ऋतुकालमतिक्रमात् तत्र प्रायश्चित्तमाह स एव खराजिनं वहिर्लोम परिधाय मेततः शरावपात्रमाद

य भिक्षार्थं सा मम्मा विशेत् दारव्यतिक्रमणो मे भिक्षां देहीति याचयेत् स सागारण्यटित्वा यभोजयेत्सा यमा

दा तत्र एवा समेवे कृत्वा च शुद्धिमाप्नोति यो विको मितिनि घ्रारगात वा स्त्रीरणा भर्तत्यागेप्येवमेव मायश्चि

त्तं तत्र खरचर्मविनाभिक्षार्थं पर्यटनमिति विशेषः चांद्रायणादि शातपत्नु सारेण शस्त्रांतरे स्त्रियं क्रोध

दारिगुमात्सार्पादि मिर्भत्रोतिक्रमेअतिकृच्छ्रे पितृमातृसुतत्यागेष्वेवं सर्वथात्यागो यातित्येतत्त्रयतितव त्प्रायश्चि
त्तेकार स्महनि वासिनोमासेप्राजापत्यं संवत्सरेचांद्रप्राताप्रत्यं वअभिशस्तस्य प्रायश्चितं मृतके हे मात्रोमिथ्यापवादे
यौवद्धः सोभिशस्तस्तीरितःपायमस्तिसदालोकेवार्तासर्वत्र चेष्टितद्दोषपरिहएर्थं प्राजापत्यद्वयं चरिदितिअ
स्तित्वप्रतियद्धेकं प्रायश्चित्तंमिथ्याभिशंसिनस्तकृच्छ्रेसापुषुविप्रेषुरतेयथ्याभिचारहत्यादिमहापादिरोपेवदेत अ
पिवाताद्दृशानां विप्राणां सभायां गुरागान्प्रछेदस्यात्मिथ्यादोषारोपरूपंवावेवदेत समिथ्यावादीच कुप्रापमवा
सेमासत्रयेपएकःप्रगामासेप्राजापत्यं संवर्षेचांद्रं विदुद्रुनगणशिववि हम्वालयादिरहितःकुप्रामःकुत्सितसे
वायोदिनमात्रेयराकः पक्षेतसेमासेप्राजापत्येवर्षे चांद्रं वि वर्षादूर्ध्वं यातित्यं कुत्सिताश्च देवलेनोक्ताः मूर्ख
श्वपमुनश्चेच मघपोदुर्त्रेन स्त्राव्यासेयीचकितवश्चैव समैतेकुत्सिताः स्मृताः सेचामकारमाहृपोगोतमः
शोचार्थमनिकान्तोपेप्रत्यहं पचनक्रियान्नदूकषमनुसत्येवहस्तपाद विमर्दने उच्छिष्टमार्जने नेपांयात्र चे

प्रा॰ मं॰ त्वादिधारसामित्यादि अविधिना अज्ञात्स्त्रियमुपगते प्राजापत्यं चांद्रवाघातिनश्चाह मनुः अनुमंतारं विशसितारं निहंतारं क्र ॥
५० यविक्रयी संस्कर्ता चोपहर्ता च खादकश्चेति घातकाः अवहारे कलहे प्रायश्चित्तार्द्धिसुवाकूरसाक्षिव कुर्द्विजवादे महा ॥
50 चांद्रे इतरस्त्रिकाप कृच्छ्रं धर्मशास्त्रे वनतवदंते प्राजापत्यं गहस्थानाशपदे सिद्धान्नाभिसाकरणेव ज्ञात्कृच्छ्रं यमः नपंक्त्या
चिघमंद घान्नपाचेतनदापपेतयाचकोदयकोहाता न वैखेचि स्यगामिनः प्राजापत्येन कृच्छ्रेण मुच्यंते कृते कर्मणा स्त
स्तनद्रूति हुंडे पराशरः पादप्रजपनेकृत्वा कृत्वा कृत्वा वाग्निनत्वाप्लवः कुशैः प्रभस्यपादोनृद्विनमेके व्रतं चरेदिति
विप्रादिप्राद्विवधपुरुषभाषापयकरणे चांद्रे देवादिशापयेप्येवं लोभान्मोहात्तगहीतव्रतत्यागे मुंडनपूर्वकमुपवासत्रयं प्रमादाद्धि
घ्रवशाद्वाभंगे उपवासत्रयमेव पुनर्व्रतसहणं च विप्रयोर्विप्राभन्योर्दंपत्योर्गोविप्रयोर्विप्रयिं उयोर्गोवृषयोर्विद्युर्गुरुड्योर्द्धि स्मृर्ते
रुड्योर्हिपशिवयोर्मध्येनाऽऽगत्याः पितृपुत्रयोर्भार्तार्मे चकगणयत्योरित्याधंतरागमने अज्ञानात्सांतपनं ज्ञानतश्च चांद्रा
यणं वेदाध्ययनहोमसान्नार्पणादेहविवाहकालेषु विप्रादीनां मंतरागमने अज्ञानतोपि चांद्रायणं तामहाचांद्रे क्षत्वा

जं मित्वा निशिच्यचा अनंतभावरोध गिता दिसे भावरोवा जलं दक्षिणाश्रवणेवा स्पष्टद्धा सूर्यचंद्राधूम सेवन्हिं चाहृ धूवस्रवि सु
महेश्वानस्मरेन दक्षिणाश्रवणे स्पर्शे जला भावे कर्णाणि व्याघ्र गोवा गु हं न त्वे कुर्यात न कुर्यात नो दासि न्यं कुर्यान्न नैव च नेन नामसंग्रह क्षौ
यात नो येष्टां कुर्यात. न द्युघान्नथिंकारं कुर्यात एतद्दत्वानात्मकल्वरणश्री धृतेन त्वा विज्ञानकोपं कृत्वा नते भुंजीत उपवासो वा स्नान न
त्स्विरात्रमुपवासः अत्यंताभ्यासेषु पर्वं प्रायश्चित्तमिति हेमाद्रिः गुरवश्चोक्ताः अलपातीनां आचार्यस्तु पिता ज्येष्ठभ्राता चैव म
हीपतिः मातुलः श्वशुरश्चैव माता मह पितामहौ वर्णश्रेष्ठः पितृव्यश्च पुंस्येते गुरवो मताः उपनीतान्न दाता चाध्म यत्र ताध न प्रदः
धर्मशास्त्रोपदेष्टा च गीताशास्त्रोपदेशकः वृद्धिकृत उपाध्यायश्चैते पितुरवो मताः अनियतशाः राजान्नदाता यित राचाचार्य
र्विवपुरोहिताः एते सां प्रातिकूल्येन प्रसाद्यैव विशुध्यति अन्नदो भयदश्चैव तथा च त्विक् पुरोहितः एते गुरु समाज्ञेया नैषु प्र
तिमुखश्चरेत् तथा च याज्ञ गुरुं कृत्यापात कार्यमपि शंकमानिग्नहे नु ग्रहे वापि गुरूः सर्वत्र कारणमिति हिंसायं तत्त्व विधाने

या

षसंवत्सरेषराकहृपंत्त दूर्ध्वेयतितवतहिंसायंत्र विधानस्वरूपंयथागाजवंधनेभुवःखननंअश्वपशुमनुष्यादीनांवेधनेश्रमसार्थ
निर्माणे अरण्येयपशुहिंसार्थंजालाघासारणं यद्वा तेमुख्याघ्रादिहिंसनार्थंदाहः गृहे मूषकादुःननार्थं फलकादिभियंत्रनिधा
ने हृक्षेषुशुकशारिकचटकादिहननेमीचारज्जुपाशादिकरणामि त्यादि अथाज्ञानिनः प्रायश्चित्तं अत्रोपयाः अत्रेगुरयं
लघुः ह्रंशात्स्नामि दृमश्रात्स्नांदृतीर्थमि यंनदी अंयंधर्मायमधर्मः इदं सदिद मसत् इत्यादि विवेकमन्यः शीघ्रं विस्मृति
ता नरउन्मत्तद्वबौतिन स्योत्पन्नेविवेकत स्याभ्यासानुसारेण चांद्रयराकमित्यादियोजनीयं बहुकालनिरंतराभ्यासे
या नित्यं आत्मयाजम तानांश्चस्पर्शेवहने दहने चतप्तकृच्छ्रं विंशतिगोदाने च दुर्मरणमृतानांशवस्पर्शादेप्रायश्चित्तं दर
रान्त धनादिलाभानांविधकरणे प्रतिनिमित्तं वार्षिकं संकल्पित दानयागायकरणे विप्रसेमतिं कृत्वा निराहारमहानदी
संगमे न्निषेचणस्नानपर्वकं उपवासं कृत्वान्तदंतेगोदानंदशब्राह्मणभोजनंच वपनसमये प्रमादाच्छिखावपने खल्वा
टक्वादीनावासर्वथार्केशाभावे प्रायश्चित्तत्वेनसशिखवापने वापुनरतपनिपर्यंते गोवाललोमभिः शिरवां कृत्वा

तोदक्षिणकर्णेधृत्वाकर्मकुर्यात् कौ । शिखाब्राह्मणत्वियुता दक्षिणाकर्णे स्थाप्येति दिवोदासः तदस्त्रभावे कायक्लृ
प्तेः यज्ञोपवीत स्वसदा धारणपक्षे अंसाद्धतुरंगुलमात्रे स्वविद्युनर्नि धाय प्राणायाममन्त्र येकुर्यात् कूर्परे माणायामश्वानेम
णिचंधे सहस्त्रप्राणायामावाम हस्ताधाय प्राणायाममन्त्र येकुर्यात् कूर्परे प्राणायामश्वात्तं मणिचंधे सह स्त्रप्राणाया
माः कर्म वामहस्ता धः यत्तेने त्यक्त्वान चे धृत्वा सूर्येदद्भ्यः सहस्रन स्नागायत्री जपः यज्ञोपवीत नाश्यतु उपवीत
पदान संगायत्र्याष्टशतेहुनेत प्राजापत्यं चरेक्वापि यज्ञागोदानमिष्यते अथ मंत्रप्रयोगक्रमः कर्तालोकि किंकं त्रिवृत्सू
त्रे यज्ञोपवीतार्थे धृतानास्तात्वा देशकालौ संकीर्त्य यज्ञोपवीत नाशजन्यदोषपरिहारद्वारा श्री परमेश्वर प्रीत्यर्थं य
ज्ञोपवीत नाशप्रायश्चित्तं करिष्ये एके आचार्यवरणमिच्छन्ति यज्ञोपवीत धारणं विनाधिकाराभावात् स्थंडिलाद्यग्नि
प्रतिष्ठापनांते कृत्वान्वाधाने सवितारमष्टोत्तरशतेघृताक्ततिलैः आज्येन चेत्युक्त्वा हवने सवितृ इदं न मम इत्युद्देशत्याग
पूर्वकं गायत्र्याहुत्वा स्विष्टकृतादि होमशेषं समाप्य वापि चरणं दत्वा नूतनानि यज्ञोपवीतानि मन्त्रेण धृत्वा कर्म

प्रा॰मं॰ ५२ 52

प्राप्ट मान्हिकं कुर्यात् प्राजापत्यं यक्षेतदानीमेव तत्प्रत्याम्नायत्वेन द्रष्टव्यं ॥ त्वागोदानेवा कृत्वा यज्ञोपवीत्तं धारयेद्दिजिखरेण चा
उष्ट्रेणावा पुंके यानमारुह्याध्वगंता सचैलस्नानं एवं के प्राणायामेन शुध्येत् मत्यात्रिरात्रमुपवासः साक्षात् खरोष्ट्रारोहणे द्विगुणं
आद्विताग्निविषये त्वाह पैठीनसिः गजोष्ट्रवृषभं नारी समारुह्याथवाश्रुमान् योजनेकृच्छ्रमग्ने श्चायि विना पतीति भार्यया
सहैक यानेन गमने प्राजापत्यं क चिद्दृष्यवादः तदाह मनुः अरण्ये चैव यात्रायां पथि चौरा कुले सति असहायो भवेद्विप्रस्तदा कार्यो
द्विजन्मनिः एकत्व यानमारोहेदेकपात्रे च भोजनं भार्या सह यदा भुक्त्वा विप्रस्तस्य न दोषभागीति विप्रस्य कंठे चे धनेत्त रोना
पिचा तस्य ताडने तेशीघ्रं नत्वा विगत कोपं कृत्वा उपवासं कुर्यात् अज्ञानात्पादेन स्पर्शे तु नमस्कारं प्रसादनं च स्नानं
तं उपवासः मत्या विप्रेहं तुं दंडो घमेकृच्छ्रः अमत्यार्धकृच्छ्रः यानेनेति कृच्छ्रः अमत्या कृच्छ्रः अमत्या रुधिरस्त्रावे कृच्छ्रः
मत्या कृत्वा तिकृच्छ्रः अत्यंतरक्तोत्पादने त्वभिदं गा कर्तने वा पराकः अंगच्छेदे दशगोदाने कामतो द्विगुणं यादप्रहारेते
प्राणिपत्य प्रसाद्य स्नात्वा होरात्रमुपोषणं कुर्यात् मार्गादेनिरोधकरणेन घचनरणाहरणे चाचांद्रायणं तत्व मेक्ष्यान्ने

जिस्मत्यर्थे सारेणीर्णादिवस्त्रधारणेमलवस्त्रधारणेउपासः अष्टोत्तरशतगायत्रीजपोवावाक्पाणिपादवपघकरणेग्नयोजनं
तत्रनभाघाणेहोतरशतंगायत्रीजपः अभ्यासेउपवासत्रयं कामतोभ्यासेतप्तकृच्छ्रं सकृद्दन्तानानंतवदने जलस्पर्शः तदभा
वे दक्षिणकर्णस्पर्शः पादुकोपानह्यसहितपादेनशय्यारोहणेकृच्छ्रार्द्धसामितकुशयुग्धोवगोधाक्षतामग्निमेस्य घृतान्नह
स्तेदेवपूजाकनीरजयकर्नीखानाभिचारयेतते नान्यस्याभिचारदनंननकर्तव्यंतन्न। कारणेत्रिरात्रमुपवासः केचित्द्देषाभावेवदंति
तदुक्तमाह्निकाले सर्वेचापिनमस्कार्याः सर्वावस्थासु सर्वदेति अन्नयथाचारंव्यवस्था पलाशकाष्ठनिर्मितशयनासनपादुकारोह
णेत्रिरात्रंयाचकपानंकेशनिर्मितवस्त्रधारणेउपवासः केशास्तवन्नमनुष्यादीनांनिषिद्धाज्ञेया। नीलवस्त्रधारणेनीलीरक्तसा
दंतथाचनेनचोपवासः येचगव्यपानेयोगेतप्तकृच्छ्रं नीलीविक्रयेयालनेतद्व्यानीवनेचपातित्यं नीलीदारुभेदने
चांद्रंविधवायानिलीवस्त्रधारणेतमुतेनरकः निलीघलाभृतः यापिवर्षसहस्राणि विष्टायांकृमिर्भवतीतिपुराणेउक्तं
तत्र चांद्रायणादिप्रायश्चित्तमभ्यासानुसारेणयोज्यं नीयंच्चविन्नीलीवस्त्रधारणेदोषाभावउक्तः स्त्रीणांक्रीडार्थसे

प्रा.सं.
५३
53

भोगोशयनीयेनदुष्यति केचलेपदस्तेचनीलीसंगोनदुष्यति इति भद्रमिवाद नेत्रिरात्रमुपवासः वमनेवस्तिकर्मणि प्रय
छर्दने विरेके वा स्नाने पंचगव्यप्राशने च माषमसूरादिवमने स्नानमुपवासत्रयं प्राणायामसत्रयं घृतप्राशनं च दिवा स्वापे
श्मशानात्क्रमणे हयारोहणे पर्याप्ति क्रमे वा स्नानं आक्रोशे एक उपवासः कामतस्त्वयः अभ्यासेन प्रकृच्छ्रं निषिद्ध का
ष्ठदंतधावने गोदर्शने प्राङ्होयवासादि निषिद्धदिने पुर्ववृंत धावने गायत्र्याशतवारमभिमंत्रितजलपानं तैलाभ्यंकस्य
श्मश्रुकर्मचतः स्नानात्पर्वेमत्रपुरी घोन्सर्गे त्रिरात्रमुपवासः अभ्यासे सांतपनं भद्र रायज्ञोपवीते छिन्ने स्नात्वा न्य
धृत्वा न्यधृत्वा घोतरशतं गायत्री जपवासः ज्ञानतो द्विगुणं अज्ञानाद्धिमे णछिन्नेमत्स्ता पाछुद्धिः ज्ञानतस्तु
पवासः स्वचांडालादिछिन्ने महासांतपनं द्वयं भद्रेरासहस्वायेसांतुपनं चांडालादिना विप्रस्य चूर्णवंधने अभ्यंज
ने हधिरोत्पादनादौ प्राजापत्यं मैत्र्यक्रियायामुपवासद्वयं भद्रयानकब्राह्मणात्तिष्ठयतित व्यवहारिमित्रधुकुशर
णागतयातिनां त्रैमासिकं ज्ञानतः षाण्मासिकं अभ्यासे कृच्छ्राब्दं गुरौ कौटिल्ये आत्मार्थे यावार्यं मे देवताराधनादि

दिग्गृहीतव्रतलोपेऽन्यकृतलोपे च चान्द्रं समुद्रपाने शूद्रसेवायां चान्द्रं पुनः संस्कारश्च ॥ असच्छास्त्राभ्यासे चान्द्रं त्रैमासिकं चाद्दक्षि
णाभिमुखेनाचमने कृते स्नानं पश्चिमाभिमुखेन पुनराचमने हस्तध. तपश्चित्रपतने जयमालापतने वा स्नाने अघम
र्षणं प्राणायामत्रयं च शोके जाते अश्रुपतने वा स्नाने दृष्ट्वा तामनिमान्निदेहिनं यतिं चादृष्ट्वा न नमस्काराकरणे उपवासः
पतिव्रतचारिणो भिक्षार्थं स्वगृहमागतयोर्भिक्षादाने च विनाशे जाते चान्द्रायणं शतानतयः एकवृक्षसमारूढो चाण्डालब्राह्म
णे सौचयद्वि फले भक्षयन् तत्र प्रायश्चित्तं कथं कथ्यं भवेत् ब्राह्मणानामनुज्ञाप्य सवासा जलमाविश्य तत् अहोरात्रोषितो भू
त्वा पंचगव्येन शुध्यति इति ज्ञानतः स्त्रिरात्रमुपवासः क्रोधादिना आत्मत्यागाध्यवसायमात्रे उपवासत्रयं अध्यवसायकृति
यया व्यापारं कृत्वा स्वतरावनि वृत्तो घनाताभ्यकोमो नी प्राणायामं कृत्वा गायत्रीजपनं त्रिरात्रमुपवसेत् अन्येन निवर्तितस्य
द्विगुणं अध्यवसायश्चाद्द्विक्षतकरणे प्राजापत्यं हठक्षते चान्द्रं याराशारस्तु प्राजापत्यद्वयेन वृत्तो ऽभिगमनेन च. वृक्षेका
दशानेन वर्णाः शुध्यन्ति तित्रयः ब्राह्मणस्य प्रवक्ष्यामि गत्वारण्ये वै तु व्यये. सशिखं वपनं कृत्वा प्राजापत्यद्वयं चरेत् गो

द्वयं दक्षिणां दद्यात् चतुर्थ्यां पराशरोक्तं व्रतमुच्यते तेन यो येन व्रतमरणत्वं च गच्छतीत्यात्मप्र पाशादौ वेध मरणमध्यवसायस्य जातः पु
नर्गृहस्थाश्रमेच्छोः प्रायश्चित्तं तु वनं गत्वा चतुर्थ्यां प्रस शिखावपनं कृत्वा वने वसन् प्रत्यहं त्रिसंध्यमवगाह्य अष्टोत्तरसहस्रं
गायत्रीं जपन् ध्याने भिक्षार्थं ग्राममनुप्रविश्य सप्तगृहेषु भिक्षामटित्वा पुनर्वनं गत्वा तां भिक्षां समश्नीयात् एवं षण्मासान् कृ
त्वा: सहगमनार्थं गताया श्चितिं गताया श्चितिभ्रष्टा या नार्याः प्राजापत्यं संन्यस्तस्य गृहस्थाश्रममिच्छतः प्रायश्चित्तादि नि
ताक्षरादौ द्रष्टव्यं गुरुदेवविप्राचार्यमातृपितॄन् रेद्धारणा प्रति आभिमुख्येन मिथ्यावचने प्रतिवादे आक्रोशने तिरस्कमे पैशुने
वा सचैलस्नानपूर्वकं प्राजापत्यं कृत्वा गुर्वादिप्रसादात् शुद्धो भवति। ज्ञानतोऽभ्यासे जीवनाविरोधेन जिह्वादहेत् त्रीहि
र एव च दद्यात् तडागकूपजलस्यापद्यायादिभंगेन तत्पूर्वे कृत्वा कृच्छ्रमाचरेत्। एतदल्पतडागविषयं महातडागे व्रत
हत्या व्रतं भंगकाध्यायि: अब्दे चान्द्रं अब्दद्वये चान्द्रायणचतुष्टयं अब्दत्रये षट् चान्द्रायणानि: तदूर्ध्वे व्रतप्रवृत्तं भ
तिं गृहीत्वा शिष्यान्वेदमध्यापयति स भृतकाध्यायी व्रतिनो नियमलोपे प्रायश्चित्तं निर्णयपारिजाते सिनसिंहिसक

यो: सख्यंकृत्वास्तेन्यंचाहिंसनंप्रायश्चित्तंव्रतीकुर्याज्जपेत् नाम शततत्रयं यदुद्देशेन व्रताचरणं तद्देवतायाः शततत्रयं नाममं
त्रं जपेदित्यर्थः इदमुपलक्षणं । तेनानाद्दिष्टेदोषांतरे यदिदं प्रायश्चित्तं वोध्यं तथा चतत्रैव । मिथ्याचारस्यायेन दृशोवु निषेवणो
अशपाक्षरं व्रतीजस्वाप्स समुद्दोत तरेत्रमुचि: ॐ नमो नारायणायेत्यष्टाक्षरः कदर्य वार्धुषिकयोः अभ्यासानुसारेण
चांद्रं त्रैमासिकं षाण्मासिकमित्यादि बहुकालमत्यंताभ्यासे प्रातिस्विकं कदर्यलक्षणमुक्तं पारिजाते आत्मनो धर्मं कृ
त्यं च पुत्रदारांस्तपैव च: लोभाद्य: पितरौ त्यक्तास कदर्य इति स्मृत: स एव लब्ध: वार्धुषिकत्वलक्षणं च तत्रैव यस्तु
नि दत्त्वा एनि त्वप्रशंसत्यात्मनो गुणान् स वै वार्धुषिको नाम हव्यकव्येषु गर्हित: अन्यदप्युक्तं चौधायनेनय: स
म र्धमर्णात् गृह्णमहे धिसंप्रयोजयेत् स वै वार्धुषिको नाम सर्वकर्मसु गर्हित: निषिद्धवृत्त्युपजीवी सोपि वार्धुषिक:
श्रद्रव्यार्जित: सोम विक्रयिण: कौमारदारत्यागी नो वृषलीपतिश्च अभ्यासे त्रैमासिकं म त्याषाण्मासिकं अभ्यासे वृ
वृषलीपतिलक्षणं तु पारिजाते पितुर्गेहे तु या कन्या रज: पश्यत्यसंस्कृता । सा कन्या वृषली ज्ञेया तत्पतिर्वृषलीपति:

प्रा.तं. कन्यायाचित्वा हात्संवैरज्जो दर्शनेनत्स्पितातदर्शनात्तगणापित्वा तावसंख्याया गोदानानिकृत्वा अथैकावेकां स्वर्णश्रृंगादिभूषणा
५५ पुष्योक्तविधिना गोदत्वा तन्त्राप्यशक्तौ यथाशक्ति सदक्षिणमन्नं विप्रेषु दत्वा त्रिदिनमुपोषितां चतुर्थेन्हि गव्यपयोमात्रा
55 एंकन्यां निष्कृतरजस्कां संभूषितां कृत्वा ततश्शुध्यै कूष्मांडहोमं कृत्वा वरायदद्यात् मारब्धे विवाहे रजोदर्शने प्रयोगरत्ना
दौ विधिर्द्रष्टव्यः ऋत्वा नपाकरणे न्यासवसेन वा चान्द्रायणादियोजनीयं परिवित्यादिप्रायश्चित्तग्रंथांतरे द्रष्टव्यं देवल
स्या अत्यासे चांद्रायणादिव षंत्रयोध्वं पातित्यं उक्तं च देवाचार्यनयरो चिप्रो विजाधीं वत्सरत्रयं सस वैदेवलको नामहव्य
गुव्येषु गर्हितः इति यमः सूर्योदये तु यः शेते स सूर्योदित उच्यते अस्तं याति तु यः शेते सूर्ये निम्नुक्त एव सः तस्माच्छा
न ततस्नानं स्नानं तत्तु सूर्योदये स्वाये उत्थाय स्नानादि नित्यक्रियां विधापातप्रतसाचिन् श्रीजयन्तस्तमयपर्यंतं ब्रा
त्सवारि तिष्ठेत् अस्तमयसमये स्वापे तच्चैव सूर्योदयपर्यंतं तिष्ठेत् व्याध्याद्यातुरस्य नैव किंचित् आश्वलायनगृह्यसूत्रे तु अव्या
धितं चेत्स्वपंतमादित्योभ्यस्तमियात् प्राग्यतोनुपविशन्रात्रिशेषं भूत्वायेन सूर्यं ज्योतिषा चाधसेतनमइतियं च भिरादित्य

मुपतिष्ठेताभ्युदियादिपात्रे दकर्मशांत्तमनस्थि। भिद्येयेणाकर्मणावाप्यत इति समानमुत्तराभिश्चन्तस भिरूयस्यानमितिनि
षिद्धकर्मश्रांतनिद्रितनिद्रितस्यसूर्ये उदिते सति प्रायश्चित्तं विहितकर्मश्रांतस्यनप्रायश्चित्तमित्यर्थः मार्कंडेयपुराणेषु
उलूखले च मुसले तथा चैव घरट्टके यादसंक्रमणात्पापी नाप्नुयाद्गतमां गतिं इदमुपलक्षणं तत्तश्च दृषदुपत्नासंमार्जन्या
दिष्विपि पादसंक्रमणं नैव कार्यं अतएवोक्तं मार्जनी युक्तिकाष्ठीच दृषदं चोपलान्तथा नाक्रामेदंघ्रिणा ज्ञातु पुत्र
दारधनेक्षयादितिराजतरकरेण अज्ञानाद्देवतच्छायां तं गायत्रीजपः ज्ञानतोऽष्टं सहस्रं आपस्तंबः अग्न्यागारेगवांगोरेण
वांगोष्ठे देवब्राह्मणसन्निधौ आहारे जपकाले च पादुके पादुके परिवर्जयेत आरुह्य पादुके यस्तु गृहात्स्वरगृहं व्रजेत् छे
तव्यौ चरणौ तस्य नान्यो दंडो विधीयते अत्रापि पूर्ववत्प्रायश्चित्तं यत्किंचिद्दक्षिणे आचमनाच्छुद्धिः क्वचिदयवादः
आचारसागरे आयोज्जन्धौम धौतं गन्धाहृत्वा तेन च लवर्वर्णं सौगंधिका निसर्काराणि न चामेत विचक्षणाः इति कर्मकु
र्वनाचमनं भवस्येव देवागारशिलादिनास्वगृहकरणे चान्द्र. अथ दंशन प्रायश्चित्तं तत्र श्वश्रृगालखरनाणश्वो द्रवण

प्रा॰मं॰ रुरुपृषत्श्वलोमानरकुक्कुटवायसमण्डूकमहिषावहिस्तिनकुलमार्जारमूषिकाल्वनक्रव्यादादिप्राणिभिर्नाभेरधईषद्दष्टे स्नान
५६ प्राणायामश्च किंचिदधिकं देशेनापोहिष्ठीयाभिर्मार्जनं घृतप्राशनं चाहः अधिके सम्यक्‌देशे षोडशप्राणायामाश्चाधि
56 काः नाभेरूर्ध्वं ईषद्दंशे समुद्रगानदीस्नानं शतं प्राणायामाश्च सम्यक्‌दंशे त्रिरात्रमुपवासश्चाधिकः मुखे द्विगु
णोः क्रव्यादा अपक्वमांसभक्षकाः शुनादंशेतु विशेषः गोशृङ्गोदकेन स्नानं अपि वा नष्टपदविशिरीकृत्य स्नानं हिर
ण्योदकसहितघृतप्राशनं च समुद्रतीरवासिनां समुद्रदर्शनं वा आदित्यान्तेः श्वशृगालादिसम्यक्‌दंशे नाभेरधश्चे
देकरात्रं सापेयः पानं नाभेरूर्ध्वं द्विरात्रं मस्तके चतुरात्रं ईषद्दंशे नु पूर्ववत् स्त्रीरोगाः शुनादिदंशे तु दिवा चेन्न क्षत्र र
दर्शनाच्छुद्धिः रात्रौ दंशने सूर्यदर्शनात् इति मिताक्षरायां मदनरत्ने तु रात्रौ दंशने चंद्रमसो यश्यते क्षयपक्षादौ चं
द्रदर्शनाभावे प्रांदिशं व्रजन्तीनां दिशामवलोकयेत् उदितम्बंहन क्षत्रं चापश्येत् तदित्युक्तेः पंचगव्यप्राशनं चेति किंचित्
व्रतस्थायाः ययात्रिरात्रे सघृतयाचकमाने रजस्वलायाः पंचरात्रमुपवासः पंचगव्यपानं च जिह्वादिभिरघ्राणावलीढनेनखे

विलेखनेवान्तरंगास्याभिः प्रक्षालनमभ्भिनोयन्तायनेच अथप्रसेप्रागात्स्त्रिक दशानफलेऽकेच दशाने दृष्टिकानां
तुमनुष्याणांशुभप्रदं इंदुशीर्षाणिपुच्छानितस्मादेंद्राणि संज्ञकाः निर्मितादेवतैः एवंनानारूपधरांस्तुतेफलानिद्र
ष्ट्रूणां यानिज्ञातव्यानिकृत्तेक्षुभिः दक्षभागे ताडितेतुयुंसंज्ञेयं फलेपथ्यापादांगुष्ठेसमारभ्यनाभिपर्यंतदेशाकेद
शानेस्यान्मुनिश्रेष्ठ लातव्यानोविनाशनेनाभिमूलेसमारभ्यकेशपर्यंतदेशाकेयुत्त्ययोत्वादिभाग्यानांहानिर्दंगुरु
णास्सृतेवामभागप्रधानोवामभागेफलेभवेत्वामभागप्रधानोस्त्रियः पुरुषाणांवामभागेस्त्रीणांदक्षिणभागे
चफलाभावः प्रायश्चित्तंतुपूर्वोक्तंभवत्येवेतिश्वादिदंशजनितव्रणोत्पत्तिस्त्रीन्वाक्रम्यस्नातौनाभेरधस्ताच्चेत्त्रिदिनंपं
चगव्यैः स्नानेपंचगव्यप्राशनेचेतिमपरेखेत्रिरात्रेणोमन्त्रेणोमयाभ्यांत्रिसंध्येस्नानेपंचगव्याप्राशनेचेतिमिताक्षरापां
नाभिमारभ्यकंठपर्यंतेद्विगुणंशिरसिप्राजापत्यं अथरजस्वलाप्रायश्चित्तं तत्ररजस्वलयोः सपत्न्योर्मिथः स्पर्शेम
त्यामत्यांवोभयोरपिरघः स्नानेशुद्धिः रजस्वलयोर्ब्राह्मण्योर्यानिगोत्रसंबंधयोरमत्यास्पर्शेस्नानमात्रे मत्यात्वेकउपवासः

प्रा.मे. पंचमेन्हि पंचगव्यप्राशनेन च संवेध यो मत्यास्पर्शे आक्रुष्टे रनशाने अमत्यास्पर्शे स्नानमुपवासश्च तन्मध्ये मुक्तौ आ
५७ क्रुष्टेरनशानेकामतः सहशयनादि विरस्पर्शे त्रिरात्रमुपवासः ब्राह्मण्या रजस्वलायाः क्षत्रियारजस्वलास्पर्शे त्रिरात्रमुपवासः
57 शूद्ररजस्वलास्पर्शे पंचरात्रं शूद्रजस्वलास्पर्शे षड्रात्रं ब्राह्मण्या रजस्वलायाः पतितचंडालोत्यजाजादिस्पर्शेन दादिता
न्यहान्युपवासेनातिक्रम्य प्रायश्चित्तं चरेत् तच्च प्रथमेन्हि स्पर्शे त्रिरात्रमुपवासः द्वितीये द्विरात्रं. तृतीये एकरात्रं.
चतुर्थे नक्तमिति सर्वत्र त्रिरात्रमिति केचित् कामतस्त्वन्ये अशक्तायाः अकामतः श्वंडालादिस्पर्शे शुद्धिपर्यंतमुप
वासः वालायत्यापागाभि व्याधिग्रस्तायावा उपवासप्राप्तौ तत्प्रत्याम्नायः कर्तव्यः रजस्वला चंडालादिस्पर्शेन
रे यदि भुंक्ते तदा प्रथमेन्हि चांद्रं द्वितीये पादोनं तृतीये र्द्धं चतुर्थे चांद्रायणपादः रजस्वलायाः श्वांडालादिना एकवृ
क्षारोहणे उपवासः पंचगव्यं च रजस्वलायाः श्वादिस्पर्शे शुद्धिपर्यंतमुपवासः रजस्वला उच्छिष्टा पार्श्वकुक्कुटसू
करग्रामचांडालकालादिस्पर्शे पतितादिस्पर्शे व्रतं भंजानायाः उच्छिष्टायावा पतितचांडालादिस्पर्शे शुद्धिपर्यंत

मुपवासः तदनंतरं षड्रात्रं गोमूत्रयावकाहारः उच्छिष्टयोर्मिथः स्पर्शे प्राजापत्यं क्षत्रियादिस्पर्शे एकैकस्य प्राजाप
त्यवृद्धिः रजस्वलायाम लाघमेध्यस्पर्शे तदहाघभुंजानातिक्रमस्य प्रथमदिनस्पर्शे उपवासः द्वितीये नक्तं तृतीये ए
कभक्तं सर्वत्रपंचगव्यपानं च स्पर्शोत्तरभोजने मत्स्यमांसाहादिकं मेलान्त्रिरात्रं द्विरात्रं एकरात्रं नक्तां रजस्वला भोजनकाले
रजस्वलांतरदर्शने शुद्धिपर्यंतमुपवासः तदुत्तरं पंचगव्यप्राशनं च एकादिनवोपवासः चांडालादिदर्शने उपवासस्त्र
यमेको वा कामतः प्राजापत्यं श्वादिदर्शने प्येवं भोजनकालेत्यजादिशब्दश्रवणे मुखस्थग्रासं त्यक्त्वा वमेत भोजने
शुद्धिपर्यंतमुपवासः रजस्वलाया आशौचिस्पर्शे। शुद्धिपर्यंतमशनं ततस्त्रिरात्रमुपवासः तत्रस्पर्शोत्तरभोजने प्राजा
पत्यं अशौचिस्पर्शे स्नानात्प्राग्रजोदर्शने शुद्धिपर्यंतमुपवासः भोजने चांद्रायणं बालायत्या मास्नानेकृत्वा भोजने उ
पवास प्रत्याम्नायः रजस्वलायाचेधुमररात्र्य वर्णादेशुद्धि पर्यंतमुपवासः अशक्तायाः स्नानंकृत्वा भोजनेमविंडायौ
चेप्येवं सपत्नीरजस्वलांस्पृष्ट्वा स्नाना मा कृरजोदर्शनोत्तरं भोजनाधिकारः अन्यत्रामेकरात्रोपवासः हीनवर्णा

प्रा॰ मं॰ यांशुद्धिपर्यंतमुपवासः पंचगव्यप्राशनेन वा उडालादिस्पृष्टि काशवादि स्पर्शे स्नानात्प्राजोदर्शने शुद्धिपर्यंतमनशनं ततः श्वो द्र
५८ यणोपप्रारंभे दीर्घव्रते रजो दृष्ट्वापि लोपो नास्ति पूजान्वितं कारयेत् हविष्यभोजनादि कुर्यात् व्रतस्यापार रजस्वलायारस्वलांतर
58 स्ते भाव रोउपवासः रजस्वलायाः पुनर्भोजने शुद्धिपर्यंतमुपवासः रजस्वलायाश्चतुर्थेन्हि स्नाने विनाभोजने कार्ये मुत्या
श्वो द्रं अत्रक श्चिद्विशेष उच्यते तत्र रात्रौ रजोदर्शने रात्रिं त्रिभागां कृत्वा आद्यभागद्वये चेत् पूर्वे दिने ग्राह्यं परस्तु तरे प
स्यां तु स्नुप्रायशा विंशतिदिनोत्तरं रजोदर्शनं भवति तस्याः सप्तदशदिनपर्यंतं पुनः रजो दृष्टौ स्नानमात्रं अष्टादशे
एकरात्रमशुचित्वं ऊनविंशे घ्नहे विंशतिप्रभृति त्रिरात्रं यस्यास्त्वेकादशादिनोत्तरं प्रायशो रजोदर्शनं भवति तस्याः दश
रात्रपर्यंते स्नानं एकादशे एकरात्रं द्वादशे द्विरात्रे ऊर्ध्वं त्रिरात्रमिति रोगजेन्वह रजोदर्शनेन तु नाशुचित्वं तत्रापि कर्मा
धिकारो रजोनिवृत्तावेव भो + जनादिकं तु शौचकृत्वा स्नात्वा कर्तव्यं एवं दशरात्रपर्यंते एकादशादिने अशुचित्वे द्वाद
शे स्नाने एकमुतरन्नापीनिरंतरप्रवृत्तौ त्रेयं रजस्वलायानैमितिकान प्राप्तौ स्नाह पराशरः स्नाने नैमित्तिके प्राप्ते नारी यदि र

जलवलायाश्चांतरितेतोयनस्नानेकृत्वाव्रतंचरेत्तसिक्तगात्राभवेदमिषिः सोगोयांगाकथंचननवस्त्रपीडनेकुर्यान्नन्यद्वारश्च धा
रयेद्धारयेदिति अशक्ताचेदन्यद्वासोपिधारयेत्ज्वरेतदशक्ता ज्वराभिभूतायानारीरजसाचपरिप्लुताकथंतस्याभवेच्छौ
चंतस्याभवेच्छौचंशुद्धिःस्यात्केनकर्मणाचतुर्थेहनिसंप्राप्तेस्पृशेदन्यातुतांस्त्रियंसासचैलावगाह्यापः स्नात्वास्नात्वास्ना
त्वास्नात्वापुनःस्पृशेत्तदशद्वादशकृत्वोवाआचामेच्चपुनः अंतेचवाससांत्यागः ततःशुद्धाभवेत्तु इति ज्वराभिभूतेत्युप
लक्षणंतेनव्याध्यंतराभिभूतायाः स्नानाशक्ताचय्येचमेवविधिः अयमेवविधिरातुरस्नानमात्रेनुसरणीयः तत्रपुंसिआशौच
निवृत्यादौआतुरंस्पृष्ट्वान्यः पूर्ववद्द्वादशकृत्वोवास्नात्वातुरंमंत्रैर्मार्जयेत्तेचमंत्राः समुद्रज्येष्ठाइतिचतस्रऋचः आपो
हिष्ठेतितिसृऋचः एतोन्विंद्रंइतितिसृः अन्यैश्चपवित्रैर्मंत्रैर्मार्जयित्वासर्वांगेचिमृतिंधारयेदिति इतिश्रीसच्चितपा
वनकेलकरोपाभिधमहादेवात्मजनारायणभट्टविरचितायांप्रायश्चित्तमंजर्यांमिश्रप्रकरणम् अथदेवतापराधप्रायश्चि
त्तंतेचापराधाः देवेगुह्यमर्दने।अधःपुष्पसमर्पणं २ अंगुल्यग्रेणजलप्रक्षेपः ३ अमौन ४ व्यग्रचित्तता ५ देवागारेअ

प्र॰ मां॰

५९ 59

प्रक्षालितपादमचेशः ६ पलाशादिपुष्पैः पूजने ७ अनुचितकाले पूजनम् ८ अभक्ष्यान्नादिनिवेदनं ९ घर्मसहितांगेन पूजनं १०
आसने स्थित्वा पूजनं ११ आसनं विना पू॰ १२ कंवलेप्रावृत्य पू॰ १३ मृन्मयपात्रे धूपदीपनिवेदने १४ स्यूतवस्त्रधरेण पूजनं
११ आसनं विना पू॰ १२ कंवलं प्रावृत्य पू॰ १३ मृन्मयपात्रे धूपदीपनिवेदने १४ स्यूतवस्त्रधरेण पूजनं १५ आर्द्रवस्त्र
धरेण पूजनं १६ अस्पृश्यस्पर्श पूजनं १७ अनंतसंभाष्य पूजनं १८ मन्त्रतंत्ररहित पूजनं १९ अजीर्णोन्नेस ति पूजनं
२ दक्षिणामुखेन पूजनं २१ तीर्थग्रहणं विना पूजनं २२ त्वा पाय पूजनं २३ याचितसंभारैः पूजनं २४ एकवस्त्रधरेण पू
जने २५ उत्थायोत्थाय पूजने २६ व्यापारांतरपुनः पूजकेन पूजनं २७ देवसमीपे गत्वा नमस्कारकरणं २८ एकहस्तेन नमस्कार
करणं २९ उच्छिष्टेन अशुचिना वा नमस्कारकरणं ३० देवताग्रे पादप्रसारणं ३१ देवताग्रे अंकवंधने ३२ देवताग्रे शाय
नं ३३ मिथ्यासंभाषणं ३४ उच्चैर्भाषणं ३५ वृथा जल्पने ३६ निग्रहानुग्रहो ३७ रोदनं ३८ विग्रहः ३९ कंवलाहरणं
४० परनिंदा ४१ परस्तुतिः ४२ आत्मस्तुतिः ४३ शाकौसत्या गौरौपचारकरणं ४४ अनिवेदितभक्षणं ४५ तत्काली

द्रव्यफलानामनिवेदनं ४६ देवतानिंदा ४७ गुरौमौनं ४८ एवमादयः एषामन्यतमे यराधे गीतायाः पारायणं अथवा सहस्रनामपाठः अ
थवा तुलसीपूजनमिति तयाचयः कृतेमे पुनःस्नानं विना देवतास्पृशति सः त्रिदिनं यावत्कयानं तत्र स्त्रिदिने पिण्याकभक्षणे त
तएकदिने वायुभक्षणमिति सप्तत्रे प्रायश्चित्तत्वेन व्रतंचरेत्तयः श्मशाने गत्वा स्नानं विना देवतां स्पृशति सप्तक्षं चतुर्थकालाशनं
कृत्वा षाडशोन्हि आकाशे कुशासने एकभक्तं शयनं कृत्वा सप्तमोह्नि प्रभाते पंचगव्यं पिवेत् आकाशो नावरणप्रदेशः यः पिण्याकं
भक्षयित्वा देवतार्चनं करोति सद्दिनमेकं पाचकाहारं कृत्वा द्वितीयेह्नि वीरासनं कृत्वा सीतदा रात्रावाकाशशयनं कृत्वा तृतीये
ह्नि प्रभाते याचकं पंचगव्यं च पिवेत् तयोकौरोन्नं देवतार्चनं करोति स त्रिदिनं यावत्काशनं स्त्रिदिनमम्लाशी त्रिदिनं कलमुक् त्रि
दिनमाकाशशायी सप्तमेन्हि पंचगव्यं पिवेत् अविहितमाचम्य देवतार्चने महासांतपनं तप्तकृच्छ्रं चयः सोमपानं त्वा दे
वतालयं प्रविशति स त्रिदिनं यावत्कमुक्षो त्रिदिनमक्षारलवणाशी त्रिदिने पायसभक्षी त्रिदिनं सक्तुभक्षी त्रिदिने वायु
भक्षी त्रिदिने कुशाग्राकाशशायी चेत्तियस्तु तिं चिना भेर्यादिवाद्यं विनाचदेवतां प्रबोधयति सः यस्पोकस्पांचिकृच्छ्रं पाद

द्दष्ट्या मुपोष्य समाहित आकाशशयनं कुर्यात् देवतास्पर्शकाले अधोवायुविसर्जने त्रिदिन मनशनं वायः पुरीषोत्सर्गे विनादेवतार्च
नं करोति स ता देवतां स्पर्शेने कादंजले स्वयेत् । तथा मूत्रो द्वितीयदिने आकाशे स्वयेत् स्थंडिलादौ देवता वाहने कृते विसर्जनात्पू
र्वे प्रमादादयधातेनं देवताम् मूलमंत्रे गायंच शतमाज्याहुती जुहुयात् अथवा तं मंत्रं पंच सहस्त्रं जपेत् यः कुः द्दसन्देवताचनं
करोति चलित चित्तो चादेवं स्पर्शेत् समासंचै सावगहेम्पो शोभि क्षा आनीय पृकालं मुं जानः शुध्येत् यस्त्राकरले मंत्रस्त्त्काले
कि कानि वाक्या निवेदेत् संयं चदशादि नान्याकाशशय नं कुर्यात् यो नीलवस्त्र धरो देवतार्चनं करोति स चांद्रायणं चरेत् यः
कौसुंभरक्त वस्त्र धरो देवतार्चनं करोति स पंचदश दिनमेकं जलपालेदि नत्र यं वायुभक्ष रोद्दतिए कोन विंशति दिनं व्र
तं कुर्यात् यः कृष्णवस्त्र धधरो देवतार्चनं करोति स सप्ताहं पाचकयानं त्रिरात्रं समपिंडाशनं त्रिदिनं पिंडत्यागशनं त्रिरात्रं
वायु भक्षणमिति षोडशदिनान्मकं व्रतं कुर्यात् यः परवस्त्र धरो देवतार्चनं करोति देवतोस्य शांतिर्वासो हृष्यहाभि क्षमिक्षा प्रा
नं कृत्वामाघशुक्लद्वादश्यां त्रितं द्वितं दियादिचं ध्यायन् रात्रौ जले । स्थित्वा परे द्युः सूर्योदये पंचगव्यं पिबेत् यः पादेन देवोय

क रसांस्पृशन्ति सर्वं च सहस्रं मन्त्रमन्त्रं जपेत अर्घ्यपात्रे पतिते अयुते मूलमन्त्रं जप्त्वा योघ्यं देवाय व्यपि चेत्योगं धूपव्यसने
विना धूपं प्रयच्छति सपांकाश्चिच्छ्रुकाश्चिच्छ्रुक्रां द्वादशीमुपोष्य तदादितो दशादिना च तुर्थे कालभक्ता शोएकादेशे निःस्पर्शो दये
यं च गाव्यं यिचेत पञ्चगव्यस्नानतः अयोपपुष्प्य धे देवतार्चनं करोति सः मासमेकान्तिकामे क्राहरे कृत्वा ततः सर्पान्नं वीरामृते तंत्रे
काहं च तुर्थकाले घृतपायसं भक्षयित्वा दिनत्रयं पाचकान्नं दिनत्रयं वा पुनः क्षारो कुर्यात्तथा कौसुमादि दुग्धान्नेन देवायोपहारं
कल्पयति स चान्द्रायणं पादकृच्छ्रं दिनमेकमाकाशाशयनेन कुर्यात् यो देवाय ववान्नमदत्वास्वं यमं त्केस दिनत्रयमुपवासमा
श्रारायनेन चकृद त्वा चतुर्थे संदिन्ते सर्पयं वा व्यपि चेत् यो देवाय वायसोच्छिष्टं वस्तु निवेदयति स दिनत्रयं पीयावकभक्षी त्रि
नेपि शाकभक्षि त्रिदिने कणभक्षी त्रिदिने पायसभक्षी त्रिदिने पयोभक्षी त्रिदिनं वायुभक्षी त्येव मष्टादशादिनात्मकं व्रतं
चरेत यो देवाय श्वनोच्छिष्टं निवेदयति स त्रिदिने मूलभक्षी त्रिदिने फलभक्षी त्रिदिने शाकभक्षी त्रिदिने गोमूत्राशी त्रि
दिने पयोभक्षी त्रिदिने गोमयाशी त्रिदिनमुपवासी त्येव मेव मेकविंशतिदिनात्मकं व्रतं चरेत् तयोरान्ते दीर्घं चिनादं च

प्रा॰ मं॰ स्पृशन्ति सोक्षिणी च ध्यायं पंचदशादिना। न्येकं हरिणं ततो यांकां चिद्द्वादशीमुपोष्य ततः एकादश्यां जलभक्षणं ततः एकदिने गोमूत्र
६१ यवो युक्तयवान्नाशनं कुर्वीत योदीयं स्पृष्ट्वा अप्रक्षालितकरो नाचान्तो देवं स्पृशेत् स यांकांचित् कृष्णद्वादशीमुपोष्य ततो मासमे
61 कं चतुर्थकालाशनः यत्र घटाकाशे स्वयं दीप्तिः प्रज्वलते यारिजाते स्पष्टं तथा चतुर्थे च अत्यस्यापि च नित्यस्य कर्मे मे रोगाय स्यक
स्य चित् निर्माल्यलंघने चैव प्राप्य श्चित्तमिदं स्मृते अस्य कस्यापि दानेन जपं तद्द्विगुणं चरेत् दानेन निर्माल्यदाने न क्रियेपंचमा
ह स्नेम मूलमन्त्रं जपेद्बुधः पात्रापां प्रथमे रोहे चाहनं किंचिल्लंपदा तत्रैव हस्तं तु स्थंडिले परिकल्पयेत् तण्डुलात्तु तण्डुलैः पु
ष्पैर्मूलेनाष्टसहस्रकं हुत्वा तत्र चरुं पचेत् तां तं च हुत्वा तकसंख्यया तत्रैव सर्वधान्योत्थतण्डुलैः पायसं पचेत्तत्तनोष्टलोकपाले
भ्यः कुमुदादिभ्य एव च अक्षिण्येभ्यः परिचारेभ्यः सर्वभूतेभ्य एव च ततः नाम्ना चालिं दत्वा यजयित्वा पदे चतो अन्यद्वा हन
मारं प्य ह ८ मर्चीनयेत्पुनः अर्चाप्रतिनमापन्ना यां प्रतिमायातु प्रीतितायघधोमुखी उत्थाय प्रतिमां तत्र मंडपं विपु
लं ततः कारयित्वा प्रकुर्वीत स्नापनं पूर्वभाषितं कुम्भैरष्टशतैश्च पयसे पञ्चाव्यं चैव प्रधर्ष्यं च आज्येनाष्टसहस्रं तु मूलेन जुहुयात
ह

तः कांस्यं पित्वा शक्त्या दानं तु विप्रेभ्यस्तद्दासीपरिगृह्य च एवं चक्षुश्च छिंदत्वा रक्षेत्तारोप्यवाहने न्मामियेच्चय प्यादेशं प्रयत्नेन चिच क्षण॰
पूजाकालेन्यकाले वायतितैर्भोगाच वर्जिते अदीक्षितेन च स्पृष्टे मूलमंत्रायुतं जपेत् तयं च गव्यादिना भक्त्या देवं संस्नाप्य भक्तितः विशे
षपूजां कुर्वीत ततः संपूजयेत्सद उपवासो जपं होमः पंचगव्यं तथैव च स्नानं वैकल्प्य दोषाय शांतये स्यादिदं ध्रुवं सर्वत्राचुद्धिपर्यंतानुद्धि
गुणं वुद्धिपर्यंकं संकृतान्तद्धिगुणमभ्यासे व्रतमाचरेत् अभ्यासे चुद्धिपर्यंतं तु प्रायश्चित्तं चतुर्गुणमिति तथा अपराधायुरिते याप्र
तिमाघर्चने सदा शालग्रामे च कल्ये क्रांके एजायांति न संतिहि न पुनर्जायेघ एकाहं देचेशं संनिराह्नके कुर्यात् प्रतिदिन मूलमंत्रं तु त्रि
जपेत् मेलशे वहुदिने नोकं षड्गुणं तं मध्ये चेत्ततः होमः पंचसहस्रेस्या मूलेनान्येन शक्तितः ईशं सपंचगणाध्यक्षं सेत्रपालं च यावतीं
आराध्याचमनं कार्यमारब्धे त्वन्यकर्मणि इति मन्मयप्रतिमाभेदे प्राजापत्यं इति श्रीमच्चितपावनकेलकरोलकरोपाभिध म
हादेवात्मजयोपदेवभट्टविरचितायां प्रायश्चित्तमंजुर्यां देवतायपराधप्रायश्चित्तानि अथ रहस्यपातकप्रायश्चित्तं रहस्यं कर्तारि
रिक्तेनाज्ञाते अगम्यागमने चद्वयोः कर्तृत्वे तदतिरिक्तेनाज्ञाते रहस्यत्वे रहस्यपातके प्रायश्चित्तमपि रहस्यमेव कुर्यात् तत्रैव

प्रा. मा.
६२
62

दुपस्थानेनाप्तिस्वपमेव धर्मशास्त्रपर्यालोचनेन प्रायश्चित्तमाचरेत् तत्र कनीयघनाभिरात्तदामुकं रहस्यपापे किंचित्प्रायश्चित
त्तिव्याजांतरेण धर्मशास्त्रं प्रतिपद्य तन्न कुर्यात् तत्र रहस्यकृतमहापातकप्रायश्चित्तं मिताक्षरादौ स्पष्टम् अनुक्तौ पापानुसा
रतत्यं प्रायश्चित्तमाचरणीयं अत एवाह मनुः एतैर्द्विजातिभिः शोध्या व्रतैराविष्कृतैनसः अनाविष्कृतपापानि मंत्रैर्होमैश्च
शोधयेत् संवत्सरो यदा नेहो मे नीयेनित्यं प्राणायामैर्द्विजातयः पातकेभ्यः प्रमुच्यंते चेदाभ्यासान्न संशयः मनुः सव्याहृतिका
सप्रणवाः प्राणायामास्तु षोडश अपि भ्रूणहनं मासात्पुनंत्यहरहः कृताः यमः सहस्रपरमां देवीं शतमध्यां दशावरां गाय
त्रीं संजपेन्नित्यं महापातकनाशिनीं विरजे द्विगुणां जप्त्वा तदन्हैव विशुध्यति वामदेव्यं द्विरावर्त्य तदन्हैव विशुद्ध्यति पुरुषं सू
क्तमावृत्य मुच्यते सर्वकिल्बिषात् कूष्मांडं प्रांतशो जप्त्वा तदन्हैव विशुध्यति चेदमेकगुणां कृत्वा तदन्हैव विशुध्यति रुद्रैका
दशिनीं जप्त्वा तदन्हैव विध्यति वामदेव्यं हत्सामु जप्त्वा पापैः प्रमुच्यते यज्ञायज्ञीयमादित्यं ज्येष्ठसाम च रथंतरं
हरछेयं च सामानि जप्त्वा मुच्येत किल्बिषात् आथर्वणाश्च ये केचित् मंत्राः कामविवर्जिताः ते सर्वे पापहंतारो याज्ञवल्क्यः

व
ल स्कंध ब चोयया रुविदमभ्यसेघस्तु यजुः सामा न्यथापि वासामा निसरहस्यानि अथर्वांगिरस स्तथा ब्राह्मणानि चकल्पा
श्च षडंगानि तथैव च आख्यानि नात थान्यान्य निज स्वाध्याये· प्रमुच्यते: इति हासपुराणानि देवतास्तवनानि निव जप्त्वा याये:
प्रमुच्यत धर्मशास्त्रैस्तथायैः जये द्वाप्य स्ववामी यथाव मानीरथापि वा कुं ता ये वालखिल्यो श्च नि वितेै कान्द्रषाकयि· हो
तृन रुद्रान् स्त छंज स्वामुच्यते सर्वपातकैः मनुः एनसोत्थ जस स्मा रणा चिकीर्षनयनोद्भने अ बेत्मृचेज येदव्देयत् किंचेद
मिति तिच अवेत्य कू भ चतेहेलइ ति अहिनाम्नेरिष्ट पश्चो काश्चनुर्वि शतिमतेमगारेष्टि· पवित्रे शिस्विह वि· याव मा
न्य यिद्ध्वयः पापनाशिन्यो वेश्वा नयी सम न्विताः कूर्मपुराणे जयस्तय सीर्थ यात्रा देवब्राह्मण पूजा नेम्वहरणा दिषु का ले
षु महापातकशो धने पुण्य क्षेत्रा दिगमने सर्वपाय प्रणाशनं देवता भ्यर्चनेषु सामशेषाघविनाशने कृष्णाष्टम्यामह
देवं तथा कृष्ण चतुर्दशी संप्रज्य ब्राह्मणांस्तथा सर्वपायैः प्रमुच्यते कृष्ण चतुर्दशीमिति द्वितीयासप्तम्यर्थेत्र योदश्यां
तथारात्रोमहादेवं त्रिलोचनं दृष्ट्वा पूर्णं प्रयमेयामे मुते सर्वपातकैः एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनं द्वादश्यां

प्रा॰ सं॰ मुक्तः पक्षस्य सर्वपापैः प्रमुच्यते उपोषितश्चतुर्दश्यां कृष्णपक्षे समाहितः यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चान्तकाय च वैवस्वता
६२ य कालाय सर्वभूतक्षयाय च प्रत्येकं तिलसंयुक्तान् दद्यात्सप्तोदकाञ्जलीन् स्नात्वा नद्यां तु पूर्वाह्ने मुच्यते सर्वपातकैः यमं गायत्र्या
63 लक्षहोमेन मुच्यते सर्वपातकैरिति बौधायनश्चाह शौचेन मनसा नित्यं दुष्कृतान्यनुचिन्तयेत् तपस्वी वाप्रमादी च ततः पा
पात्प्रमुच्यते इत्यलं बहुना इति श्रीमुक्तिनपाचनकेलकरोपाभिधमहादेवात्मजवाणभट्टविरचितायां प्रायश्चित्तमञ्जर्यां
रहस्यपातकेषु सामान्यप्रायश्चित्तानि अथ द्रव्यशुद्धिप्रकरणं तत्रादौ भूशुद्धिरुच्यते अस्थिहतां भूमिं गोमयोदकेन ले
पयेत् मूत्रादिभिरुपहतं भूप्रदेशं दृष्ट्वा त्वक्त्रादिकमपनीय गोमयाम्भिरुपलेपयेत् अंह्रि माण्डव्योपहतं चेत्तत्प्रदेशस्थां
मृदमुद्धृत्य अन्यत आहृतया शुद्धया मृदादिभिः पूर्णं कृत्वोपलेपयेत् चण्डालश्वपाकाद्युषितायाः अत्यन्तोपहतायाः शु
द्धिमाह यमः खननाद्दहनाद्वर्षाद्गोभिराक्रमणात्कालात् भूमिः शुध्यति सप्तभिः कालादि
तिपाकात् कालेनामेध्यगन्धलेपादिक्षयो भवति तावत्कालेनेत्यर्थः अन्यैरपि निमित्तैरुपहताया दोषतारतम्येन कश्चित्क

र्षणगवाक्रमणखननदहनसोमसूर्यांशुमारुतैः क्वचिद्विक्रमणसेकोल्लेखनैः क्वचित्सेकोल्लेखनाभ्यामिति शुद्धिकार्या
मलिनायाभूमेरुल्लेखनेनैवशुद्धिः बौधायनधर्मसूत्रे भूमेस्तुसंमार्जनप्रोक्षणोपलेपनावस्तरणोल्लेखनैर्यथास्थानं
दोषविशेषात्प्राशस्त्यमथाप्युदाहरंतिगोचर्ममात्रमब्बिंदुर्गोशोधयतियातितिः समूढमसमूढंवापत्रामेध्यंनलक्ष्यतइ
तिसमूढंकृतसंमार्जनेनअसमूढमकृतसंमार्जनंवागोः पृथिव्याः गोचर्ममात्रेप्रदेशेयावंतिअब्बिंदुरुदकबिंदुः शोधयती
त्येकोऽर्थः अथवागोर्बिंदुःगोपुच्छस्पर्शोदकसेचनेकृतेहकेनबिंदुनागोचर्ममात्रंभूभागः शुद्धोभवतीत्यर्थः यत्रै
कादशशतंचउयचिशंतितावानभूभागोगोचर्मसंज्ञकः इतिभूशुद्धिः साचोक्तासंवर्तेनगृहशुद्धिंप्रवक्ष्यामि अं
तस्थशवदूषणोत्प्रोत्सृज्यमृन्मयंभांडंसिद्धमन्नंतथैववगृहाद्पास्यतत्सर्वंगोमयेनोपलिप्यचशीतीनांतक्ष
णंकृत्वाल्लेपनेकारयेद्बुधः ब्राह्मणैर्मंत्रपूतेनहिरण्यकुशवारिणासर्वमभ्युक्षयेद्वेश्मततःशुध्येदसंशयमि
तिअनुपहतायादपिगृहस्यभूमेः प्रतिदिनसंमार्जनोपलेपनाभ्यांशुद्धिः चिरकालेचंडालादिसंसर्गादिनाप्येतो

प्रा॰ मो॰ त्पहतस्य दहनाच्छुद्धिरित्यत्पत्रविस्तारः इति गृहशुद्धिः अथ जलशुद्धिः तत्र व्यासः भूमिस्थमुदकं मेध्यं चेतव्यं पत्रगो
६४ र्भचेत अव्याप्तं पदमेध्येनतद्वद्देवशिलागतंमहाजलाशये त्वाह देवलः अक्षोभ्याणि तडागानि नदीवाप्यसरांसि च चंडा
64 लाद्यशुचिस्पर्शेन तीर्थे चयरित्येजेत्तीर्थमुदकांतरेणा मार्गः यस्मिंस्तीर्थे चंडालादिस्तत्रोऽस्त दृजेपित्वान्यतो जलेगृह्णी
यादित्यादित्यर्थः वापीकूपीकूपादिविषये तु हारीतः वापीकूपतडागेषु मानुषो शीर्यतेयदि अस्थि चर्मविनिर्मुक्ते दूषिते
च खरादिभिः उद्धृत्यातज्जलेसर्वं शोधनं परिमार्जनमिति चर्मविनिर्मुक्तो क्लिरकालवशेन विशीर्णेरित्यर्थः देवलोपि
उद्धरेदुदकं सर्वं येच पिंडान्मदसप्या बृहस्पतिना तु विशेषः उक्तः मताः पंचनखाः कूपे अत्यंतोपहते सति अपः समु
द्धरेत्सर्वाः शेषं वस्त्रेण शोधयेत्त वह्निप्रज्वालनं कृत्वा पकूये पक्केष्टकाचिते पंचगव्यं न्यसेत्सश्वानवतोयसमु
द्भवइति स सर्वजलोद्धरणासंभवे अल्पोहतो वाम्राय श्चितमाह हारितः घटानां शतं उद्धृत्य पंचगव्यं क्षिपेत्ततः
अस्पृश्यकाकचांडालैर्दूषितेषु विशोधनमिति आपस्तंबः श्राह उपानच्छेषा विरामत्र स्त्रीरजो मधमेवचरणाभिर्विं

दूषिते कूपे कुम्भानां षष्टिमुद्धरेत् इति स्थावरजलाशयेषु कूपादेव शुद्धिः तदाह विष्णुः जलाशयेषु सर्वेषु स्थावरेषु महीतले कू
पवत्कथिता शुद्धिर्महत्सु च न दूषणम् इति यमेन च विशेष उक्तः चाण्डालभाण्डसंस्पृष्टं पीत्वा तु कूपगतं जलं गोमूत्रयावकाहार
स्त्रिरात्रेण विशुध्यतीति कूपादावुत्पन्नेन वोदकेन दशरात्रोत्तरं शुध्यतीति तदुक्तं निर्णयामृते अज्ञानाच्चो महिष्यश्वब्राह्मणप
श्व प्रसूतिका दशरात्रेण शुध्यन्ति मध्ये सिंचनं वोदकमिति जलपात्रं च स्वस्य स्वकीयमेव शुद्धं तदाह चोशनः आत्मशय्यास
नं च स्त्री जायापत्यं कमण्डलुः शुचीन्यात्मन एतानि परेषामशुचीनि चेति स्त्रीशय्या लाभे तु परकीयां शुद्धे न क्वं वलादीनां तद्धो
योपयोगश्चेति निर्णयामृते तां उद्धृते जले त्वेकरात्रं पर्यन्ते अशुचिः तदाह देवलः उद्धृतावाप्रशस्तास्तुः शुद्धैः पात्रैर्यथाविधिः
एकरात्रोषिता स्तास्तु त्यजेद्दत्यः समुद्धृतात् इति निर्णयामृतकारः स्नुवहृदकान्तडागादेरुद्धृता नामपर्युषितोदकाभावे नरो
षः अपर्युषितस्याभावे पर्युषितानां कर्मयोग्यत्वं नास्तीत्याह गार्ग्यो जले तु उद्धृते बहुकालोषिते न दोषः तदुक्तं नारदेन त्यजे
त्पर्युषितं पुष्पं त्यजेत्पर्युषितं जलं न त्यजेज्जाह्नवीतोयं तुलसीपद्मबिल्वकम् इति जाह्नवीत्युपलक्षणं तेन गौतम्यादिगं

श्रा·मां·
६५
65

चाप्यजलेपिपूर्णेपुष्पितत्वे नास्ति सिंहनदीनां च ऊलादिस्पर्शे न दोषः नदीवेगो न शुध्यती ति वचनात् इति जलशुद्धिः अथ पात्रशुद्धिः
तत्र सर्वपात्राणामुपहतानां पात्राणां अद्भिः प्रक्षालनं नित्यं विशेषस्तूच्यते तत्र ताम्रमयानां पात्राणामुपहतौ आम्लघर्षणेन
शुद्धिः तत्राम्लघर्षणेनतरं अद्भिः प्रक्षालनं एवमुत्तरत्रापि ज्ञेयं कांस्यमयानां भस्मनां तैजसानाम श्ममयानां वसाकृद्भस्मभ्यां
विल्वकपित्थालेकवमयानां वेणुपत्रकुशादिनिर्मितानां चर्मगोमयेन राजतकांचनयोरद्भिः शंखशुक्तिनामयितस्यैव चाविगणावानां
गोमयोदकाभ्यां उपलेपने इदमल्पोपहतौ उच्छिष्टलेहियलिप्तारनां तदपनयं तं यवादिं धान्यचर्लो गोमयेन वा घर्षणेन मृत्रा
घुपहतानामग्नौप्रतापनमधिकं वौधायनधर्मसूत्रे तु तैजसानामुच्छिष्टानां गोशकृन्मृद्भस्मभिः परिमार्जनमन्यतमेन चा
ताम्ररजतसुवर्णानामम्लैरमत्राणां मृन्मयानां दहनं दारवाणां तक्षणं चैलानां गोमयेन फलमयानां चेतित व्यानैजसा
नां मूत्रपुरीषासृक्शुक्रशवमधैरत्यंतोपहतानामावर्तनमल्पसंसर्गेतु परिलेखनं स्पर्शमात्रोपघाते त्रिः सप्तकृत्वो भ
स्मना परिमार्जनमतैजसानामेवं भूतानामुत्सर्ग इति अग्निसंयोगेन द्रवीकरणमावर्तनं कांस्यस्य भस्मना परिमा

र्ज्जनं नियतं अन्येषामपि सौवर्णादितैजसानां याज्ञवल्क्यो वारिणा शुद्धिरिष्यत इति कृत्वा बौधायनेन भस्मना परिमार्जनमित्युक्त
ह्लाम्लभस्मादिसहितेनैव शुद्धिर्ज्ञातव्या न याच बौधायनीये तैजसानां मूत्राद्युपघाते पुनः करणं अन्यथा गोमूत्रे परिवासनमित्य
वस्थेयं सम्यंतरे पि भस्मना शुध्यन्ते कांस्यं सुरापानपात्रलिप्यते सुरामूत्रपुरीषैस्तु शुध्यते तापलेखनैरिति सुरादिमहतां शुक्रशो
णिताद्दिनामप्युपलक्षणं ताम्रसपादीनामप्येवं तन्त्रतान्त्रमाम्लेनेत्यादि ततश्चु ध्युक्त द्रव्येणेति विशेषः शंखेपि स्मृतिकोछि
ष्टभांडस्य सुरामघ्रहतस्य चन्निसप्तमार्जनाच्छुद्धिर्न तु कांसस्य तापनमिति अस्यार्थः त्रिः सप्तेत्येकविंशतिः अपचासनकोछि
ष्टोपहतानां तैजसानां पूर्वोक्तद्रव्यैः प्रत्येकं त्रिर्मार्जनाच्छुद्धिः सुराद्युपहतानां सुराद्युपहतानां सप्तवारं मार्जनान्न किंतु तस्य
मार्जनान्न किं तु तस्य ना मार्जनात्तापनाच्च शुद्धिः प्रतिमार्जनमुदकप्रक्षालनमप्यावर्तनीयं इदमल्पोपहतौ अधिकोपह
तेषु तु विशेषः स्मृत्यंतरे प्रोक्तः रजस्वलासूतिकादिविण्मूत्रोपहतानि च प्रक्षेप्तव्यानि तानि स्नौयघयाचत्सेहे दधीनि यद्रव्ये
यावद्गन्धप्रक्षयं सहतेन ताच स्वप्रक्षेप्तव्यमिति अग्निपुराणे तु सुवर्णशंखाश्मशुक्तिमुक्ताप्रवालमयानि च कांस्यायस्ताम्ररौप्या

प्रा॰मा॰ नित्रपुंसीसमयानि च नि च निर्लेपानि च शुध्येति केचलेन जलेन तु भस्मद्रा छिद्रा निशोध्यानि त्रिधा क्षारामलवारिभिरिति अत्रापि क्षार
६६ रामलवारिभिर्दशकृत्वो मार्जनं कार्यं शुध्येति द्रूश भिक्षारैरिति श्लानानत्रयोक्तः छिद्रानि भुक्तो छिद्र संस्पर्शे तु शोधेन विषाउक्तः ब्रह्मस
66 त्रविशोवा पिसकृत्त्से मार्जनाच्छुद्धिः चतुर्थे न तु यम्भुक्ते चतुर्भिस्तत्र मार्जनेन अग्नौ प्रक्षिप्य गृहीपात्र्चैः सौवर्ण क्षाल्यपवनतः गोशृं
नतुसंस्पृष्टं तत्पात्रे शुचितामियात् इति चतुर्थेन श्रद्रेण कांस्यपात्रे गंडूषादिकरणेत्वाह गोशिरः गंडूषं वापादशौचेचयः कुर्यात्कां
स्यभाजने षण्मासं भुवि निक्षिप्य पुनराकारमादिशेत अत्र षण्मासं भुवि निक्षिप्ये त्युत्कत्वात्खनन मपि कांस्यस्य शुद्धिहे
तुः अतश्चोपहतकांस्यदोषानुसारेणास प्ताहादिकालं भुवि खात्वोध त्सभस्मना मार्जितं शुध्यतीति निर्णयात् खनकारः त
था च लोहानां दहनाच्छुद्धिः शुद्धिः स्यान्नागो मयेन च दहनात्खननाद्वापि शैलानामेभ सापिचा काष्ठानां तत्तक्षणाच्छुद्धिः
मयजलैरपि इति याज्ञवल्क्यश्चाह अतक्षणो दारुभंगानां पुनः पाकान्महीमयं मन्मयानां मघाघु यदुत्तो तु त्यागाच तदा
हमनुः मद्यैर्मूत्रपुरीषैर्वाष्ठीवनं पूयशोणितैः संस्पृष्टं नैव शुध्येत पुनःपाकेन मन्मयं इति आपस्तंचः गवाघ्रातानि च क्षारे

भस्मदशाचारे भस्मनामाज्जितानि शुध्यंतीत्यर्थः यज्ञिय यज्ञपात्रेषु अग्निहोत्रहवण्यादीनां स्रुचामुच्छिष्टसमान्वारब्धानां उच्छि
ष्टोपहतानां दर्भैः प्रक्षालनाच्छुद्धिः मूत्रलत्ताद्युपहतौ तु त्याग एव पात्रांतरपरिग्रहः महच्चमसग्रहादीनां लेपरहितस्पर्शमात्रोप
हतानां प्रक्षालनाच्छुद्धिः अत्यंतोपहतानां त्याग एव लेहोपलिप्तानां उष्णोदकप्रक्षालनाच्छुद्धिः काकमुखावस्पृष्टानां दारुमयपा
त्राणां तक्षणं श्वमुखावस्पृष्टानां त्यागः कुंभाजिनस्योष्णोदकप्रक्षालनाच्छुद्धिः इति पात्रशुद्धिः अथ धान्यशुद्धिः तत्र व्री
ह्यादीनां सतुषाणां चंडालादिस्पर्शोपहतानां द्रोणान्यूनपरिमाणानां प्रक्षालनावशोषणाभ्यां शुद्धिः द्रोणादधिकानां प्रो
क्षणं इतरे तु चांडालरजस्वलादिस्पृष्टानां द्रोणान्यूनानां मुत्सर्गः द्रोणाधिकानां स्पृष्टदेशस्यापरित्यागात् प्रोक्षणाच्छुद्धिः
नानाटियश्चत्ति यच्च सत्पुरोडाशादीनां यवं ज्यातरविं स्नु स्नु सतुषाणां कंडन प्रक्षालने कुर्यादित्याह बहुद्रव्यविषये तु क
ष्ट्रमेन विशेषं उक्तः प्रोक्षणपवनाग्निकरणावघातनेन वैहयकणोधस्मानां विमर्शनप्रोक्षणैः फलीकृतानां विमर्शनप्रोक्ष
णैः शमि धान्यानां चेति अस्यार्थः प्रोक्षणादीनि सर्वाणि सर्वत्र दोषाल्पत्वमहत्त्वापेक्षया योज्यानि न यथासंख्यं के

श्रा०मं० ड्नेन शुक्लीकृतानि रत्नाः क्षुद्रकराणकास्तंडुलाफलीकृताउच्यंते तेषामल्पानां विमर्शनेयारीाभ्यां निर्मूलीकरणं वहूनां प्रोक्षणं
६७ समीधान्यानिमुद्गादीनि शिंबीधान्यानि तेषां च वहूनां प्रोक्षणाच्छुद्धिः अल्पत्वे पर्वं च तत्र गृहदाहोपहतानां विशेष उक्ते आदित्यपु
67 राणे गृहदाहे समुत्पन्ने दग्धं च यत्र मानुषे अभोज्यस्तत्र तत्तोब्रीहिधान्यद्रव्यस्य संग्रहः अन्नापवाद उक्तस्तत्रैव मत्स्यपेनावच
द्धानामधो मुविचतिष्ठतां पवमाषतिलादीनां नदोषं मनुरब्रवीत् तत्र संक्रममाणंगौ स्थानस्थानं च वदत्तेन च प्राणिव
धोयत्र केवलगृहदीपनं तत्र द्रव्याणां सर्वाणां गृहस्थितं केशकीटैश्च मत्स्यक्षेपेण शुध्यति पक्षिजग्धं पक्षिमक्षितं अव
धूतेयस्योपरि वासो वधूते अचक्षुतेयस्योपरि क्षुतं कृतं सर्वत्रावमानस्योपहतस्य त्यागः शेषस्य शुद्धिकरणं केशकीटा
दिदूषितस्य यं शुद्धिः पाकानंतरमेव पाककाले केशाद्युपहतस्य त्यागरच पात्रवत्कथं तु सलिलमस्ममृदापि मक्षेपयेच्चं विशुद्ध
ये उत्पाह च सिद्धे न विशेषविचित्सर्वं षांप्रक्षालनं यदा राशीकृतानि सर्वाराणयपि स्पर्शानि तदा प्रोक्षणादेव शुद्धिः अल्पानि चे
त चेत् तदा प्रक्षालनेन राशेर्वहुत्वं त्वं च पुरुषप्रमाणाधिकत्वे अदिकादि विषये तु यान्त्रचक्रः सो वैरुद्कगोमूत्रैश्च प्रोक्षणैः

उक्तः देवद्रोण्यां विवाहेषु यज्ञेषु प्रोत्सवेषु च काकैः श्वभिश्च संस्पृष्टमन्नं तन्न विसर्जयेत् तन्मात्रमनुमुद्धृत्य शेषं संस्कारमर्हतीति देव
द्रोण्यां देवयात्रोत्सवादौ संस्कारः प्रोक्षणम् अस्मत्स्पृक्षेयादिः इदमपि द्रोणाधिकान्नविषये वेदितव्यं तन्न्यूनस्य तु त्याग एव
अत एवाह पराशरः प्रक्षां द्रोणाधिकं चान्नं काकश्वाद्युपघातितं तमाममुध्वत्नात्मात्रेयत्तु लोला कृतं भवेत्प्रोक्षितं ब्रूत घोषेण
दूणप्रते नो ज्यं तत्र स्वेतद्द्रोणपरिमाणं तु परिभाषायामुक्तं संस्कारविषये विशेषश्च वासिष्ठेनोक्तः द्रवाणामाप्लवेनैव घ
न्नानां प्रोक्षणेन च कृतानामि मुखसंस्पृष्टमन्नेन तच्छुचिनामित्यात् यनाः यथा वच्चटकादयः द्रवा गोरसाः इत्यन्नशुद्धिः अथ
वस्त्रशुद्धिः तत्रैतो मूत्रपुरीषरुधिरादिभिरुपहतं च वस्त्रस्पर्शजलाभ्यां प्रक्षालनाच्छुद्धिः अत्यन्तोपहतस्य त्यागः अत्यं
त दुर्लभोत्तमपचवस्त्रस्य तु अत्यन्तोपहतो उपहतप्रदेशस्य छेदनेदाहो वा हरिद्रस्यानु तमे षायच्छेददाहादि नाच्छुद्धिः चां
डालादिस्पर्शे तु प्रक्षालनेन शीघ्र कृतानां च वस्त्राणां मध्ये पावित्रव स्त्राणि चाण्डालादिभिः स्पृष्टानि स्पृष्टापयेक्षायास्त्र स्त्राणि चेता
न्यूनत्वप्रक्षालयेत् शेषाणां प्रोक्षणं च हि निस्पृष्टानि चेत् सर्वेषां प्रक्षालनं यदा शीघ्र कृतानि बहूनि सर्वाण्यपि स्पृष्टानि तदा प्रक्ष

प्रा॰मं॰
६८
68

णादेव शुद्धिः अल्पानि चेत्तत्प्रक्षालनेन तथोर्णहत्वं च पुरस्तादाह आराधिकत्वं अविकादिविषये तु याज्ञवल्क्यः सोषैरुदकगोमू
त्रैः शुध्येदाविककौशिकं श्रीफलैरंशुपट्टं च सारिष्टैः कुतपं तथा सगौरसर्षपैः क्षौममिति सोचैः सक्षारमृत्तिकैः कौशिकं पट्टवस्त्रे अं
शुपट्टं च वल्कलनिर्मितं कुतपं छागलोमनिर्मितः एतेषामल्पोपघाते प्रोक्षणमेव बौधायनीये तु बिल्वतण्डुलैः कुशयानामरिष्टैः रो
णानामादित्येन क्षौमाणां गौरसर्षपकल्केन मृदा चोलानां तैलवस्त्रमेणामिति देवलः और्णकौशेयकुतपपट्टक्षौमदुकूला
अल्पशौचा भवन्त्येते शोषणप्रोक्षणादिभिः तान्येवामेध्ययुक्तानि क्षालयेच्छोधनैः स्वकैरिति येषां तु कांबरादीनां प्रक्षाल
नेन रागस्वरूपनाशो भवति तेषां मातपशोषणादिना शुद्धिः यन्मांजिष्ठादिकं क्षालनेन विनश्यति तत्र क्षालयेत् यत्तयेत्रोती
णां तां प्रोक्षणेन शुद्धिः मनुः चैलवच्चर्मणां शुद्धिर्वैदलानां तथैव च इति चैदलानि तालपत्रादिनिर्मितानि तूलिका
दिविषये त्वाह देवलः तूलिकारूपधाने च पुष्परक्ताम्बरं तथा शोषयित्वातपे किंचित्करैः संमार्जयेन्मुहुः पश्चाच्च वारि
णा प्रोक्ष्य विनियुञ्जीत कर्मणि तान्यप्यतिमलिष्टानि यथावत्परिशोधयेदिति संहतानां तु यवन्मात्राणामुपहतिस्त

पात्रे च प्रक्षालनं अन्येषां प्रोक्षणं रजकधौतानां प्रोक्षणाच्छुद्धिः सा च स्पर्शमात्रविषयिका न तु कर्माहेति निरञ्जिच स्त्र शुद्धिः
अप्यनानावस्तुशुद्धिः अप्यनानावस्तुशुद्धिः तत्राशुचिस्पृष्टं सर्ववस्तुप्रायः प्रोक्षणाच्छुद्धिः हस्तस्थितद्रव्ये उच्छिष्टादिस्पर्शे तद्द्र
व्यसाहित्येनाचमनाच्छुद्धिः तद्द्रव्यमुपस्थे कृत्वा। ग्रामे दिनिपयो दध्यादीनामुच्छिष्टसन्वारब्धपात्रमात्रापहतानां शुद्धपात्रान्त
रस्थचपनाच्छुद्धिः उच्छिष्टोपहतानां त्यागः भ्रद्रभांडस्थितानां पयोदध्यादीनां शुद्धपात्रान्तरानयनाच्छुद्धिः हेमाघर्षे
घृतयोर्दध्यादीनां तु उच्छिष्टसमन्वारब्धपात्रान्तरे च नीयोदकेनिधाय कर्मार्थमुपयुज्यात शंखः श्वपरणां घृततैलानां प्ला
चनं गोरसस्य च भांडानिष्ठा चयेद् द्विः शाकमूलफलानि चैति तथा द्रव्याणां चैव च सर्वेषां शुद्धिरेवं नं स्मृते प्रोक्षणं संहृता
नां चतक्षणामिति। प्रस्थप्रमाणाद्दधिकानामुत्पवनादि शुद्धिः ततो न्यूनपरिमाणानां त्यागः इति निर्णयामृते वृहन्नांकु
भकार्पासगुडलवणानां सर्वेषां कटिभीमतानां च डालादिस्पर्शे प्रोक्षणेनैव शुद्धिरिति बौधायनः अल्पानां त्वा ह
रणं निर्यासानां गुडानां च लवणानां तथैव च कुसुंभकुंभकुंकुमानां च ऊर्णाकार्पासयोस्तथा शोषात्तु कं पि

प्रो०मे०
६१
६१

ताच्छुद्धिरित्याह भगवान् हरः इति निर्यासाहिंगुप्रभृतयः विष्णुः मत्स्यर्णालवणकाष्ठानां श्वभिश्चांडालवायसैः स्पर्शने विहितं शौ
चं सोमसूर्याग्निमारुतैरिति प्रोक्षणीयं पुष्पफलानां विष्करणं च धान्यानां प्रोक्षणमभ्युक्षणमद्भिः प्रक्षालनं सकृदुपयुक्तानां
उत्सर्गः इति विष्णुरेनामकुंकुमादिभिरवधूतं यदा वकीर्णमिति स्मृतेः तत्राल्पोपहतानां प्रोक्षणं अधिकोपहतानां प्रोक्ष
णं अधिकोपहतानामभ्युक्षणं अत्यंतोपहतानां प्रक्षालनं वा धौयनोपि असंस्कृतायां भूमौ न्यस्तानां प्रक्षालनं लेपा
दिभिरुपहतायां भुवि निहितानां कुशसमिदादीनां प्रक्षालनाच्छुद्धिः मूत्रादिभिरुपहतानां काष्ठानामभ्युक्षणाच्छुद्धिः
समिदादीनामल्पोपहतौ प्रोक्षणाच्छुद्धिः अत्यंतोपहतौ त्यागः मनुः शाकमूलफलादीनां धान्यवच्छुद्धिरिष्यते ॥ इति बौधा
यः आसने शयने याने नावः पंथास्तृणानि च चंडालपतितस्पृष्टं मारुतेनैव शुध्यतीति इति नावस्तुशुद्धिः अथाशु
ध्यसपवादः तत्र शातातपः गोकुले कंदुशालायां तैलयंत्रेक्षुयंत्रयोः अमीमांस्यानि शौचानि स्त्रीषु बालातुरेषु च कंदुशाला
यज्ञशाला बृहस्पतिः यादेशे शुचिवृत्ता समाचाराः मनोज्ञाश्च स्वमुत्तं शुचिः गवां पन्थानि मेध्यानि सर्वेणात्रापि

योषितामिति अनुपहतेब्राह्मणाचरणाव्यतिरिक्तचरणास्पर्शेवस्तुशुद्धिमित्यर्थः अतएवब्राह्मणव्यतिरिक्तचरणस्पर्शेदे
यतुको न भवतितथाच अदृष्टासे ततनाराबाभतो धूताश्चरेणच स्मि योषा हृष्टाश्च बाला अनदुष्यं तिकदावनवस
चारीभिक्षुकयोर्हस्तान्नैचद्रव्यानिवृत्तचारीभिक्षुकयोर्हस्तस्थितसिद्धान्नेरथ्योपसर्परोपघातेनाशुद्धं न भवती
त्यर्थः तथाच अपूपाः सक्तवो धानास्तक्रं दधि घृतं पयः एतत्पर्युषितं भोज्यं भाण्डलेपो न चेद्यदि शंखः नारीणां चै
व वत्सानां शकुनीनां शुनां मुखं रतौ फलपातने हृष्टे मृगयायां सदा शुचिः पैठीनसिः आकराः शुचयः सर्वे वर्जयित्वा सु
राकरं यमः अस्पृश्यं काचनं गावः स्त्रीमुखं कुतपं क्षारं गदूवपंक्ति चिरं सोपरे शुचमसंततथा मुखतो गौरमेध्या तु मेध्या जा
खतस्तथापघृतो गौरगन्धं स्कन्धे सर्वेतास्त्वशुचिस्तथा तथाच मक्षिका विप्रुषश्छाया गोरश्वः सूर्यरश्मयः रजो भूर्वा
युरग्निश्च स्पर्शे मेध्यानि निर्दिशेत अन्नमक्षिकागृहरणमवर्जनीयानां दशादीनामुपलक्षणं विप्रुषः अकि्रा
ताकाराद्युत्पन्नलालादिबिन्दवः अत्रिः मधुपर्के च सोमे च अप्सु प्राणाहुतीषु च नोच्छिष्टस्य भवेद्दोषोस्तत्रैश्च व्यास

प्रा. सं.
१०
70

न स्पचमन्त्र इतिशेषः आप्स्ति तिमोत्र नानंतरं उत्तरापोशानमेत्रोत्क्षारसोमधुपर्कमंत्रोत्क्षार विषयेचदोषो नास्तीत्यर्थः
षट्त्रिंशन्मते पितांबूले च फले चैव भुक्तस्नेहावसिष्टके दंतलग्नस्य संस्पर्शे नोच्छिष्टस्तु भवेन्नरः लगभीः पत्रैर्मूल
फलैस्तृणाकाष्ठमयैस्तथा सुगंधिभिस्तथा द्रव्यैर्नोच्छिष्टस्तु भवेद्द्विजः याज्ञवल्क्यः मुखजा विप्रुषो मेध्या तथाचमनविं
दवः बौधायनः वत्सः प्रस्रवने मेध्यः शकुनिः फलपातने स्त्रियः श्चरति संसर्गे श्वा मृगग्रहणे शुचिः अमेध्ये शुचयो मेध्यः क्षा
उस्रा पुष्पफलप्रदाः ते याम यि नडुत्क्षेत्रिषु च्या रीचकलानि च खलस्थे त्रेक्षुयस्त्रान्ये कूपवापीषु यज्जलं अभोज्यादपि
तत्स्रोत्स्यं पच्च गोष्ठगतं पयः आपः पवित्रमोपिष्टा गोतसिर्यास्तुजायते अव्याहताश्चेदमेध्ये न गंधवर्णरसान्विता इति द
त्यशुध्यपवादः अथ देहशुद्धिः तत्र मनुः भ्यांत्ता शुध्यंति विद्वांसो दानेनाकार्यकारणः प्रच्छन्नपापं जप्येन तप
सा वेदवित्तमाः विद्यातपोभ्यां भूतात्मा बुद्धिर्ज्ञानेन शुध्यति मनः सत्येन शुध्येत सन्यासेन द्विजोत्तमा इति तथा चो
क्तं अपवित्रः पवित्रो वा सर्वावस्थां गतोपि वा यः स्मरेका क्षंस बाह्याभ्यंतरः शुचिरिति॥ सर्वं शिवम् ॥०॥ ३

ग्रं

प्रा॰मं॰ ति श्रीमच्चित्तपावनकेलकरोपाभिधमहादेवात्मजवापूभट्टविरचितायां प्रायश्चित्तमंजर्यां द्रव्यशुद्धिप्रकरणं समा
प्तम् ॥ साद्यप्रायश्चित्तमंजरी ग्रंथेऽस्मिन्न लिखितं न्यूनमधिकं चाप्रमादतः तद्दोषपरिहारार्थं वासुदेवं नमाम्यहं १ क्षे
त्रे भार्गवनिर्मिते बुधितटे राजापुरप्रांतके वाड्ग्रामसमीपवर्तिफणसी संज्ञो लघुग्रामकः तत्रस्थः केचलरोप
नामकमहादेवात्मजः पुंडिलोवापूभट्ट इमं निबंधमकरोत्तेनाच्युतः प्रीयतां २ नामूलं लिखितं किंचित्क्वचिदप्य
त्र संग्रहे धर्मशास्त्रनिबंधेषु मूलवाक्यानि संति च ३ तानि दृष्ट्वा निर्मितेयं प्रायश्चित्ताख्यमंजरी विचार्य सदस
द्विमृश्यां शोध्यं बुधैस्तु तत् ४ विष्णोः प्रीतिकराणि त्वं तुलसीमंजरी यथा तथा लुविदुषां प्रीत्यै प्रायश्चित्ताख्यमं
जरी ५ श्रीशालीवाहनेशाके रसाग्निमुनिभूमिते भावाख्यवत्सरे पौषे मंजरीयं समापिता ६ यन्नामोच्चारणा
त्सर्वपापं नश्यति गुर्वपि तन्नमामि महाविष्णुं शिवं च विमलेश्वरम् ७ इति श्रीमच्चित्तपावनकेलकरोपाभिध म
हादेवात्मजवापूभट्टविरचितायां प्रायश्चित्तमंजरी समाप्तम् शुभमस्तु श्रीरस्तु ग्रंथसंख्या १८२५ ॥ १ ॥

प्रा॰सं॰
७१
७१।

इति प्राश्चित्तमंजरी पत्र ७१

वस्ता
२